

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS, LACZLAVIK GYÖRGY,
NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN, SZAKÁCS ANNAMÁRIA

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXXI

TARTALOM

1. Értekezések

CSÁKÓ JUDIT: Adelheid magyar királyné. Néhány megjegyzés az Árpád-kori Magyarország külhoni elbeszélő forrásaihoz és az Árpádok genealógiájához.....	49
AVAR ANTON: A címerkerő folyamodványok a 16–17. században	60

2. Kisebb cikkek

HORVÁTH GYULA CSABA: A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára egy eddig ismeretlennek vélt címereslevelének beazonosítása	85
---	----

3. Könyvismertetés

Kelecsényi Kristóf – Körmendi Tamás – Wachslér Tamás: Pajzsokra emelt történelem. Az országházi címergaléria és megújításának története. (Ism. BERTÉNYI IVÁN)	92
Kurecskó Mihály: A magyar királyi kettőspeccetek heraldikája 1526–1848. (Ism. ALBERT ZOLTÁN)	93
A 18. századi arisztokrácia mindennapjai – Therese Corzan és Hueber Antal naplói (1757-1759). Szerk. Arany Krisztina – Bara Júlia – Laczlavik György – Lengyel Nóra. (Ism. SCHMIDT ANIKÓ).....	94

TURUL

XCIV. évfolyam

2021. 2. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
turul@mnl.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SZÉPKÖNYVEK

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

Petőfi Kulturális Ügynökség
Nonprofit Zártkörűen Működő
Részvénytársaság mint az Emberi
Erőforrások Minisztériuma nevében
és képviselőjében eljáró lebonyolító
szerv által meghirdetett Tudományos
folyóiratok működésének támogatása
pályázat (FIT-SN-2021-0002)

CSÁKÓ JUDIT

Adelheid magyar királyné. Néhány megjegyzés az Árpád-kori Magyarország külhoni elbeszélő forrásaihoz és az Árpádok genealógiájához*

Adelaide, Queen of Hungary. Some remarks on the foreign narrative sources of Árpadian Hungary and the genealogy of the Árpáds

The starting point of the study is an entry of the *necrologium* of the Benedictine monastery of Seon in Bavaria recording the anniversary of the death of a certain Adelaide, Queen of Hungary. The author examines whether the 12th-century source refers to Adelaide of Rheinfelden, spouse of king Saint Ladislaus or a wife of the same name of Stephen II. In attempting to answer this question, the paper points out the problems raised by the reliability of the accounts which can be associated with the marriage of the latter monarch. Hungarian, Polish and German chronicles contain different information on the subject. Although the *Fundatio monasterii in Walderbach* raises the possibility, it is highly doubtful that Stephen II would have married the daughter named Adelaide of the Burggrave of Regensburg.

A középkori szerzetes- és kanonokházakban összeállított *necrologium*ok annak nyilvántartására szolgáltak, hogy a közösség tagjainak, illetve egyes jótevőinek az elhunytáról az év mely napján kell imával megemlékezni. A nyugat- és közép-európai területek kolostorainak ilyen típusú feljegyzéseiben esetenként az Árpádok vagy külhoni származású hitveseik neveivel is találkozunk. Jelen írás kiindulópontját a bajorországi Seon bencés apátságának *necrologiuma* (*Necrologium Seonense*) és az abban olvasható egyetlen magyar vonatkozású adat képezi. A salzburgi érseki tartomány területén, a Chiemsee-től északra fekvő monostorban, amelyet I. Aribó rajnai palotagróf a 10. század végén alapított Szent Lambert tiszteletére, a 12. század második felétől vezettek halottaskönyvet. A *necrologium* utolsó bejegyzései a 14–15. századból valók. A bennünket érdeklő közlés – Adelheid magyar királyné (*Adelheit regina Ungariorum*) halálának május 3-i évnapja – az ún. alapszöveghez: a halottaskönyv szövegállományának 1164 körül lejegyzett legkorábbi rétegéhez tartozik.¹ Felmerül

a kérdés: melyik magyar uralkodó hitvesére kell vonatkoztatnunk a forrás szűkszavú híradását?

II. István Adelheidje?

Az Árpád-kori magyar történelem kútfőit 1937–1938-ban három vaskos kötetben feltérképező Gombos Ferenc Albin úgy vélte, hogy a *necrologium*ban szereplő Adelheidben II. István azonos nevű feleségét kell keresnünk;² e hipotézis kapcsán azonban számos bizonytalanság merül fel. Zavaros forrásaink nyomán ugyanis legfeljebb sejtéseket fogalmazhatunk meg azzal kapcsolatban, hogy kivel is léphetett házasságra Könyves Kálmán az őt a Magyar Királyság trónján tizenöt esztendősen³ követő gyermeke.

deutsche Geschichtskunde zur Beförderung einer Gesamtausgabe der Quellschriften deutscher Geschichten des Mittelalters 13. (1888) 269–304.: 289.; *Necrologium Seonense*. Ed. Uő. In: *Monumenta Germaniae historica. Necrologia Germaniae*. I–V. Berolini 1888–1913. II. 217–235.: 217. (Sigmund Herzberg-Fränkler előszava), 224. (a magyar vonatkozású szöveg hely).
2 *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevō ducum et regum ex stirpe Arpad descendit ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. Ed. Albinus Franciscus Gombos (– Csaba Csapodi). I–IV. Bp. 1937–1943. [repr. Bp. 2005–2011] (a továbbiakban: CF) II. 3951. sz. – Gombos szögletes zárójelben jegyezte meg, hogy a források szövegében szereplő *Adelheit* II. István feleségével kellene azonosítanunk.

3 A kutatás 1101-re helyezi születését. L. *Wertner Mór*: *Az Árpádok családi története*. Nagy-Becskerek 1892. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) 228.; *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szeged 2000. 161. (a vonatkozó fejezet Makk Ferenc munkája). Az adattal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az a krónikáshagyományban is szerepel, amely egyébként úgy tudta, Istvánnak egy László nevű ikertestvére is született. *Johannes de Thurocz*: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ed. Elisa-

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének (ELKH) tudományos munkatársa (e-mail cím: csako.judit@abtk.hu). Jelen dolgozat az *Adelheid magyar királyné. Néhány megjegyzés az Árpád-kori Magyarország külhoni forrásaihoz* címmel az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának (2019–2020; befogadó intézmény: ELTE BTK) szakmai támogatásával készült és az *Ujkor.hu* online folyóiratban 2020. június 21-én publikált (hozzáférés: <https://ujkor.hu/content/adelheid-magyar-kiralyne>; letöltés: 2021. júl. 26.) ismeretterjesztő írás bővített és jegyzetekkel ellátott változata. A 11–12. századi Magyarország nyugati elbeszélő forrásainak kritikai vizsgálatát az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00325/17/2) támogatta (2017–2020).

1 *Sigmund Herzberg-Fränkler*: Ueber die necrologischen Quellen der Diöcesen Salzburg und Passau. In: *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere*

I. A 14. századi krónikakompozíció (az adatot a Képes Krónika családjának interpolációi⁴ tartották fenn) úgy tartja, hogy István az apuliai Guiscard Róbert leányát vette nőül.⁵ Az értesülés nyilvánvalóan téves: a szakirodalom már a 19. század végén konstataulta, hogy az 1085-ben hetvenesztendősen elhunyt pugliai és calabriai herceg⁶ leánya nem lehetett az 1116-ban hatalomra kerülő magyar uralkodó felesége.⁷ Pauler Gyula azonban nem vetette el a normann dinasztikus kapcsolat lehetőségét: arra gyanakodott, hogy a nem különösebben jól tájékozott krónikás közlése mögött valójában az 1120-ban az élők sorából távozott Róbert capuai herceg⁸ egyik leányát kell sejtenuünk.⁹ A *gesta* lejegyzőjének tévedése ugyanakkor egyéb módon is magyarázatát nyerheti. Könyves Kálmánról bizonyosan tudhatjuk, hogy normann hercegnőt vett feleségül: hitvese éppen a krónikában szereplő Guiscard Róbert fivérének, Rogernek volt a leánya. A frigről alkalmasint több évtizednyi távolságból hírt adó krónikás¹⁰ a kérdéses ponton

beth Galántai – Julius Kristó. Bp. 1985. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova 7.) 121. A kérdésre l. Wertner M.: Az Árpádok családi története i. m. 226–228.

4 A kérdéshez l. Domanovszky Sándor: A Budai Krónika. Századok 36. (1902) 615–630., 729–752., 810–831.

5 „Rex autem Stephanus legitimum nobelatum ducere uxorem, sed concubinis meretricibus iunctus erat. Quare barones et optimates dolentes de regni desolatione et regis sterilitate duxerunt ei uxorem nobilissimam, filiam regis Roberti Viscardi de Apulia” – Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Ed. Alexander Domanovszky. In: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Bp. 1937–1938. [repr. Bp. 1999] I. 217–505.: 437. (154. c.)

6 Életére l. Vito Loré: Roberto d’Altavilla, detto il Guiscardo, duca di Puglia, di Calabria e di Sicilia. In: Dizionario Biografico degli Italiani. I–. Roma 1960–. (a továbbiakban: DBI) LXXXVII. Online változat, hozzáférés: https://www.treccani.it/enciclopedia/roberto-d-altavilla-detto-il-guiscardo-duca-di-puglia-di-calabria-e-di-sicilia_%28Dizionario-Biografico%29/ (letöltés: 2021. júl. 26.).

7 Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 1899. I. 473.: 425. jz. A Róbert leányaira vonatkozó ismereteket is összegzi Wertner M.: Az Árpádok családi története i. m. 230–233.

8 Életére l. Rosa Canosa: Roberto I, principe di Capua. In: DBI LXXXVII. Online változat, hozzáférés: https://www.treccani.it/enciclopedia/roberto-i-principe-di-capua_%28Dizionario-Biografico%29/ (letöltés: 2021. júl. 26.).

9 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. I. 474.: 425. jz. Ezt a lehetőséget fogadja el Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) 187.

10 A szakirodalom vélekedése szerint a II. István korában készült krónikafolytatás szövegét eredeti formájában az Acephalus-kódex (OSzK Cod. Lat. 405.) hagyományozhatta ránk. A tömör beszámoló a későbbi átszerkesztők tollán további elemekkel bővült. A királyt negatív színben feltüntetett mozzanatok – s ilyennek kell tekintenuünk a most vizsgált passzust is, amelynek értelmében a szabados életmódot folytató uralkodót előkelői bírták rá a normann hercegnővel való házasságkötésre – alighanem a 12. század második felében (alkalmasint II. Géza vagy III. István korában) működött Álmos-ági *continuator*tól kell eredeztetnünk. A kérdéshez l. Domanovszky S.: A Budai Krónika i. m. 826–828.; Kristó Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp. 1994. (Irodalomtörténeti füzetek 135.) 109–112.; Uő.: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp. 2002. (A történettudomány kézikönyve) 36–37., 39–40.; Thoroczkay Gábor: A magyar krónikairódalom kezdeteiről. In: Uő.: Ismeretlen Árpádok. Püspökök, legendák, krónikák. Bp. 2016. 103–114., kül. 111–113. [Eredeti megjelenés: In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004). Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2010. 23–31.]

akár fel is cserélhette egymással a két uralkodót: a dél-itáliai hercegnővel létesített köteléket apja helyett – hibásan – II. Istvánnak tulajdoníthatta.¹¹

2. Kálmán fiának házasságkötésével kapcsolatban vallatóra kell fognunk a lengyelországi krónikákat és évkönyveket is: ezek nyomán felmerül ugyanis a lehetőség, miszerint II. István III. (Ferdeszájú) Bolesław lengyel fejedelem (1107–1138) leányát vette nőül. Az Árpádok genealógusa, Wertner Mór a következő kései kútfők közléseit vette figyelembe a kérdéskör tárgyalása során:¹²

a) A Nagy-lengyelországi Krónika (*Chronica maioris Poloniae*) lehetséges keletkezési ideje vita tárgyát képezi a kutatásban: éppúgy datálták a 13. század közepére és utolsó harmadára (az 1270-es évekre, ill. 1295–1296 környékére), mint az 1375–1387 közé eső periódusra.¹³ Az elbeszélés 27. fejezetében olvasható história szerint Ferdeszájú Bolesław a magyar uralkodó Kálmán nevű fiával házassította össze leányát. A Piast hercegnő hozományként megkapta – élete tartamára – a Szepességet (*castellania de Spisz*), amelynek a forrás értelmében a 12. század elején tehát még lengyel fennhatóság alatt kellett állnia. Az Árpád-házi királyfi utóbb Halics trónján uralkodott: a magyar és a lengyel fél a koronázás alkalmával rögzítette azt a megállapodást, miszerint a szepesi vidéket átadó Bolesław előbbi területért cserébe a galíciai Peremisl birtokába léphetett. A krónikás szerint a Piast hercegnő hozományát képező térséget a magyar királyok jogtalan módon tartották a későbbiekben is uralmuk alatt: a Szepesség feletti fennhatóság kérdése szükségszerűen viszálykodáshoz vezetett magyarok és lengyelek között.¹⁴

11 A vélekedésre l. Wertner M.: Az Árpádok családi története i. m. 233. A kérdéshez l. még Xystus [Paulus] Schier: Reginae Hungariae primae stirpis. Viennae 1776. 95–99. A 154. krónikafejezet értesüléseivel kapcsolatos szakirodalmi vélekedések összegzését l. Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1–2. Ed. Elemér Mályusz – Julius Kristó. Bp. 1988. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Series nova 8–9.) I. 435. Kálmán normann házasságához l. továbbá Farkas Csaba: Magyar követek Sziciliában. Könyves Kálmán szicíliai házassága és Roger gróf dinasztikus politikája. In: Magister historiae II. Válogatott tanulmányok a 2014-ben és 2015-ban megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói konferenciák előadásából. Szerk. Uő. – Lados Tamás – Ribí András – Uhrin Dorottya. Bp. 2016. 35–54.

12 A tudósításokat sorra vette Wertner M.: Az Árpádok családi története i. m. 233–234. L. továbbá Schier, X.: Reginae Hungariae i. m. 92–94.

13 Marek Derwich: Chronica Poloniae maioris (Chronicle of Wielkopolska / Greater Poland). In: The Encyclopedia of the Medieval Chronicle. Ed. Graeme Dunphy et al. I–II. Leiden–Boston 2010. (a továbbiakban: EMCh) I. 394. A forrásról l. továbbá Körömdi Tamás: Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája. Bp. 2019. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) 186. (1.8.3. sz.)

14 „Iste Boleslaus filiam suam de Ruthena genitam Colomano regis Ungarorum filio matrimonialiter copulavit. Cui nomine dotis castellanium de Spis quoad viveret possidendam assignavit. Quem Colomanum una cum rege Ungarorum Halliciensibus in regem prefecerat ipsum coronari facientes. Cuius coronacione rex Boleslaus prout erat credulus per regem Ungarorum dolose circumventus castellanium de Spis [dedit] et loco eiusdem castellanium Premisliensem nomine dotalicii filie sue recepit. Hec autem dolositas fuit origo dissensionum inter Polonos et Ungaros prout in sequentibus patebit. Et sic castellania de Spis a Polonis alienata per Ungaros usque ad presens fraudulentem detenta occupatur” – Chronica Poloniae Maioris / Kronika wielkopolska. Ed. Brygida Kürbis. Warszawa 1970. (Monumenta Poloniae

b) Az 1381–1385 körül keletkezett *Chronica principum Poloniae*¹⁵ jóval tömörebben fogalmaz, amikor közli: Bolesław egy katonai konfliktus lezárásaképpen – seregei egy tengerentúli hadjáratról visszatérőben dúlták a Magyar Királyságot – adta feleségül az Árpád-házi uralkodó az elbeszélésben néven nem nevezett fiához Judit nevű leányát.¹⁶

c) Míg előbbi forrás nem jelöli meg a frigy létesítésnek évét, addig a 15. századi kódexekben ránk maradt Kis-Lengyelországi Évkönyvek (*Annales Poloniae minoris*) – amelyek egyébként korai kútfők hagyományára támaszkodnak –¹⁷ az 1122. (1123.) évnél szerepeltetik Judit és a magyar királyfi házasságkötését (az információt az évkönyv II., ill. III. redakciója tartotta fenn).¹⁸ Ezen tradíció értelmében ugyancsak a lengyel fejedelem egy, a Magyar Királyságot sújtó katonai vállalkozása előzi meg a dinasztikus kapcsolat létesítését.¹⁹

d) A korábbi források tanúságát felhasználó humanista történétíró, Jan Długosz (1414–1480) az évkönyvekben és krónikákban említett Árpád-házi herceget egyértelműen Könyves

historica. Series nova 8.) 39. L. még Silesiacarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti. I–III. Ed. Frider[icus] Wilh[elmus] de Sommersberg. Lipsiae 1729–1732. II. 36. Kronika Boguchwała i Godysława Baszka. Ed. Waclaw Alexander Maciejowski. In: Monumenta Poloniae historica – Pomniki dziejowe Polski. Ed. August Bielowski. I–VI. Lwów 1864–1893. (a továbbiakban: MPH) II. 454–598., itt: 508.; CFH II. 1075. (2569. sz.) – Itt jegyezném meg, hogy a *Chronica Maioris Poloniae* Maciejowski-féle kiadása egy olyan szövegváltozatot szerepeltet, amelyben nem a magyar király Kálmán nevű fiáról, hanem Kálmán magyar király fiáról esik szó (helyett *Colomano regis Ungarorum filio* helyett *Colomani, regis Hungarorum filio*). Ebben a változatban a Piast hercegnő neve – Judit – is szerepel.

15 *Albrecht Classen – Wojciech Mrozowicz*: Bitschin, Peter [Peter von Pitschen, Petro de Byczyna]. In: EMCh I. 182–184.

16 „De hoc etiam Boleslao curvo scriptum vidi, quod cum principibus et regibus ceteris christianis nonnullis mare transfretavit, ubi nonnullis catris expugnatis revertitur per Ungariam preliando, et tandem filiam suam Iuditham regis Ungarie filio tradidit in uxorem et anno Domini millesimo C tricesimo IX est defunctus” – Kronika książąt polskich. Ed. Zygmunt Węclewski. In: MPH III. 423–578.: 476.; CFH I. 478. (1153. sz.).

17 *Ryszard Grzesik*: *Annales Poloniae Minoris* (Annals of Malopolska / Lesser Poland) [*Annales Polonorum* (Annals of the Poles)]. In: EMCh I. 78–79.; *Körmendi T.*: Az 1196–1235 közötti i. m. 188–189. (8.2.2. sz.).

18 Az újabb szakirodalom négy redakciót különít el, amely négy kézirat – a Kuropatnicki-, a Dąbrówka-, a Szamotulski-, illetve a Gesselen-féle kódexek – hagyományának felel meg. L. *Wojciech Drelicharz*: *Richtungen in der Entwicklung der kleinpolnischen Annalistik im 13–15. Jahrhundert*. In: *Die Geschichtsschreibung in Mitteleuropa. Projekte und Forschungsprobleme*. Herausgegeben von Jaroslaw Wenta. Toruń 1999. (Subsidia historiographica 1.) 53–72., itt 53. Az MGH-beli kiadás, amelynek nyomán a forrást idézem, ugyancsak négy fogalmazatot különít el; a Richard Roepell- és Wilhelm Arndt-féle redakciók rendszere azonban némiképpen eltér a Drelicharz-félétől. A 19. századi kiadás első redakcióként a Drelicharz által önállóan kezelt Traska-évkönyvet tünteti fel, a Dąbrówka-kódexet pedig a Kuropatnicki-kódex képviselője harmadik redakció egyik variánsának tekinti. L. *Annales Polonorum* I–IV. Ed. Richardus Roepell – Wilhelmus Arndt. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum. I–XXXVIII. Hannoverae-Lipsiae 1826–2000.* (a továbbiakban: MGH SS) XIX. Hannoverae 1866. 609–656.: 609–611. (Richard Roepell és Wilhelm Arndt bevezető tanulmánya); *Drelicharz, W.*: *Richtungen in der Entwicklung* i. m. 69.

19 Az évkönyv II. redakciója: „1122. Boleslaus pertransiit mare et obtinuit ibi castra et intravit in Ungariam ad bellum. Ultimo dedit filiam suam Iuditham filio regis Ungarie. Tunc temporis Cracovia incinerate est.” – *Annales Polonorum* i. m. 624. Az évkönyv III. redakciója: „1123. Boleslaus mare transiit et castris obtinentis revertens intravit Ungariam preliando. Tandem dat filiam nomine Iuditham filio regis Ungarie.” Uo. 625.

Kálmán fiával, a későbbi II. Istvánnal vélte azonosíthatónak. A házasságkötést az 1108. évre helyező kései elbeszélésben ugyancsak megjelenik az az adalék, amely szerint a Szepesség a frigy eredményeképpen került Magyarországhoz.²⁰

A források hitelével kapcsolatos vizsgálódásunkat a Nagy-lengyelországi Krónika számos problémát felvető tudósításával érdemes indítanunk. A szakirodalom már a 19. században felhívta a figyelmet arra, hogy a 27. fejezetben olvasható híradás egy későbbi eseményt látszik visszavetíteni a 12. század elejére.²¹ A közlés révén, miszerint a magyar király fia utóbb Halicsban uralkodott, a história erős párhuzamot mutat II. András másodszülött fiának, Kálmánnak a történetével. A magyar király és I. (Fehér) Leszek lengyel fejedelem 1214. évi szepesi egyezményének értelmében előbbi középső gyermeke utóbbi leányával, Salomeával lépett házasságra, s miután a magyar és lengyel seregek együttesen elfoglalták a két fél közös érdekszféráját képező Halicsot, az akkor nyolcesztendő Árpád-házi herceg került az orosz fejedelemség trónjára.²²

A Nagy-lengyelországi Krónika mellett egyéb szöveget is említhetünk a lengyel hagyományból, amelyben szó esik a halicsi expanzióról. Alighanem Kálmán – vagy inkább az 1241-ben megözvegyült Salomea – környezetéhez kell kapcsolnunk²³ a Magyar–lengyel Krónikaként ismert regényes *gesta* keletkezését. A mondai elemekben bővelkedő elbeszélés a következőket véli tudni I. (Szent) Lászlóról: „Ezt a fiút [Lászlót] pedig Oroszország fejedelme, Mistizlaus, Halics városából, fogadott fiává fogadta, s azért, mert egyetlen leánya volt és nem fia, leányával együtt Halics országot örökös birtoklásra átadta neki és ezt esküvel is megerősítette. [...] Maradt pedig László fejedelem Halicsban, a fivére pedig, Salamon

20 Az 1108. év eseményeinél: „Colomannus Hungarie rex filio suo natu maiori Stephano filiam Iuditham Boleslai Polonorum ducis desponsat in uxorem, provinciam Sczepusiensem, que tunc iuris Polonorum fuerat & et pars eius non modica in diocesi Cracoviensi consistebat, Boleslaus filie in dotem consignat >, que ab eo tempore sequestrate a Polonia in proprietatem Hungarorum transiit” – Ioannis Dlugossii *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. I–XII. Ed. Jan Dąbrowski. Varsaviae 1964–2005. II. 237. Bár Wertner használja, a 16–17. századi történetírás Długosz elbeszélésre visszavezethető közléseivel nem foglalkozom. Ezekre l. lentebb, 54. jegyz.

21 *Lovcsányi Gyula*: Adalékok a magyar–lengyel érintkezés történetéhez a mohácsi vész előtt. In: *Századok* 20. (1886) 330–344., 425–440., 501–522.: 341. 3. jz. L. még *Oswald Balzer*: *Genealogia Piastów*. Kraków 1895. 175., ill. *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. 20.

22 *Font Márta – Barabás Gábor*: Kálmán (1208–1241). Halics királya – Szlavónia hercege. Bp. – Pécs 2017. 31–34., 41–46. (a vonatkozó fejezetek Font Márta munkái). A Szepesség korai történetéhez l. továbbá *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. (Nemzet és emlékezet) 393–395., *Zsoldos Attila*: Szepes megye kialakulása. In: *Történelmi Szemle* 43. (2001: 1–2.) 19–31.

23 A krónika keletkezését tárgyalja l. *Ryszard Grzesik*: *Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu – The Hungarian–Polish Chronicle. Studies of the Polish–Hungarian culture relationship in the Middle Ages.* (Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych Prace Komisji Historycznej 56.) Poznań 1999. 208–212.; *Martin Homza*: Uhorsko-polská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Bratislava 2009. (Libri historia Slovaciae. Fontes 1.) 22–27.; *Csáky Judit*: A Magyar–lengyel Krónika és a hazai elbeszélő hagyomány. *Századok* 148. (2014) 289–334., kül. 306–316.

Szlavóniát uralta.²⁴ A zavaros tudósítás ismeretlen lejegyzője – hasonlóan a *Chronica maioris Poloniae* szerzőjéhez – saját kora eseményeit helyezi a távoli múltba: László portréja mögött II. András ifjabb gyermekét, az 1227-ben a novgorodi fejedelem leányával házasságra lépő András herceget kell sejtenuünk. A forrásunkban Salamonként szereplő Kálmánt öccse halicsi uralmának idején már a szlavóniai dukátus élén találjuk.²⁵ Akad ugyanakkor olyan narratív kútfő is, amely a történeti valósághoz közelebb álló módon tájékoztat az Árpádok oroszországi hódításáról. Kálmán hitveséről, Salomeáról tudhatjuk, hogy férje halála után visszatért Lengyelországba, ahol az általa alapított skafai klarissza rendházban fejezte be életét 1268-ban. Nem kell meglepőnek tartanunk, hogy *vitája* – amelynek 14. századi szövege a filológiai irodalom eredményeinek értelmében 13. század végi elemeket is őrizhet – kiemeli a hercegi pár (a hagiográfus szerint egyébként huszonöt évig tartó!) halicsi regnálását.²⁶

Forrásaink jelzik: a Nagy-lengyelországi Krónika megfelelő fejezetének összeállítója előtt ismert lehetett a tény, miszerint egy Piast hercegnő az orosz fejedelemség trónján uralkodott Árpád-házi férje oldalán. Bár az elbeszélés a II. András-kori eseményeket egy teljes évszázaddal korábbra helyezi, a beszámoló egyes mozzanatait azt sejtetik, hogy lejegyzőjéhez akár bővebb értesülések is eljuthattak Halics 13. századi hódoltatásáról. A krónika rögzíti például,

24 Lengyel–magyar vegyes krónika (XIII. század 2. fele). Ford. Tóth Péter. In: Krónikáink magyarul. Vál., ford. Kulcsár Péter. III/3. Bp. 2008. (Történelmi források) 7–21.: 21. „Hunc autem dux Rusie Mistizlaus de Ciuitate Galicz in adoptimum [sic!] filium accepit, et ei cum filia sua, eo quod unicum haberet, et filio careret, Galicie regnum perpetuo possidendum tradidit, et iuramento corroborauit. Hic ita, sicut deus disposuit, peractis nupcijs ladyslay, pater rex Bela *decidit in lectum*, et mortuus est. (...) Remansit autem dux ladyslaus in Galicia, Salomon uero frater eius sclauoniam regebat. (...) beatum principem ladyslaum in regem vngarie acceperunt, atque in albam ciuitatem regiam properauerunt, et in regem coronauerunt Salomone fratre eius in eum consenciente” – *Chronica Hungaro-Polonica*. Pars I. (Textus cum varietate lectionum). Ed. Béla Karácsonyi. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica [a továbbiakban: AUSz AH] 26. (1969) 1–76.: 68–69.

25 Grzesik, R.: Kronika węgiersko-polska 148–149. András házasságkötéséhez és halicsi uralmához, valamint Kálmán szlavóniai hercegségéhez (1226–1241) I. *Font M.* – Barabás G.: Kálmán i. m. 69–70.; 72–73., 74. (a vonatkozó fejezetek Font Márta munkái), 82–154 (a vonatkozó fejezetek Barabás Gábor munkái). A halicsi magyar uralom kérdéséhez I. továbbá *F. Font Márta*: II. András orosz politikája és hadjárata. In: Századok 125. (1991) 107–144.; *Uő*: A halicsi magyar uralmat támogató elit. In: Világtörténet 7. (39.) (2017. 1.) 33–52.

26 „Et post hec, mortuo rege Andrea Ungarie, Colomanus cum suo fratre dicto Bela regna dividerunt taliter, ut Bela in regni Ungarie patri succederet, Colomanus vero regnum Gallacie in Russia obtineret et cum beata Salomea in eodem regno Gallacie XXV annis regnavit” – *Vita sanctae Salomeae reginae Haliciensis auctore Stanislao Franciscano*. Ed. Wojciech Kętrzyński. In: MPH IV. 770–796.: 779. Salomeáról és a forrásról I. *Aleksandra Witkowska*: *Miracula małopolskie z XIII i XIV wieku*. In: Studium źródłoznawcze. Roczniki Humanistyczne 19. (1971) 2. sz. 29–161.: 52–55.; Szent Szalómea legendája. Bev. Ryszard Grzesik, ford. Kisdí Klára. In: Szentek a magyar közép-korból. II. Legendák és csodák (13–16. század). Összeáll. és szerk. Madas Edit, Klaniczay Gábor, az utószót írta Klaniczay Gábor, ford. Bellus Ibolya et al. Bp. 2001. (Millenniumi magyar történelem. Források) 91–95. (Ryszard Grzesik bevezető tanulmánya); *Karol Hollý*: Princess Salomea and Hungarian–Polish Relations in the Period 1214–1241. In: *Historický časopis* 55. (2007: Supplement) 5–32.

hogy a kezdetben egymás szövetségeseinek számító magyarok és lengyelek között viszály támadt. A konfliktus kiváltó oka ugyanakkor nem az volt, amit a szöveg állít – ti. hogy a magyar király jogtalanul tartotta az uralma alatt az eredetileg a lengyel hercegnő hozományát képező Szepességet –:²⁷ a krakkói fejedelem viszonya akkor romlott meg II. Andrással, amikor utóbbi a hatalma alá vonta a megelőzőleg Leszeknek ígért nyugat-halicsi területeket.²⁸ A Halics–volhíniai Évkönyv árulja el, hogy a magyar király 1216 folyamán elfoglalta a krakkói érdekszférába tartozó Peremislt – amely a Nagy-lengyel Krónika zavaros híradásában „Kálmán” „Boleslaw” számára a Szepességért cserébe juttatott ajándékként jelenik meg –, s a sértődött Leszek válaszképpen nem habozott a novgorodi fejedelem szövetségét keresni András ellenében.²⁹

Fejtegetéseink után feltehetjük a kérdést: őrizhetnek-e bármiféle igazságelemet a lengyel híradások a 12. század első felének vonatkozásában? A jelen egység elején felsorakoztatott négy tudósítás egyetlen közös pontja, hogy azok valamenynyien beszámolnak a magyar király fiának III. Boleslaw leányával létesített frigyéről. A *Chronica principum Poloniae* és a Kis-lengyelországi Évkönyvek tömör közlései a Nagy-lengyelországi Krónikával vagy Długoszsal ellentétben nem szólnak Judit szepességi hozományáról vagy a halicsi magyar uralomról. Szerepeltetik ugyanakkor Boleslaw egy, a *Chronica maioris Poloniae* 27. fejezetében nem említett magyar hadjáratát: töredékes információik nyomán arra kell következtetnünk, hogy a magyar és a lengyel uralkodó a konfliktust lezáró egyezséget pecsételhette meg gyermekei házasságkötése révén. Elképzelhető-e vajon, hogy az egymással szoros tartalmi párhuzamot mutató két forrás egy eredetibb hagyomány letéteményese? Egy korai tradícióé, amely azután a Nagy-lengyelországi Krónika szerzőjének tollán kontaminálódott a 13. századi halicsi expanzióra vonatkozó elemekkel?

Utóbbi hipotézis összhangban áll Ryszard Grzesik vélekedésével, aki két szövegréteget velt egymástól elkülöníthetőnek a *Chronica maioris Poloniae* 27. fejezetének szóban forgó passzusában: míg a részletben szereplő motívumok egy része a 13. század elejének realitásával hozható összefüggésbe, addig az elemek másik része régibb eredetre megy vissza, s a 12. század történéseire vonatkoztatható. Boleslaw magyar hadjárata és leányának házassága már az elveszett lengyel évkönyvek (*Annales regni Polonorum deperditi*) anyagában is szerepelhetett: erre a korai tudósításra kell tehát visszavezetnünk mind a *Chronica principum Poloniae*, mind pedig a Kis-lengyelországi Évkönyvek híradását.³⁰

27 Kronika Boguchwała i. m. 508.

28 *F. Font M.*: II. András orosz politikája i. m. 125., 127.

29 Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. „Az Orosz Évkönyvek teljes gyűjteménye” köteteiből a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából ford. Hodinka Antal. Bp. 1916. 333., 335. (az 1216. évnél). A forrásról I. *F. Font M.*: II. András orosz politikája i. m. 114–118.

30 *Ryszard Grzesik*: *Malżeństwo Judyty, córki Bolesława Krzywoustego z Kolomanem czyli o utracie Spisza przez Polskę*. In: *Z minulosti Spiša* 7–8. (1999–2000) 15–27. – A kis-lengyelországi évkönyvi hagyományhoz vonható források Wojciech Drelicharz egy, a 14. század első felében – 1306 és 1312 között – szerkesztett *archetypusra* vezethetők vissza (*Annales Polonorum antiquiores deperditi*), amely maga is egy napjainkra elveszett korai forrás: a filológiai irodalomban *Annales regni Polonorum deperditiként* meg-

A szakirodalom kísérletet tett annak meghatározására, hogy mely évben és milyen okból kerülhetett sor a lengyel források egy részében év nélkül szereplő konfliktusra. Számolhatunk egyfelől azzal, hogy a hadjáratot a Kis-lengyelországi Évkönyvek tanúságának megfelelően II. István uralkodásának idejére kell helyezni. A 14. századi krónikakompozíció is jelzi, hogy ebben az időben megromlott a magyar–lengyel viszony. A krónikaszerkesztmény azonban nem Bolesław magyarországi akciójáról számol be: két ízben is említ egy katonai vállalkozást, amelynek során István hadai dúlták Lengyelország határvidékeit.³¹ Makk Ferenc álláspontja szerint az incidenst az 1127. évre kell helyezni. A háborúskodás oka – így vélekedett legalábbis Makk – a két fél eltérő oroszországi érdekeltségeiben keresendő: István, aki a peremisli fejedelem fiai közül Vlagyimirkót támogatta a fivérével, Rasztyiszlávval folytatott harcában, a lengyelországi felvonulás révén szeretne volna meggátolni, hogy Bolesław az ellentétes oldalon avatkozzék be a küzdelembe.³² Korántsem bizonyos azonban, hogy a Kis-lengyelországi Évkönyvekben az 1122. (1123.) évnél szereplő közlést is ehhez az eseménysorhoz kell vonnunk:³³ született szakirodalmi elképzelés, amely a tudósítást a lengyel annalsztikában említés szintjén ugyancsak felbukkanó 1132-i történésekkel³⁴ hozza összefüggésbe.³⁵ A Kálmán idejében a két állam között létezett szövetségi viszony nem állt helyre II. István 1131-ben bekövetkezett halálával.³⁶

nevezett egykori krakkói káptalani évkönyv anyagára támaszkodhatott. L. Drelicharz, W.: *Richtungen in der Entwicklung* i. m. 58–59.

31 „Anno autem nono regni sui intravit Dalmaciam et a Dalmaciensibus honorifice est susceptus. Inde reversus missis exercitibus suis fines Polonicos devastavit” – *Chronici Hungarici compositio* i. m. 434. (153. c.); „Rex autem Stephanus (...) collecto exercitu ivit in Rusciam. (...) Post hoc tertio anno fines Polonicos missis exercitibus devastavit” – uo. 437–438., 439. (155. c.).

32 Makk Ferenc: Néhány megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához. In: *AUSz AH 92.* (1991) 3–15., kül. 8–13. A testvérharcról és az abba történt magyar beavatkozásról – a szakirodalom feltételezése szerint egy elvesztett orosz forrás nyomán – Długosz számol be az 1127. év eseményeinek sorában, I. Ioannis Dlugossii *Annales* i. m. II. 308. A szöveghely interpretációjával kapcsolatban l. továbbá F. Font Márta: Magyar–orosz politikai kapcsolatok a 12. században (1118–1199). In: *Aetas* 10. (1995) 3. sz. 53–75., itt: 55.

33 Pauler Gyula a maga részéről összekapcsolhatónak vélte a magyar krónika és a lengyel annalsztika a két fél közötti villongásokra vonatkozó híradásait, ám ő a konfliktust az 1126. évre helyezte. Vélhetőleg a következő megfontolás vezérelte: A krónikakompozíció 155. *caputja* elbeszéli II. István Jaroszláv volhíniai fejedeleme érdekében történt beavatkozását, amely az orosz évkönyvi hagyomány nyomán 1123-ra helyezhető. Pauler elfogadta a krónikaszerkesztmény közlését, miszerint a lengyel határok dúlására három évvel az orosz földre vezetett hadjáratot követően került sor (a lengyel–magyar konfliktus okaira azonban nem sikerült magyarázatot találnia). Pauler Gy.: *A magyar nemzet története* i. m. I. 233., 474.: 246. jz.; 475.: 429. jz. Minderle l. továbbá *Chronici Hungarici compositio* i. m. 434.: 4. jz., 439.: 1. jz. (Domanovszky Sándor megjegyzései); *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum*. II. *Commentarii* i. m. 431., 435–437. Az 1123. évi volhíniai hadjáratra l. továbbá F. Font M.: Magyar–orosz politikai kapcsolatok i. m. 54.

34 A Kis-lengyelországi Évkönyvek I. és III. redakciója szerint: „1132. Boleslaus intrat Ungariam et prelium cum Ungaris commisit” – *Annales Polonorum* i. m. 624., 625.

35 L. pl. *Annales Polonorum* i. m. 625.: 17. jz. (Ricardus Röpell és Wilhelmus Arndt megjegyzése).

36 Makk F.: Néhány megjegyzés a Kálmán-ági i. m. 13–14. L. még *Kristó Gyula: A magyarok és a lengyelek kapcsolatai a 10–12. században a források tükrében*. In: *Történelmi Szemle* 42. (2001) 1–18., kül. 14–16.

A krónikakompozíció³⁷ vagy Freisingi Ottó nyomán³⁸ is tudhatjuk, hogy Bolesław II. (Vak) Bélával szemben a trónkövetelő Boriszt támogatta, aki 1132-ben lengyel seregek élén érkezett Magyarországra.³⁹

Ezen a ponton kell említést tennünk arról, hogy a Kis-lengyelországi Évkönyvek I. és III. redakciója, illetve egy eddig nem említett forrás: a Kompilált Krakkói Évkönyv (*Annales Cracovienses compilati*) az 1136. évnél (is) hírt adnak arról – a hadi eseményekre való bármiféle utalás nélkül –, hogy Bolesław a magyar király fiához adta feleségül leányát.⁴⁰ A közlést minden bizonnyal ugyanarra a házasságkötésre kell vonatkoztatnunk, amelyről a korábbi dátumnál is olvashattunk. Ha a frigy megtörténtét II. Béla korára helyezzük, úgy a Piast hercegnő lehetséges férjeként nem szükséges az élok sorából 1131-ben távozott II. Istvánnal számolnunk. A szakirodalom három egyéb megoldási lehetőséget is felvázolt. Az első értelmében Könyves Kálmán törvénytelennek tekintett fia, Borisz lehetett az, aki nőül vette lengyel szövetségese leányát.⁴¹ Egy másik teória értelmében II. Béla fiában, a későbbi II. Gézában kell keresnünk a lengyel évkönyvekben Juditként megnevezett hercegnő vőlegényét. Az ezen hipotézist valló lengyel szakirodalom ugyanakkor úgy tartja: a frigy, amelyről 1136-ban megállapodás született, végül sosem jött létre.⁴² Utoljára említünk kell azt a nézetet is, amely Vak Béla fiatalabb gyermekében, a későbbi II. Lászlóban vélte megtalálni a lengyel források Árpád-házi herceget.⁴³

37 *Chronici Hungarici compositio* i. m. 447–452.

38 *Ottonis episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de duabus civitatibus*. Ed. Adolfus Hofmeister. Hannoverae–Lipsiae 1912. (*Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum* 45.) 342–343.

39 Az eseményekre l. Pauler Gy.: *A magyar nemzet története* i. m. I. 240–244.; Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged 1996². (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) 1996. 175–176.

40 „1136. Boleslaus dat filiam regis filio Ungarorum” – *Annales Polonorum* i. m. 624., 625.; *Rocznik Traski*. In: MPH II. 826–861., itt: 832.; *Annales capituli Cracoviensis et Annales Cracovienses compilati*. Ed. Ricardus Röpell – Wilhelmus Arndt. In: MGH SS XIX. 582–607., itt: 589. Fentebb említett (18. jz.), hogy a Roepell és Arndt által a Kis-lengyelországi Évkönyvek I. redakciójának tekintett Traska-évkönyvet az újabb szakirodalom önálló forrásként kezeli. Az egymással szoros kapcsolatot mutató kis-lengyelországi *annalesek archetypusa*, az ún. *Annales Polonorum antiquiores deperditi* sztemmája az újabb kutatások szerint két ágra bomlik: míg a Traska-évkönyv és a Krakkói Évkönyv az A jelű hagyományhoz tartoznak, addig az *Annales Poloniae minoris* négy variánsa a szöveghagyomány B ágán helyezkednek el. Drelicharz, W.: *Richtungen in der Entwicklung* i. m., kül. 62–70.

41 Az elképzeléssel kapcsolatos elméleteket összegezte és cáfolta Wertner M.: *Az Árpádok családi története* i. m. 259–276. A házasság lehetőségét felveti Raimund Kerbl: *Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenkonigreich*. Wien 1979. (*Dissertationen der Universität Wien* 143.) 75–76.

42 Balzer, O.: *Genealogia Piastów* i. m. 171–180., kül. 176–177.; *Kazimierz Jasiński: Rodowód pierwszych Piastów*. Warszawa – Wrocław 1992. 255–260. *Grzesik, R.: Małżeństwo Judyty* i. m. 22. A magyar szakirodalom csupán II. Géza 1146-ban Eufrozínával, I. Misztiszlav kijevi nagyfejedeleme leányával létesített házasságával számol; a lengyel hercegnővel való esetleges eljegyzés lehetőségét nem említi. L. Wertner M.: *Az Árpádok családi története* i. m. 309.; *Zsoldos A.: Az Árpádok és asszonyaik* i. m. 188.

43 *Stephanus Katona: Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae ex fide domesticorum et exterorum scriptorum*. I–VII. Pestini 1779–1782. III. 564–569. A tézis kritikájára l. Wertner M.: *Az Árpádok családi története* i. m. 324–331.

A lengyel–magyar dinasztikus kapcsolathoz vonható források értelmezése tehát rendkívül problematikus. Több-kevesebb bizonyossággal a következőket jelenthetjük ki az egymással szoros filológiai rokonságot mutató lengyel évkönyvek és krónikák közlései kapcsán: Figyelhetünk arra, hogy egyes *annales*variánsok, amelyek 1136-i dátummal szerepeltek a frigyot, sem Bolesław magyarországi hadjáratát, sem pedig a dinasztikus házasság létrejöttét nem tüntetik fel az 1122–1123. éveknél; szólnak ugyanakkor az 1132. évi lengyel–magyar háborúskodásról. Úgy tűnhet tehát, hogy az eredetibb hagyományt utóbbi források képviselik,⁴⁴ és csupán egy későbbi szerkesztő tévedésének tudható be, hogy a történések az annalistikus tradíció másik részében az 1122. (1123.) évhez kerültek. Utóbbi feltételezést elfogadva azt kell gyanítanunk, hogy a Kis-lengyelországi Évkönyvek 1122-höz (1123-hoz) bejegyzett közlése a magyar–lengyel határvillongások kapcsán valóban a Borisz megsegítésére vezetett 1132-i hadjáratra vonatkozhat. (A korábbi évnél csupán a Bolesław tengerentúli hadjáratára vonatkozó híradás szerepelhetett az eredeti hagyományban: az utólagos szerkesztő ehhez a hírhez illesztette hozzá a két magyar vonatkozású adalékot.)

A Nagy-lengyelországi Krónika szerzője az annalistikus tradícióból indulhatott ki,⁴⁵ amikor zavaros történelméről lejegyezte. Előadásával kapcsolatban két további kérdést kell megkísérelnünk megválaszolni. Elsőként is visszakanyarodhatunk annak problémájához, hogy miért is szóthette bele elbeszélésebe Halics hódoltatását. Elegendő magyarázat lehet erre a fentebb jelzett ok is, miszerint a történetíró egyszerűen azért mosta egybe a 12. és a 13. század eseményeit, mert az általa használt évkönyvek Ferdészájú Bolesław uralkodása idején dinasztikus házasságkötést említettek, s hasonlóra került sor egy évszázaddal később II. András magyar király és Leszek krakkói fejedelem gyermekei között is. Lehetőségként felmerülhet ugyanakkor az is, hogy az elveszett lengyel források esetleg szerepeltethettek valamiféle feljegyzést az 1120-as vagy az 1130-as évek magyar–oroszlengyel kapcsolatairól. Nem kizárt, hogy a Nagy-lengyelországi Krónika összeállítója találkozhatott arra mutató adattal, hogy a peremisli fejedelem fiainak 1127-i konfliktusában – amint arról fentebb esett szó – II. István és III. Bolesław eltérő oldalon voltak érdekeltek. Talán tudomása lehetett arról is, hogy a Sajó menti csatában a lengyelek mellett orosz segédcapatok is felsorakoztak Borisz oldalán (a korábban II. István támogatását élvező Vlagyimirko – utóbb Halics fejedelme – azonban II. Bélával keresett kapcsolatot).⁴⁶ Amennyiben a kései krónikásnak valóban a rendelkezésére állhattak hasonló információk, ezek arra a téves elképzelésre sarkallhatták, miszerint Kálmán herceg halicsi uralmát – amelyről talán csupán szóban nyerhetett információt – a 12. századra kell helyezni. (Ezen a ponton szükséges megjegyeznünk, hogy bár a genealógiai irodalom rendre a 127. fejezet a témához vonható értesüléseit vizsgálja,

a *Chronica maioris Poloniae* a továbbiakban is foglalkozik Kálmán halicsi regnálásával és az orosz fejedelemség trónjáról történt elűzésével.)⁴⁷

A Nagy-lengyelországi Krónika az előzőekben görcső alá vont passzusának akad egy további adaléka is, amely a kutatás intenzív érdeklődésére tarthatott számot: a lengyel, a szlovák és a magyar medievisztika régóta igyekszik választ találni arra a kérdésre, hogyan is interpretálhatjuk a forrásnak a Szepesség korai hovatartozásával kapcsolatos híradását.⁴⁸ A megelőző állásfoglalásokat is összegezve utóbb Ryszard Grzesik hangsúlyozta: a zavaros elbeszélés alighanem azon viták emlékét őrizheti, amelyek a podolini kerület egyházi joghatóságának kérdése körül zajlottak az esztergomi érsek és a krakkói püspök között a 13–14. századok folyamán.⁴⁹ A történet kiforrásához ugyancsak hozzájárulhatott, hogy IV. Béla leánya, Kinga, aki V. (Szemérmes) Bolesław (1243–1279) hitveseként szandeci hercegnő lett – s ráadásul a forrásunkban szereplő Árpád-házi hercegnőhöz hasonlatos módon: jegyajándékának kompenzációjaképpen kapta meg férjétől Szandecet –,⁵⁰ a 13. század második felében Podolin vidékét is bírta.⁵¹ Bár a lengyel kutatás a Nagy-lengyelországi Krónika állítása nyomán hajlamos volt azt a következtetést levonni, hogy a korai időkben a Szepesség egésze lengyel fennhatóság alatt állhatott, hasonlóan csupán a podolini területéről feltételezhetünk,⁵² amellyel kapcsolatban a lengyelek minden bizonnyal sérelmezhettek, hogy Kinga 1292-ben bekövetkezett halála után magyar uralom alá került.⁵³ (Az elmondottak azt is bizonyítják, hogy a *Chronica maioris Poloniae* 27. fejezete a 14. században nyerhette el végleges formáját.)

Összegzésképpen tehát elmondhatjuk, hogy sem a kis-lengyelországi évkönyvi hagyományból, sem pedig a Nagy-lengyelországi Krónika előbbi tradíción alapuló, ám mesés

44 Az *Annales Poloniae minoris* (Roepell és Arndt szisztémája szerinti) I. redakciója (azaz a Traska-évkönyv) és az *Annales Cracovienses compilati*. A vélekedésre l. Grzesik, R.: *Małżeństwo Judyty* i. m. 22–23.

45 Az annalistikus tradíció és a forrás kapcsolatára l. Drelicharz, W.: *Richtungen in der Entwicklung* i. m. 60–61.

46 *F. Font M.*: Magyar–oroszlengyel politikai kapcsolatok i. m. 55–57.

47 A *De expulsiōe Colomanidis regis Haliciensis* címet viselő 30. krónika-fejezet magyar vonatkozású értesüléseit is közli CF II. 2569. sz. l. továbbá *F. Font M.*: Magyar–oroszlengyel politikai kapcsolatok i. m. 57.

48 A lengyel források hitelét elutasította Fekete Nagy Antal: *A Szepesség* i. m. 20–21. A témával foglalkozó lengyel és szlovák irodalmat áttekinti Grzesik, R.: *Małżeństwo Judyty* i. m. 16–21.

49 Grzesik, R.: *Małżeństwo Judyty* i. m. 24–26.; *Uő.*: *Megjegyzések a középkori lengyel krónikákban és évkönyvekben említett magyarokról*. In: *Századok* 136. (2002) 485–493., kül. 491–492. – A témához l. továbbá *Andrzej Wędzki*: *Uwagi nad problemem kształtowania się granicy polsko-węgierskiej na Spiszu w średniowieczu na marginesie najnowszych prac J. Beńko*. In: *Slavia antiqua* 20. (1973) 197–210.

50 Bolesław 1257-ben kelt oklevelét l. *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Notationibus, ex veteri ac recentiore Hungarorum historia depromtis auctore Joanne Bárdosy. Leutschoviae 1802. 86–92.; Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticae ac civilis*. Ed. Georgius Fejér. I–XI. Budae 1829–1844. (a továbbiakban CD) IV/2. 443–446.

51 Ezzel kapcsolatban l. Kinga okleveleit: *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) 250–252. sz.

52 *Fekete Nagy A.*: *A Szepesség* i. m. 20–22. A várost 1244-ben említ először oklevél, amikor is Bolesław Henrik soltésznek adományozza birtokát. L. *Supplementum analectorum* i. m. 311–314.; *Wéber Samu*: *Podolin város története*. Bp. 1891. 2–3.

53 Anjou-kori történetére l. *Wéber S.*: *Podolin város* i. m. 6. Kingával kapcsolatban l. továbbá *Wertner M.*: *Az Árpádok családi története* i. m. 475–479., kül. 478.

elemekkel is bővített elbeszéléséből nem következik, hogy II. István hitvese lengyel hercegnő lett volna. A lengyel források Árpád-házi hercegét csupán Dlugosz azonosította Kálmán fiával, s a frigyet önkényesen helyezte arra az időre, amikor 1106-i megállapodásukat követően a magyar király és Ferdeszájú Bolesław egymás szövetségesei voltak.⁵⁴

3. Forrásaink nyomán felmerülhet végezetül annak eshetősége is, hogy István házastársa a regensburgi várgrófi⁵⁵ családból való Steflingi Adelheid volt.⁵⁶ A kérdéssel kapcsolatban a következő kései kútfők tanúságát vette figyelembe a genealógiai kutatás:

a) A 16. századi bajor humanista, Wiguleus Hundt (1514–1588) *Bayrisch Stammen-buch*-jában megemlékezett arról, hogy Henrik regensburgi várgróf leánya, Adelheid magyar királyné lett, majd özvegyesre jutva visszatért szülőföldjére. Állítását egyfelől Aventinus kivonatos bajor történetére, másfelől egy, a regensburgi Szent Emmerám-apátságban fellelhető krónikakéziratra alapozta.⁵⁷ Genealógiai irodalmunk ezen bizonytalan értesülés nyomán következtetett arra, hogy

54 A két uralkodó viszonyához l. *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged 1996². 156–159.; *Bagi Dániel*: Gallus Anonymus és Magyarország. A Geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történetzemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében. Bp. 2005. (Irodalomtörténeti füzetek 157.) 68–74. Dlugosz elbeszélése Maciej Miechowitánál és Marcin Kromernél is visszaköszön, l. [*Mathias de Mechovia*]: *Chronica Polonorum. Cracoviae 1521. LXVII. (III. 8.)*; Martini Cromeri *De origine et rebvs gestis Polonorum libri XXX. Basiliae [1555]*. 110. A históriát a 16–17. századi szepességi krónikák a lengyel hagyományból vették át, l. *Fekete Nagy A.*: A Szepesség i. m. 22.; Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította Hain Gáspár. Szerk., jegyz., utószó Véber Károly. Bp. 1988. (Magyar Hirmondó) 13–14.; *Szabó András Péter*: Melchior Genersich rövid löcsei krónikája (1108–1552). In: *Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények 10.* (2014) 199–228.: 202–203.; *Uő*: Caspar Hain löcsei krónikája – egy kompiláció forrásai. A cipszer krónikák és kései befogadásuk. In: *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Szerk. Tóth Gergely. Bp. 2014. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) 169–202., itt: 191–192.

55 A regensburgi várgrófság kapcsán l. *Joachim Friedl*: Die Burggrafschaft Regensburg. Militärkommando oder Stadtgrafschaft? In: *Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg 145.* (2006) 7–58.

56 A lehetőséget elfogadja *Schier, X.*: *Reginae Hungariae i. m.* 100–102. (Schiernél Adelheid II. István második feleségeként szerepel: a 18. századi történész az uralkodó lengyel házasságát is elfogadja); *Wertner M.*: Az Árpádok családi története i. m. 1892. 233.; *Maria Schmid*: Adelheid von Stefling. Eine Frauengestalt als Spiegel europäischer Geschichte des 12. Jahrhunderts. In: *1000 Jahre Stefling, 996–1996. Symposium 1995.* Hrsg. Julius Schmatz. Kallmünz 1996. 33–44. L. még *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. I. 473.: 425. jz.

57 Az információt a magyar hagyomány nyomán is tájékozódó Hundt egyébként maga is némi kételkedéssel fogadja: „Aber diser vnser Graf Hainrich verließ ein Sun / vnnd ein Tochter Ott und Adelhait / die war nach anzeig Auentini im Epithomi ein König von Ungern verheurat / ist nach ihres Manns Todt wider heim in Bayrn zogen: Also stehet in obgemelter Cronick zu S. Haymeran / aber in der Vngaridchen Cronicken *Antthonij Bonfimij*, vnd den andern find ich nichts dauon / desgleichen in der *Cronica Auentini*” – *Wiguleus Hundt*: *Bayrisch Stammen-Buch oder, Sammlungen alter Denkmäler, Grabsteinen, Wappen, Inn- und Urschriften*, u. d: nach ihrem wahren Urbilde aufgenommen unter offener Treue bewahret und durch Anenbäume auch sonstige Nachrichten erklärt und erläutert. I–II. Ingolstadt 1598. I. 123.

II. István az 1102-ben az élők sorából távozott regensburgi várgróf egyik leányát vehette feleségül.⁵⁸

b) A Hundt által tanúságul hívott Aventinus – vagyis Johann Georg Turmair (1477–1534) – nevét elsősorban latin nyelvű bajor történetének (*Annales ducum Boiariae*) köszönhetően ismerjük, ám a terjedelmes munka összeállításával párhuzamosan német nyelven is szerkesztett egy rövidebb Bajor Krónikát (*Bayrischer Chronicon kurzer Auszug*). Utóbbi mű, amely 1522-ben nyomtatásban is megjelent Nürnbergben, számos genealógiai táblát tartalmaz.⁵⁹ A regensburgi várgrófok családfáján Adelheid magyar királyné (*Udilhait königin in Ungern*) a Jeruzsálemben elhunyt Henrik gróf lányaként és a Regensburgtól nagyjából negyven kilométerre fekvő walderbachi apátság alapítójaként feltüntetett Ottó nőtestvéreként jelenik meg. Az értesülés forrását Aventinus nem jelöli meg.⁶⁰

c) Hundt a regensburgi várgrófok történetével kapcsolatban szól egy régi krónikáról (*in einer alten geschribnen Chronick*) is, amelyet a Szent Emmerám-apátság könyvtárában volt letehetőse forgatni: a szöveg – amint azt megjegyzi – valójában a walderbachi ciszterci rendház története (*von Stiftung desselben Closters Walderpach*).⁶¹ A szóban forgó rövid história, amelyet *Fundatio monasterii in Walderbach* címen idéz a szakirodalom, késő középkori – 15. századi – kéziratokban maradt ránk. A szöveget vizsgáló Manfred Mayer 1883-ban hat, a „krónika” latin nyelvű textusát fenntartó *manuscriptumot* ismert. Ezek közül négy valóban a Szent Emmerám-apátságból került Münchenbe, ahol az alapítástörténetet tartalmazó kódexeket jelenleg is őrzik: nem meglepő tehát, ha a 16. század végén Hundt Regensburgban találkozott a forrással.⁶² A *fundatio* keletkezését a kútfőnket a melki kéziratában ismerő Theodor

58 *Franz Michael Wittmann*: Die Burggrafen von Regensburg. München 1854. 1854. 414.; *Wertner Mór*: Glossák az Árpádok genealógiájához. 1–3. közlemény. In: *Turul 5.* (1887) 12–18., 70–78., 107–112.: 111–112.

59 *Christoph März*: Aventinus, Johannes. In: *Deutscher Humanismus 1480–1520. Verfasserlexikon*. Herausgegeben von Franz Josef Worstbrock. I–III. Berlin – New York 2008–2015. I. 82.

60 [*Johannes Aventinus*]: *Bayrischer Chronicon: im Latein nun verfertigt un[d] in Syben Puecher getailt ein kurtzer auszug. Nurnberg 1522.* A megfélelő oldalt a családfával l. <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11083243?page=44> (letöltés ideje: 2021. okt. 21.). L. továbbá *Bayrischer Chronicon kurzer Auszug*. In: *Johannes Turmair's, genannt Aventinus kleinere historische und philologische Schriften*. München 1881. (Johannes Turmair's, genannt Aventinus, sämtliche Werke 1.) 107–170.: 145. Az *Annales* – amely szintén megemlékezik a regensburgi várgrófkorról – a walderbachi alapítót ismeri, ám Adelhaidról nem tesz említést. L. *Johannes Turmair's, genannt Aventinus Annales Ducum Boiariae*. Herausgegeben von Sigmund Riezler. I–II. München 1882. (Johannes Turmair's, genannt Aventinus, sämtliche Werke 2–3.) II. 246. (VII, 2).

61 „Item bey S. Haymeran in Regenspur in einer alten geschribnen Cronick in quarto zu Endt / von Stiftung desselben Closters Walderpach” – *Hundt, W.*: *Bayrisch Stammen-Buch i. m.* I. 122.

62 *Manfred Mayer*: *Geschichte der Burggrafen in Regensburg*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde in der Philosophischen Facultät der Ludwig-Maximilians-Universität München. München 1883. 4–5. Pl. BSB, Clm. 14053., erről l. *Katalog der lateinischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München. Die Handschriften aus St. Emmeram in Regensburg*. I. Clm 14000–14130. Neu beschrieben von Elisabeth Wunderle. Wiesbaden 1995. 115. A Clm. 14440. jelzetű kódex digitálisan is elérhető, hozzáférés: <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00046462&pimage=47&v=100&nav=&l=en> (letöltés: 2018. júl. 22.).

Mayer a 13. század végére – a 14. század elejére helyezte. A ciszterci szerzetes, aki az egyház 12. századi alapításának történetét másfél-két évszázad távlatából összeállíthatta, minden bizonnyal a kolostor a rendelkezésére álló feljegyzéseiből dolgozott.⁶³ A regensburgi püspökség területén fekvő Walderbach eredetileg társaskáptalanként jött létre, ám a champagne-i Morimond-ból hamarosan ciszterci szerzetesek települtek a rendházba.⁶⁴ A *fundatio* utóbbi eseményt tartja számon Walderbach alapításaként, az alapító személyét pedig – akinek hívására a ciszterciek érkeztek – Ottó regensburgi és rietenburgi grófban jelöli meg.⁶⁵ Utóbbiról bizonyosan tudhatjuk, hogy 1143 júniusa előtt távozott az élők sorából: ha hihetünk a most tárgyalt kései feljegyzésnek – kútfőnk éppen ezt az évet jelöli meg az alapítás esztendejeként –, akkor úgy kell tartanunk, hogy Walderbach röviddel Ottó halála előtt alakult ciszterci apátság-gá. A szakirodalom egy része azonban a gróf halálát egy évvel korábbra helyezi, és tévesnek tartja a walderbachi krónikában (is) olvasható értesülést (a forrás vagy az alapítás évét, vagy az alapító személyét adhatja meg hibásan).⁶⁶ Témánk szempontjából jelentőséggel a szövegnek a kegyúr családjával kapcsolatos feljegyzései bírnak. A kútfő előadja Ottó nőtestvérének, Adelheidnek (*Udelhilda*) a történetét, aki az elbeszélés értelmében a magyar király hitvese lett, majd férje halálát követően hazatért Bajorországba, ahol a világtól visszavonulva (minden bizonnyal úgy kell értenünk, hogy Walderbachban, ahol forrásunk szerint teste is nyugodott) fejezte be életét.⁶⁷

d) A walderbachi apátság könyvtára 1425-ben – amikor a husziták felgyújtották a kolostort – elpusztult. Az újjáépítést követően visszaköltöző ciszterci szerzetesek arra kényszerültek, hogy a közeli Prüfening bencés közösségtől érdeklődjenek, rendelkeznek-e olyan dokumentumokkal, amelyek kolostoruk korai történetét megvilágíthatják. Kérésüknek engedve János apát 1462-ben a rendelkezésükre bocsátotta egyfelől a rendházukkal kapcsolatos oklevélmásolatokat, másfelől egy német nyelvű krónika szövegét: utóbbi a *Fundatio monasterii in Walderbach* vulgáris nyelvű változata, amelyet a prüfeningiekhez tehát már németre átültetett variánsában jutott el.⁶⁸ Az elmondottak nyomán konstatálhatjuk, hogy a ciszterci

monostor korai történetének eredeti forrásai a tűz martalé-kává válhattak: ha a 14. században keletkezett alapítástörténetet megelőzően létezett is olyan szöveg, amely Ottó gróf hűgának magyar házasságát említette, az nem lehetett használatban már a 15. század második felében sem.

e) Walderbachban ugyanakkor kései epigráfiai emlékek: egy *epitaphium* és egy címerpajzsokkal – közöttük az Árpádok kettőskeresztes címerpajzsával⁶⁹ – díszített fatábla feliratai is őrizhették a Magyarországról övéihez megtért Adelheid emléket. A latin sírversről tudjuk, hogy 1488 előtt készülhetett: azt az elsősorban a Nürnbergi Krónikája révén hírnevet szerzett Hartmann Schedel is közölte *inscriptio*gyűjteményében (*Liber antiquitatum cum epigrammatibus*).⁷⁰ A négy címert övező német nyelvű köriratot rendszerint Raimund Duellius 1725-ben megjelent genealógiai munkája nyomán idézi a történész szakma.⁷¹ A címerekről azonban már 1589-ben is készült leírás,⁷² 1605-ben pedig Paul Zeidler neunburgi tanár kéziratot gyűjteményébe (*Monumenta varia*) lemásolta a latin sírvers mellé azt a német nyelvű szöveget is,⁷³ amelyet Duellius később a fatáblán olvasható feliratként jelölt meg.⁷⁴ A két kései *inscriptio*

69 Raym. Duellii Excerptorum genealogico-historicorum libri duo. Lipsiae 1725. VII. tábla, XXVIII. ábra. Online elérés: <https://digital.ub.uni-duesseldorf.de/content/pageview/1556046> (letöltés ideje: 2021. okt. 21.). A kettőskereszt címerszerű használata IV. Béla uralkodása alatt jelentkezik, l. *Körmen-di Tamás*: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. In: Turul 84. (2011) 73–83.

70 „Hoc in sarcophago pausat generosa propago / De Steffning comitum tegit hos marmorque politum. / Quorum progenitor fuit Lantgarvius Otto / Fit genitus genitor genitis Fridericus in octo. / Otto comes victu monachos sectans et amictu / Mundum cum flore spreuit virtutis amore. / Nobilis Vngariae regina fuit soro horum / Reddita quae patriae iacet hic in sorte suorum. / Stirps dicta haec pia condidit atria, sint quibus aequae / Turba monastica cantica misitca nocte dieque.” Pl. München, BSB, Clm. 716. 299^r. Az 1504-ben készült kézirat megfelelő helyének online elérése: <http://daten.digital-sammlungen.de/bsb00007356/images/index.html?id=00007356&g-roesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=629> (letöltés ideje: 2018. júl. 23.). L. továbbá Raym. Duellii Excerptorum genealogico-historicorum i. m. 308–309.; Die Kunstdenkmäler des Königreichs Bayern. II. Regierungsbezirk Oberpfalz und Regensburg. 1. Bezirksamt Roding. Bearbeitet von Georg Hager. München 1905. 199.; *Christopher Mielke*: Every Hyacinth the Garden Wears: The Archaeology of Medieval Hungarian Queenship (1000–1395). Doctoral dissertation. [Kézirat.] [Bp. 2017]. 271–272., 532.

71 „Mehr daselbs an ainer ansonderlichen hiltzern taffel stehet sambt den hernachfolgenden Wappen. Nach der geburdtt Jesu Christi, als man zelt 1143 Jahr, hat der Hochgeborn Herr Otto Landtgraff von Steffing, Burggraff zu Regensburg, und Herr von Riedenburg geborn von Königlichen Stammen angefangen das Stifft Wallerbach, darin er und sein Hausfrau Adelheit, und Heinrich, und Friedrich, seine Söhn, auch seine Schwvester Adelhaidt ein Khönigin von Ungern begraben sint” – Raym. Duellii Excerptorum genealogico-historicorum i. m. 309.

72 Idézi Die Kunstdenkmäler des Königreichs Bayern i. m. II/1. 200.

73 „Nach der Geburt Jesu Christi als man zelt MCXLIII Iar, hat der hochgeborn her ott Landgraff von Steffing purckhgraff zu Regnspurg vnd herr von Rvettburg geborn von königlichen stamm angefangen diese Stiff Walderbach, darin er vnd auch sein Hausfrau Adelhaydus vnd Haiinrich und Frydrich seyn Sühn, auch sein Scheester Udelhilda ein künking zu Ungern alle hie begraben seynt”. L. uo.

74 Duellius nem járt személyesen Walderbachban: értesülései abból az ismeretlen kéztől származó feljegyzésből származnak, amelyet egy könyvtári látogatása során Hundt *Stammen-buch*jának egyik példányában lelt fel: „Quatuor Insignia α, β, γ, δ, notata, in Hundii Stemmatographia Bojorica Bibliothecae S. Andreae pag. 124 ad familiam Comitum de Rietenburg alia manu adjecta, vivis coloribus exprimuntur, iisque immediate subscri-

63 *Theodor Mayer*: Fundatio monasterii in Walderbach, nebst Vorinrerungen über die Familie der Regensburger Burggrafen, Grafen von Stevening und Ridenburg. In: Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen 12. (1854) 247–266.; 249.; *Mayer, M.*: Geschichte der Burggrafen i. m. 3–4., 5.

64 *Mayer, M.*: Geschichte der Burggrafen i. m. 1.: 2. jz.

65 A forrás szövegét a *fundatiót* a regensburgi várgrófköről szóló munka függelékeként közlő Manfred Mayer kiadásában idézem. A megfelelő passzusokat l. *Mayer, M.*: Geschichte der Burggrafen i. m. 63–65.

66 *Mayer, Th.*: Fundatio monasterii in Walderbach i. m. 256.; *Mayer, M.*: Geschichte der Burggrafen i. m. 29.: 159. jz., 63.; *Wertner M.*: Glossák az Árpádok i. m. 112.

67 „Unde factum est, ut rex Ungarie duxerit in uxorem filiam predicti Henrici primi, nomine Udelhildam, sororem scilicet Ottonis fundatoris, et abduxerit in terram suam, factam consortem et participem regni sui, que tandem defuncto marito remeavit ad propria; relinquens terram incolis et regalem gloriam ex morte coniugis fastidiens, duxit amodo celibem vitam inter suos. (...) Quam primo in nostro capitulo sepultam dominus Henricus XV. abbas in chorum transtulit, ossaque omnium de tota progenie atque regine et Ottonis monachi, qui separatim tumulati fuerunt, in unum locum et tumulum collocavit” – *Mayer, M.*: Geschichte der Burggrafen i. m. 66., 69. L. még uo. 27.

68 *Mayer, M.*: Geschichte der Burggrafen i. m. 2–3.

szerint a megözvegyült királynét – ahogyan családtagjait is – a ciszterci kolostorban helyezték örök nyugalomra:⁷⁵ ez összhangban áll egyébként a *fundatio* elbeszélésével, amely előadja, hogy Henrik apát idejében, aki 1280 táján állt a walderbachi közösség élén, az egykori magyar királynénak és a szerzetesi életet választó fivérének, Ottónak a földi maradványait közös sírban helyezték el a család többi tagjának csontjaival.⁷⁶

A források során végigtekintve a következőket mondhatjuk el: Adelheid és a kútfőnkben meg nem nevezett magyar uralkodó házasságát legkorábbi tudósításként a 13. század végén vagy inkább a 14. században keletkezett *Fundatio monasterii in Walderbach* tartotta fenn. Humanista szerzőinknek a friggyl kapcsolatban nem állhatott a rendelkezésére egyéb, napjainkra elveszett szöveg: Hundt meg is nevezi a krónikát, amelyhez a regensburgi Szent Emmerám-apátság kolostorában fért hozzá, és Aventinus sem szerepeltet olyan információt, amely a *fundatio*ban ne lenne fellelhető. A fentebb idézett két felirat lényegében arra a családfára épül, amelyet Walderbach alapítóiról a *fundatio* nyomán is megismerhetünk.

A ciszterci monostorhoz kapcsolódó emlékek ugyanakkor jelzik, hogy a bajorországi apátságban élénken élt az az alapító familiával kapcsolatos tradíció, miszerint Ottó gróf leánya a távoli Magyarországon lett királyné. A hagyományt nem kell feltétlenül az alapítástörténetet lejegyző szerzetes invenciójának tekintenünk: abban az időben, amikor a rövid lélegzetű munka készült, a szerzetesközösség alkalmasint úgy tudhatta, hogy a familia egyéb tagjainak csontjaival együtt a Magyarországról a szülőföldjére visszatért özvegy földi maradványai is a kolostor templomában nyugszanak (az alapítástörténet összeállítója nagyban támaszkodhatott a közösség szóbeli hagyományára, ám a regensburgi várgrófkrol a kolostori könyvtárban is található feljegyzéseket). Ezzel együtt sem tarthatjuk ugyanakkor elképzelhetetlennek, hogy Adelheid és a magyar király házasságára soha nem is került sor, és azt csupán a lokális hagyományban a 13. század második felére kiformalódott mondának kell tekintenünk. A hipotézist, miszerint a magyar királlyal kötött házasság mondai elem lehet, erősítheti, hogy a walderbachi rendház alapításáról szóló történeti feljegyzés Ottó gróf atyját is királyi vérből származtatja (*de regio semine descendens*),⁷⁷ és éppen ezen a ponton fűzi elbeszélésébe a megjegyzést, miszerint Henrik olyannyira előkelőnek számított, hogy leánya számára külföldi uralkodó ajánlkozott kérésként.⁷⁸

pitur explicato: ea ad verbum huius tenoris est” – L. Raym. Duellii Excerptorum genealogico-historicorum i. m. 308.

75 Az epigráfiai emlékekről és azok forrásértékéről a magyar szakirodalomban l. Wertner M.: Glossák az Árpádok i. m. 111.; Wertner M.: Az Árpádok családi története i. m. 236–237. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy az Ottó gróf temetkezésére vonatkozó hagyomány téves lehet: nevét a regensburgi Szent Emmerám-kolostor egyik sírkövén is olvashatjuk. L. Mayer, M.: Geschichte der Burggrafen i. m. 29.

76 Mayer, M.: Geschichte der Burggrafen i. m. 69.; Die Kunstdenkmäler des Königreichs Bayern i. m. II/1. 199.

77 Mayer, M.: Geschichte der Burggrafen i. m. 66.

78 „(...) qui in tantum sui successivi germinis dilatavit nobilitavitque propaginem, ut esset regalibus apta thalamis et magnis principibus in sui coniugium expetenda. Unde factum est, ut Ungarie duxerit in uxorem filiam predicti Henrici (...)” – uo. L. még Wertner M.: Az Árpádok családi története i. m. 239–240.

Ha azonban mégis megkockáztatjuk, hogy hitelt adjunk az alapítástörténetben olvasható elbeszélésének, úgy az Árpád-házból való királyi férjet kell keresnünk a regensburgi grófkisasszony számára. Adelheidet II. Henrik leányának tekintve⁷⁹ – utóbbiról tudjuk, hogy 1101-ben a Szentföldre ment, és Jeruzsálemben érte a halál –⁸⁰ azt kell feltételeznünk, hogy a későbbi uralkodói hitves legkésőbb is 1102 táján született.⁸¹ Az ebben az időben regnáló Könyves Kálmán 1097-ben – amint arról Malaterrai Gottfried tudósít⁸² – a szicíliai I. Roger gróf leányával lépett házasságra, majd 1112-ben ismét megnősült: II. Vlagyimir Monomah orosz nagyfejedelem Eufémia nevű lányától, akit azonban hamar eltaszított, születhetett a trónkövetelő Borisz.⁸³ Adelheid királyi hitveseként így komolyabban csupán a Wertner által is javasolt II. István vehető fontolóra, aki – amennyiben feltételezzük, hogy a frigy létrejött – alkalmasint valamivel fiatalabb is lehetett a regensburgi várgróf leányánál: az Árpádok genealógusa szerint 1101-ben láthatta meg a napvilágot.⁸⁴

Még ha valószínűbbnek tűnik is, hogy jelen esetben mégiscsak mondával van dolgunk, meg kell jegyezni, hogy a bajor nemesi család⁸⁵ – amelynek legismertebb tagja kétségkívül a 12. század utolsó évtizedeiben élt *minnesänger* („a” regensburgi várgróf),⁸⁶ akinek az ún. Nagy Heidelbergi Da-

79 Így vélekedik pl. Mayer, M.: Geschichte der Burggrafen i. m. 26–27. Akad azonban szakirodalom, amely azt feltételezi, hogy Adelheid, a walderbachi monostort alapító Ottó, illetve II. Henrik egyaránt I. Henrik gyermekei voltak. L. pl. Schmid, M.: Adelheid von Stefling i. m. 34. Tekintve, hogy a szóban forgó I. Henrik 1052-ben jelenik meg első ízben a forrásokban – a vélemények megoszlanak azzal kapcsolatban, hogy halálát 1071-re vagy 1088-ra kell-e helyezni –, meggyőzőbbnek tűnik az az álláspont, amely szerint az élők sorából 1143-ban távozó Ottó és nőtestvére inkább az 1101-ben Jeruzsálemben elhalt II. Henriktől születhettek. I. Henrikkel kapcsolatban l. Mayer, M.: Geschichte der Burggrafen i. m. 22–23. Forrásaink korántsem egyértelműek egyébként a kérdésben: a *Fundatio monasterii in Walderbach* Ottó és *Udelhilde* apját I. Henrikként jelöli meg – a grófról további információt azonban nem árul el –, Aventinus viszont attól a Henriktől (nála azonban nem I. Henrik, hanem Ruprecht fiától) származtatja a két testvért, akitől tudjuk, hogy 1101-ben (nála hibásan 1001-ben) a Szentföldön fejezte be életét. A két forrást l. Mayer, M.: Geschichte der Burggrafen i. m. 66.; Bayerischer Chronicon kurzer Auszug i. m. 145. A család a különböző szerzők műveiben szereplő és egymástól némileg eltérő genealógiai tábláit is közli Mayer, M.: Geschichte der Burggrafen i. m. 75–84.

80 Ekkehardi Uraugiensis chronica. Ed. [Georgius] Waitz – P. Kilon. In: MGH SS VI. 1–267.: 221.

81 Wertner M.: Glossák az Árpádok i. m. 112.; Wertner M.: Az Árpádok családi története i. m. 242.

82 Gaufredi Malaterrae monachi benedictini Historia Sicula ad fidem veterum manuscriptorum. Ed. Joannes Baptista Carusius. In: RIS V. 557–606., itt: 243–244.

83 Wertner M.: Az Árpádok családi története i. m. 220–225.

84 Uo. 228., 233. Az adat hitelével kapcsolatban l. fentebb, 3. jz.

85 Franz Tyroller: Babonen. In: Neue Deutsche Biographie. Ed. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. I. Berlin 1953. 481–482. Online elérés: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd13802409X.html#ndbcontent> (letöltés ideje: 2021. okt. 21.). L. továbbá Alois Schmid: Die Burggrafschaft Regensburg. Verfassungsgeschichtliche Beobachtungen zu einer hochmittelalterlichen Adels Herrschaft. In: 1000 Jahre Stefling i. m. 9–23.

86 Kérdéses, hogy öt III. Henrik gróffal (megh. 1174/1177 k.), avagy inkább fiainak (Frigy, IV. Henrik és Ottó) valamelyikével kell-e azonosítanunk. L. Konrad Burdach: In: Allgemeine Deutsche Biographie. Ed. Historische Kommission bei der königl. Akademie der Wissenschaften. I–LVI. Berlin

loskönyvben (*Codex Manesse*, Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848.) a portréja (318^r) is ránk maradt –⁸⁷ később minden kétséget kizáróan kapcsolatba került a Magyar Királysággal. A familia 1196-ban halt ki⁸⁸ azzal a IV. Ottó gróffal, akiről Reichersbergi Magnus krónikájának folytatása árulja el, hogy Magyarországon járt követségben, s itt érte a halál.⁸⁹ A magam részéről azt a megoldást sem tartom elképzelhetetlennek, hogy éppen ez az eset ihlette mesénket: a távoli vidéken elhunyt gróf alakját Walderbach tradíciójában a 14. század elejére a messzi országból hazatért királyi özvegy portréja váltotta fel. Az sem lehetetlen ugyanakkor, hogy a hagyomány megteremtőjéhez Szent László valóban Adelheid nevű és német földről származó hitvesének⁹⁰ híre jutott el: őt azonosította tévesen a várgróf leányával.

A források kritikai vizsgálatának végére érve II. István házasságát illetően semmiféle biztosnak tűnő állítást nem fogalmazhatunk meg. Lengyel kútfőink hitelét egy az egyben elvethetjük, és a bajor hagyomány is éppen annyira tűnhet egy, a 12. századi frigy emlékét őrző kései elbeszélésnek, mint minden valóságálatot nélkülöző családi históriának. Csupán hipotézisként rögzíthetjük, hogy István külpolitikai orientációjának (pápartí politikai, Velencével vívott küzdelem Dalmácia birtokáért) valószínűleg jobban megfelelt volna a közlésében pontatlannak bizonyuló magyar krónika javasolta normann dinasztikus kapcsolat, mint a német házasság (meg kell azonban jegyeznünk, hogy bár V. Henrik császár 1108-ban még Kálmán trónkövetelő fivérét, Álmost támogatva vezetett hadat Magyarország ellen, az 1120-as évek második felében már enyhülés figyelhető meg a korábban elleneséges magyar–német kapcsolatokban).⁹¹

1875–1912. XXVII. 550–552. [Online változat.] Hozzáférés: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz75845.html> (letöltés ideje: 2020. máj. 6.); *Ursula Schulze*: Burggraf v. Regensburg. In: *Lexikon des Mittelalters*. I–X. München–Zürich 1980–2000. (a továbbiakban: LexMA) II. 1050–1051.

87 Online elérés: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0631/image> (letöltés ideje: 2020. máj. 6.). A daloskönyv önállóan szerepelteti a regensburgi és a rietenburgi várgróf korpuszát: kérdéses, hogy a család két különböző tagjáról lehet-e szó, vagy azonos személynek kell tekintenünk a dalnokokat. *Andreas Hensel*: In: *Neue Deutsche Biographie*. Ed. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. I–Berlin 1953–. XXI. 569–570. [Online változat.] Hozzáférés: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz76575.html?language=en#ndbcontent> (letöltés ideje: 2020. máj. 7.). A rietenburgi várgróf a kéziratot dalgyűjteményben szereplő portréját (119^v) l. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0234/image> (letöltés ideje: 2020. máj. 7.).

88 *A[lois] Schmid*: Regensburg. B. Burggrafen. In: *LexMA* VII. 567–568.

89 Magni presbyteri Annales Reicherspergensis. Ed. Wilhelmus Wattenbach. In: *MGH SS XVII*. 439–534.: 524.; *Mayer, M.*: *Geschichte der Burggrafen* i. m. 47.

90 L. részletesebben alább.

91 Makk Ferenc megtörténtnek tekintette és az 1120-as évek elejére helyezte a normann házasságot, l. *Kristó Gy.* – *Makk F.*: *Az Árpádok* i. m. 167. (a vonatkozó fejezet Makk Ferenc munkája); *Makk Ferenc*: *Magyar külpolitika* i. m. 167–168., 169–170. Az István trónra lépése utáni politikai helyzetet Makktól némileg eltérően látja ugyanakkor Varga Gábor, aki sem a pápai orientációt, sem pedig a Birodalommal való ellenséges kapcsolatot nem tekinti egyértelműen igazolhatónak, s arra is felhívja a figyelmet, hogy a capuai herceg leányával való frigy sem egyéb hipotézisnél. L. *Varga, Gábor*: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert*. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Ahnlehnung und Emanzipation. München 2003. (*Studia Hungarica*. Schriften des Ungarischen Instituts München) 168–169.

Szent László hitvese

Gyanúnk mindezek után Szent László második hitvesére,⁹² Rheinfeldeni Rudolf német ellenkirály leányára terelődhet.⁹³ A magyar királyné 1090 májusában bekövetkezett haláláról – a nap pontosabb megjelölése nélkül – a kortárs Konstanzi Bernold is tudósít,⁹⁴ nevét azonban a 11. század végi tradíció nem tartotta fenn. A kései magyar hagyomány ugyanakkor tud arról, hogy az utóbb lovagkirályként tisztelt uralkodó hitvese az Adelheid nevet viselte. Találkozhatunk egyfelől az adattal 13. századi okleveles forrásokban: két, a veszprémi káptalan zalamerenyi birtokára vonatkozó diplomában.⁹⁵ Az iratok sorában az első Imre 1203-ban kelt oklevele, amely Kalenda püspök kérésére leírja a *preadium* határait: a szöveg arról tájékoztat bennünket, hogy Merenyét egykor László felesége, *Adulheyt* ajándékozta a veszprémi káptalannak.⁹⁶ Második forrásunk valójában nem független az előzőtől: IV. Béla 1254. június 2-án kibocsátott diplomája elődje oklevelét írja át és erősíti meg.⁹⁷ A kérdéskörhöz kell vonnunk továbbá Szent László 1082. április 29-i, a veszprémi egyház birtokai összeíró okiratát;⁹⁸ utóbbit azonban hamisítványnak ítélte a kutatás. A kései – 1327 előtt keletkezett – koholmányban⁹⁹ szereplő értesülés, miszerint Merenyét László a forrásban néven nem nevezett hitvese adományozta a káptalannak,¹⁰⁰ akár Imre 13. század eleji okleveléből is származhatott. Lényegében egyetlen forrás tanúságtételét kell tehát figyelembe vennünk, amely a királyné donációjáról tanúskodik; az 1203-ban kelt diploma nyomán azonban joggal feltételezhetjük, hogy a Zalában ekkorra már régi birtokosnak számító¹⁰¹ veszprémi székesegyházban készülhetett valamiféle korai feljegyzés ha nem is a feltétlenül a királyi hitves merenyi adományáról, de legalábbis az egyház irányában kegyességet tanúsító Adelheid

92 Feltételezett első feleségével kapcsolatban l. *Báling Péter*: *Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei*. Rokonok, barátok és dinasztikus konfliktus Kelet-Közép-Európában a 11. században és a 12. század elején. Bp. 2021. (*Arpadiana* VII.) 448–449.

93 Származására l. *Wertner M.*: *Az Árpádok családi története* i. m. 194–205.; *Báling P.*: *Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei* i. m. 447. L. még *Zsoldos A.*: *Az Árpádok és asszonyaik* i. m. 186.

94 *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054–1100*. Ed. Ian S. Robinson. Hannover 2003. (*Monumenta Germaniae Historica*. *Scriptores rerum Germanicarum*. Nova Series 14.) 481. (1090); *Pauler Gy.*: *A magyar nemzet története* i. m. 1899. I. 161.

95 *Wertner M.*: *Az Árpádok családi története* i. m. 194.; *Karlinszky Balázs*: *A veszprémi káptalan Zalamerenyé-környéki birtokai a török előtt (Káptalani birtokkezelés a középkorban)*. In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István – Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. 33–56.: 42. Wertner három oklevelet említ, Szentpétery Imre azonban az 1201. és az 1203. évi okleveleket azonosaknak tartja. L. a következő jegyzetet.

96 CD II. 385–386. (az 1201. évről keletkezve), VI/2. 360–362.; *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. I–II. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: *Reg. Arp.*) I/1. 205. sz.

97 CD VI/2. 382–384.; *Reg. Arp.* I/1. 1009. sz. I/2. 1009. sz.

98 CD I. 448–458.; *Wertner M.*: *Az Árpádok családi története* i. m. 193–194.

99 *Georgius Fejér*: In: CD I. 458.; *Pauler Gy.*: *A magyar nemzet története* i. m. II. 590.; *Szentpétery Imre*: In: RA I/1. 21. sz.

100 CD I. 454.

101 *Karlinszky B.*: *A veszprémi káptalan* i. m. 42.

személyéről. A tézist egyéb emlékek is alátámasztani látszanak. Említenünk kell ezen a helyen egyfelől Bonfini tudósítását, amely szerint a humanista történetíró idejében volt „egy epitáfium a veszprémi bazilikában egy síron, amelybe valamelyik főpap összegyűjtötte Gizella és Olhait királynék csontjait”. A historikus a felirat szövegét is közli: „itt László, a király feleségének csontjai vannak”.¹⁰² Ma is létezik másfelől a makranczi (Mokrance/Moldava na Bodvou, Szlovákia) római katolikus templom falában egy vörös márvány kőtábla, amelyet eredetileg a veszprémi székesegyház számára faragtattott a 16. század első évtizedében Pietro Ivalies reggio–calabriai bíboros és veszprémi püspök: ez Gizella és Olaytha királynéknak állít emléket. A Bonfininél említett és a Makrancon található emléktáblákról azt feltételezi a kutatás, hogy azok alkalmasint egy közös – vélhetőleg 14. századi – veszprémi feliratra vezethetők vissza.¹⁰³ A reneszánsz kori hagyomány tovább erősítheti gyanúnkat, miszerint Adelheid emléket (Szent István hitvesével együtt) már a korai időktől ápolhatták Veszprémben.

A genealógiai irodalom az említett kései források nyomán sem látott okot arra, hogy az azokban feltűnő Adelheid nevet ne fogadja el hitelesként:¹⁰⁴ ily módon joggal gyanakodhatunk arra, hogy a Seeoni Halottaskönyv megfelelő bejegyzése Szent László ráadásul valóban május havában elhalálozott hitveséről emlékezik meg. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy rendelkezünk egy további forrással, amely hipotézisünket egyértelműen alátámasztja.

A magyar középkorkutatás előtt az utóbbi időkig kevéssé volt ismert, hogy a királyné neve a német tradícióban is feltűnik. A Fekete-erdőben fekvő Sankt Blasien bencés apátságának 1025–1400 közötti történetét (*Liber constructionis monasterii ad S. Blasium*) a 13–15. századok folyamán állították össze a közösség ismeretlen szerzetesei.¹⁰⁵ A kolostori krónika elbeszéli, hogy Rheinfeldeni Rudolf és Savoyai Adelheid a szövegben tévesen Kálmán magyar király hitveseként megjelölt leánya Giselbertus apát idejében megadományozta a monostort, amelyhez a családját szoros kötelék fűzte.¹⁰⁶ Krisztus ke-

resztereklyjének egy darabját és hetven aranydarabot küldött a szerzetesközösségnek.¹⁰⁷ (Relikviatartóként utóbbiak felhasználásával készült az ún. Adelheid-kereszt: a gazdagon díszített műtárgyat ma a karintiai Sankt Paul im Lavanttal bencés apátságában őrzik.¹⁰⁸) A forrásból azt is megtudhatjuk, hogy az Úr a Szent Kereszt feltalálásának ünnepén, május 3-án szólította magához a királynét.¹⁰⁹ Sankt Blasienben a 11. század végétől ápolhatták Adelheid emléket. A Magyarországra került és Veszprémben eltemetett hercegnő halálának évnapja – ugyanaz a május 3-i emléknap, amelyet Seeonban ugyancsak feljegyeztek – már a kolostor korai *necrologium*-ban is szerepelhetett, és innen kerülhetett utóbb a krónika anyagába.¹¹⁰ Arra kell mindezek nyomán gyanakodnunk, hogy az információ a fekete-erdei apátságból – ahol Adelheid anyját örök nyugalomra helyezték¹¹¹ – érkezett (közvetett vagy közvetlen úton) a seeoni bencésekhez.¹¹²

Romand 1994. Hg. Id. Freiburg 1997. (Scrinium Friburgense 8.) 95–145.: 121–122.

107 „Ex nobilissimus igitur progenitoribus, Rudolpho scilicet gloriosissimo rege et Adelhaida preclarissima regina, matertera videlicet Heinrici quarti imperatoris, exiit stella luciflua filia eorum Adelheida regina, quae nupsit regi Ungariorum nomine Colmanno. (...) Ac nobilium donariorum, misit namque nobis lignum pretiosum et admirabile, per quod et diabolus est victus, mundus totus redemptus, vitale, inquam, lignum, quod dignum fuit portare vitam, et pretium huius saeculi, crucem splendidiorem cunctis astris mundi, in qua triumphavit rex angelorum. Misit pariter et septuaginta aureos ad deaurandum, et decorandum, pretiosum lignum, nen non est duo pallia admodum exquisita. Quae nimirum donaria suscepit dignissime venerabilis abbas Giselberthus. Lignum vero pretiosum summa cum diligentia cum suis omnibus solempniter et laetabunde accepit, sicut asseruerant hi, qui tunc temporis praesentes interfuere” – Der liber constructionis monasterii ad s. Blasium. In: Quellensammlung der badischen Landesgeschichte. Ed. Franz Joseph Mone. IV. Karlsruhe 1867. 76–142.: 94. L. még Johann Wilhelm Braun: Urkundenbuch des Klosters Sankt Blasien im Schwarzwald. Von den Anfängen bis zum Jahr 1299. I. Edition. Stuttgart 2003. (Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg. Reihe A: Quellen 23/1.) 33. sz. – Somogyi Szilviának ezúton is köszönöm a szakirodalom megszerzésével kapcsolatos segítségét.

108 *Christopher Mielke*: Lifestyles of the Rich and (In?)Animate: Object Biography and the Reliquary Cross of Queen Adelaide of Hungary. In: Queenship, Gender, and Reputation in the Medieval and Early Modern West, 1060–1600. Ed. Zita Eva Rohr – Lisa Benz. London 2016. (Queenship and Power) 3–27.; *Mielke, Ch.*: Every Hyacinth i. m. 129–130., 490–491.

109 „Nec hoc silenter praetereundum reor, quod Christus Jesus eandem reginam de huius mundi Aegypto in inventione sanctae crucis ad terram viventium transtulit, quasi scilicet cultum, quem suae s. cruci impendit, nensis in eiusdem salvatoris ligni festo voluerit remunerare” – Der liber constructionis i. m. 94.

110 Uo. 94.: 4. jz. (Franz Joseph Mone megjegyzése), 136.

111 *Wertner M.*: Az Árpádok családi története i. m. 202.

112 A Seeoni Halottaskönyv nyomán közli Adelheid halálának dátumát Báling Péter, l. *Báling P.*: Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei i. m. 450.: 65. jz.

102 *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995. 326. „Sine liberis aliqui defecisse ferunt neque, anne uxorem duxerit, satis constat, nisi quod ex epitaphio quodam sepulture inscripto ad Vesprimensem basilicam, in quam antistes quidam Gesle et Olhait reginarum ossa congnessit. Epigramma tale est: Ladislai regis consortium hic ossa quiescunt” – *Bonfinis, Antonius de*: Rerum Ungaricarum decades. I–IV/2. Ed. I. Fögel – B. Iványi – L. Juhász – Margarita Kulcsár – Petrus Kulcsár. Lipsiae-Bp. 1936–1976. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Saeculum XVI.) II. 90–91.

103 *Mikó Árpád*: D. O. M. All’antica feliratok és a reneszánsz stílus a Jagelló-kori Magyarországon. In: „Nem súlyel az emberiség!” ... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovics József. Szerk. Csörsz Rumen István – Szabó G. Zoltán. Bp. 2007. 1195–1205., kül. 1195–1196.; *Lóvei Pál*: Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria: Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához. Akadémiai doktori értekezés. I–II. [Kézirat.] [Bp., 2009.] 132.

104 *Wertner M.*: Az Árpádok családi története i. m. 204.

105 A forrással és irodalmával kapcsolatban l. <http://geschichtsquellen.de/werk/3334> (letöltés ideje: 2020. jan. 13.). Az elbeszélést Adelheid kapcsán említi *Mielke, Ch.*: Every Hyacinth i. m. 129.

106 A kötelékre l. *Eckart Conrad Lutz*: Literaturgeschichte als Geschichte von Lebenszusammenhängen. Das Beispiel des Ezzo-Liedes. In: Mittelalterliche Literatur im Lebenszusammenhang: Ergebnisse des Troisième Cyle

AVAR ANTON

A címerkérő folyamodványok a 16–17. században

Petitions for a coat of arms in the 16th and 17th centuries

The paper analyzes the supplications for nobility and coats of arms submitted at the early modern Hungarian Chancellery. First, it touches the beginnings and spread of written appeals in Hungary before the Battle of Mohács. Then, the appearance, formal development, types, structure and characteristics of the text of the supplications are reviewed. The author dedicates a separate subchapter to the sketches of coats of arms found on them, in which he also studies the phenomenon of corrections of the coats of arms, comparing it to the practice of the Imperial Chancellery. The intercession notes found on the outside of the supplications are examined in terms of their temporal, substantive and personal aspects, and finally, the arguments for and against the preparation of the supplications inside or outside the Chancellery are reviewed.

Mohács előtti előzmények

Viszonylag közismert, hogy a Mohács utáni időszakban címeres nemeslevelet alapvetően úgy lehetett szerezni, hogy az uralkodónak címzett írásbeli folyamodványt¹ kellett benyújtani a Magyar Kancelláriának.² Ez nem csak az armálisok ké-

1 Az irattípus korabeli latin megnevezése az eddig feltárt címerkérő folyamodványok külzetein rendszeresen olvasható feliratok alapján elsősorban a *supplicatio* (75%), ritkábban, 1654-től *memoriale* (15%) vagy 1693-tól *instantia* (8%). Egyszer-egyszer fordul elő a *supplex libellus* (Széll Tamás, 1639. máj. 22., HU-MNL-OL-P 628-A-1.-4. [A jelzetek feloldása kivételesen a függelékben található.], ill. a *recursus* kifejezés (nem egykorú, hanem a később rákerült regesztában szerepel Kincse Mihály 1553-as folyamodványán, HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-b).

2 Kifejezeten egy-egy címerkérő folyamodvánnyal foglalkozik: *Dr. Szádeczky Lajos*: Tinódi Sebestyén címeres nemes levele. Erdélyi Múzeum 18 (1901) 391–395. (Tinódi Sebestyén 1553. aug. 25-én jóváhagyott folyamodványa, szövegközléssel, HU-MNL-OL-R 64-1.-14.-b); *Csoma József*: A XVI. századi magyar heraldika. Turul 22. (1904) 64. (Thury alias Paako András 1578. [jún. 14.]-én jóváhagyott folyamodványa, őrzési helye ismeretlen); *Holub József*: Tolna vármegye pecsétje. Turul 33. (1914) 82–85. (Tolna vármegye címerespecsét-kérő folyamodványa [1699], HU-MNL-TML-IV.1.b.-3.-36.); Armálisok – Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2004. 28–31. (Tavaszi Gergely 1662. szept. 5-én jóváhagyott folyamodványa fordítással, HU-MNL-ZML-IV.1.e.- (Nemességvizsgálati jegyzőkönyvek iratmelékletei-1767-10.-4., ma lappang); *Várady Zoltán*: Tolna vármegye közigazgatásának helyreállítása a török kiűzése után. Új Dunatáj 9 (2004) 62–68. (Tolna vármegye előbb említett folyamodványa fordítással); *Szállkai Tamás*: Taxony János címerkérő folyamodványa és armálisa 1669-ből. Kút (2006:4) 3–15. (Taksonyi János 1669. aug. 14-én jóváhagyott folyamodványa, szövegközléssel és fordítással, HU-MNL-HBML-XV.21.b.-185.); *Szállkai Tamás*: A Turi család címermegújító kérelme (1566). Turul 80. (2008) 52–53. és *Szállkai Tamás*: Címeres nemeslevelek a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 33) Debrecen, 2016. 21. (Thury Gáspár és fivérei 1566. jún. 29-én jóváhagyott folya-

relmezésénél volt így, hanem alapvetően mindenféle ügyben járható,³ sőt, járandó⁴ út volt.

Fontos kérdés, hogy – figyelembe véve hogy az első magyar címereslevél 1326-ban, az első, amelyen címerminiatúra is van, 1405-ben kelt⁵ – mikortól kezdve működött ez így, azaz mióta létezett az írásbeli címer- és nemességkérelmezés? A magyar heraldikai szakirodalom általában – kevés kivétellel⁶ – sommásan elintézi a címerkérő folyamodványok feltűnésének kérdését azzal, hogy Mohács után, a Habsburg uralkodók trónra léptével bekövetkező kormányzati és államigazgatási változások következtében, idegen hatásra jelentek meg.⁷ Nyulásziné Straub Éva teszi ezzel kapcsolatban

modványa, kissé hibás szövegközléssel és fordítással, HU-MNL-HBML-IV.12.b.-1.-sz.n.-Tury).

3 „Az uralkodó kormányzati jelenlétéhez hozzátartozott, hogy alattvalóinak joguk volt folyamodványokat (*supplicatio*, *memoriale*) benyújtani hozzá, amelyek azután az illetékes hivatalhoz kerültek tovább elintézés végett” – *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Budapest, 2021. 24.

4 Bocskay György kancelláriai titkár is az írásbeli beadvány szükségességét hangsúlyozza 1570. júl. 15-én Batthyány Boldizsárhoz írt levelében: „egy supplicációt ismegent küldene kegyelmed, kit beadnám nekiek, mert azt az előbbit nem tudják, hol vagyon, supplicáció nélkül pedig elő sem veszik” ti. az ügyet (HU-MNL-OL-P 1314-6866).

5 Többek közt *Avar Anton*: Az Országos Levéltár címereslevél-gyűjteményének feldolgozása és digitalizálása (2011–2014). Levéltári Közlemények 85. (2014) 183–184.

6 *Kóta Péter*: Címereslevelek diplomatikája 1526–1848. Budapest, 1991 (bölcsészdoktori értekezés, kézirat). 9.

7 *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Wappen aus fünf Jahrhunderten auf Wappenbriefen im Ungarischen Staatsarchiv. Szekszárd, 1999. 14.; Armálisok i. m. 9.; *Szállkai T.* Címeres nemeslevelek i. m. 11.

a legkonkrétabb kijelentést: „I. Ferdinánd 1526-ban rendelte el, hogy a nemesség és a címer iránti kérelmet a kancelláriához írásban, ún. címerkérő folyamodvány formájában kell benyújtani”.⁸ E rendelkezésnek azonban eddig semmi nyomát nem találtam. Ezzel együtt I. Ferdinánd 1526. március 6-i bécsi udvari kancelláriai szabályzatában (*Hofkanzleiordnung*) és 1527. január 1-i udvartartási szabályzatának (*Hofordnung*) kancelláriára vonatkozó fejezetében többször is emlegetik az írásbeli supplicatiókat.⁹ Ezt pedig akár lehetne úgy is értelmezni, hogy ettől fogva mindenfajta, addig esetleg szóban intézett kérelmet, így a magyar címerkérő folyamodványokat is írásos formában kellett intézni, minthogy az említett rendeletek által szabályozott Udvari Kancellária (*Hofkanzlei*) egyik osztálya lett volna az ekkor létrejött, Újlaky Ferenc által vezetett magyar *expeditio*, amelyből majd végső soron kinőtt az újkori Magyar Kancellária.¹⁰ Az írásbeli címerkérelmezés azonban Magyarországon messze nem ezzel kezdődött.

A Magyar Királyságban az uralkodóhoz, illetve a királyi kancelláriához – bármilyen tárgyban – tett írásbeli folyamodás már a 14. század közepén megjelent, majd Hunyadi Mátyás uralkodása idején terjedt el igazán.¹¹ A nyomok leginkább közvetettek, a folyamodványok többnyire nem maradtak fenn, mivel az adott uralkodói adománylevél megszerzésének ideiglenes jelentőségű eszközei voltak, így az adomány elnyerését követően már nem volt rájuk szükség, nem őrizték meg őket. Az erre vonatkozó szakirodalom szerint eddig tárgytól függetlenül bő 110 darabot sikerült összeírni.¹²

Kétségtelen, hogy eddig egyetlen Mohács előtti magyar címer- vagy nemességkérő folyamodványt sem ismerünk sem eredetiben, sem másolatban. A címerek írásbeli kérelmezésére azonban mégis akadnak közvetett adataink. Számos Zsigmond király által adományozott armális *narratió*jában szerepel, hogy az adományos személyesen járult az uralkodó elé kérését előadni.¹³ Néhány esetben azonban, így például Eresztvényi Ferenc királyi szakácsmester és halmai Bor

Mihály Zsigmond királytól kapott címeresleveleiben egyértelműen írásbeli kérelmezésről, de legalábbis a címerterv papíron való bemutatásáról szól a szöveg.¹⁴ Ezek a direkt utalások a század közepére kikerültek az armálisok szövegeiből, de mivel a gyakorlat a 16. században már eredetiben fennmaradt *supplicatió*kkal is igazolható módon folytatódott, másrészt más tárgyú folyamodványok a 15. század második feléből is maradtak fenn, nincs okunk arra, hogy megszakadását feltételezzük.¹⁵

A Mohács utáni magyarországi címerkérő folyamodvány

Abból a célból, hogy a lehető legteljesebb forrásbázisra támaszkodva tudjam vizsgálni a 16-17. századi magyar címerkérő folyamodványokat, jegyzékbe foglaltam a Magyar Nemzeti Levéltárban és másutt általam eddig a szakirodalom segítségével¹⁶ és saját kutatásaim során fellelt 1690 előtt¹⁷ jóváhagyott példányokat, amely jegyzék jelenleg 122 darabot tartalmaz.¹⁸ Ebből egy elégett 1945-ben,¹⁹ hét tudomásom szerint lappang (bár leírásuk többnyire szerepel a szakirodalomban),²⁰ egy tel-

8 Nyulásziné Straub Éva: Cimeradományozás I. Ferdinánd korában. Rubicon (2003) 11-12. sz. 66. Vö. Nyulásziné Straub É.: Öt évszázad i. m. 14.

9 Die österreichische Zentralverwaltung. I. Abt. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und der Böhmisches Hofkanzlei. Bd. 2. Aktenstücke 1491-1681. Hrsg. von Thomas Fellner und Heinrich Kretschmayr. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, 6) Wien, 1907. 93-94., 103.

10 Erről bővebben: Fazekas I.: A Magyar Udvari Kancellária i. m. 30., 43-46., 286. Újlakyról: uo. 357-358.

11 Szilágyi Loránd: Írásbeli supplicatiók a középkori magyar adminisztrációban. Levéltári Közlemények 10. (1932) 157-176.; legújabbán, Szilágyi eredményeit részben meghaladóan pedig Péterfi, Bence: Das Supplikenwesen am spätmittelalterlichen ungarischen Königshof. In: Modus supplicandi. Zwischen herrschaftlicher Gnade und importunitas petentium. Hrsg. Lackner, Christian – Luger, Daniel (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 72) Wien, 2019. 67-92.

12 Szilágyi Loránd: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458-1526. Turul 44. (1930) 53-54.; Szilágyi L.: Írásbeli supplicatiók i. m.; Péterfi B.: Das Supplikenwesen i. m. 70-71.

13 Pl. HU-MNL-OL-DL 61348. (Kisfaludi, 1419. jan. 8.), HU-MNL-OL-DL 67774. (Kökényesi, 1428. jún. 22.), HU-MNL-OL-DL 107361. (Buthor, 1430. júl. 11.). Erről ld. Kálmán Dániel: A középkori magyar címereslevelek diplomatikai és heraldikai elemzése (1439-1526) (készülő PhD disszertáció, kézirat) 18-20. Ezúton köszönöm a szerzőnek, hogy készülő munkájának eddigi eredményeit megosztotta velem.

14 Tuhári Attila: Egy korai magyar Catullus-parafraíz. Antik Tanulmányok 63. (2019) 107-114. 108. Eresztvényi Ferenc címereslevele, 1414. aug. 16.: *arma seu nobilitatis insignia in praesentium litterarum nostrarum capite depicta maiestati nostre exhibendo, ab eadem maiestatis nostre celsitudine eadem arma seu nobilitatis insignia sibi [...] dari et conferri humiliter et devote supplicavit* (HU-MNL-OL-DL 92447). Halmai Bor Mihály címereslevele, 1415. júl. 2.: *exhibuit nobis quandam cartam, arma seu nobilitatis insignia [...] clarius continentem* (HU-MNL-OL-DL 73603.)

15 Kálmán D.: A középkori magyar címereslevelek i. m. 19-20. A párhuzamosan létező külföldi – birodalmi – szupplikációs gyakorlatra ld. Zajic, Andreas H.: The Influence of Beneficiaries on the Artistic Make-up of Imperial Grants of Arms or: How Do Heraldic Images Get Into Late Medieval Charters? In: Heraldic Artists and Painters in the Middle Ages and Early Modern Times. Eds. Hiltmann, Torsten – Hablot, Laurent. (Heraldic Studies 1) Ostfildern, 2018. 125-130. Andreas Zajic szintén a Zsigmond-korból, 1432-ből hoz külföldi példát az írásbeli címerterv benyújtására (Uo. 130.). 16 Többek között Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának czimereslevelei I-VIII. (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek) Budapest, 1904-1942. és Armálisok i. m. Túlnyomó többségük megtalálható az MNL címereslevél-adatbázisában.

17 Miután a Magyar Kancelláriát 1690-ben átszervezték, működési rendje, ezáltal a címereslevelek kérvényezése is megváltozott, cikkemben pedig csak az ezt megelőző időszakról foglalkozom. Az 1690 utáni időszak címereslevél-kibocsátásának mikéntjéről gyakorlatilag nincs számottevő, levéltári kutatásokon alapuló szakirodalom, egyedül Kóta Péter 1991-ben „Címereslevelek diplomatikája 1526-1848” címmel megvédett, ám egészében meg nem jelent doktori disszertációja jelent kivételt. Ennek egyes részei nyomtatásban jelentek: Kóta Péter: Címerinspektori hivatal a XVIII. században. Turul 69. (1996) 28-34., valamint Kóta Péter: A címereslevél ára. In: Mágnessok, birtokosok, címerlevelesek. Konferencia, Pécsvárad 1995. szept. 12-13. Szerk. Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Péter. (Rendi társadalom, polgári társadalom 9) Debrecen 1997. 149-156.

18 A teljes jegyzéket ld. a függelékben.

19 Szyparides Tamás 1676. márc. 4-én jóváhagyott folyamodványa (a Nyáry-levéltárban volt, Áldásy A.: Címereslevelek i. m. I. No. 405.)

20 Thury alias Paako András 1578.[06.14.]-én (a magánkézben volt Payzoss-levéltárban volt, sorsa ismeretlen [Csoma J.: A XVI. századi magyar heraldika i. m. 64.], a hozzá tartozó armális ma is megvan: HU-MNL-OL-R 64-1.-959.), Kernpáisz Mátyás 1652. jún. 1-én (HU-MNL-ZML-IV.434.-20.), Tavasz Gergely 1662. szept. 5-én (HU-ZML-IV.1.e.-Nemességvizsgá-

jes egészében hamisítvány,²¹ a többi pedig eredeti, vagy néhány esetben eredetiről készült fényképmásolat.²² Az említett időszak címerkérő folyamodványait azért nem egyszerű összegyűjteni, mert a 18. század elejéig²³ azokat az expediált oklevelekkel együtt visszaküldték a folyamodóknak, míg később, a szabályozott ügyvitel bevezetésével benne hagyták az adományozásra vonatkozó ügyiratokban, amelyek ma az Országos Levéltár Magyar kancelláriai levéltárának *Conceptus expeditionum* (HU-MNL-OL-A 35), 1770 után pedig *Acta generalia* (HU-MNL-OL-A 39) című állagaiban találhatók meg. A 122 darab supplicatio éppen ezért 11 (tag)intézmény összesen 42 különböző fondjában található, s közülük 70 esetében a kiadott címereslevél is megvan, szinte mindig a folyamodvány mellett. Érdekes megjegyezni, hogy a *Hazai címereslevelek és nemesi iratok* (HU-MNL-OL-R 64) és a *Neo-regestrata acta* (HU-MNL-OL-E 148) gyűjteményes fondok lévén, sokat tartalmaznak egy helyen, a teljes ismert anyagnak valamivel több, mint a felét.

1553 az első év, amelyből címerkérő folyamodványt ismerünk, ekkor Kincse Mihály²⁴ és Tinódi (Lantos) Sebestyén²⁵ is kérelmezett és kapott nemességet és címet I. Ferdinándtól. Egyikőjük supplicatióján sincs jóváhagyási záradék, így dátum sem, de mindkét esetben szerencsésen fennmaradt a címereslevél is,²⁶ amelynek datációjából közvetve kiderül a concessio kelte,²⁷ Kincse esetében 1553. március 12., Tinódiéban pedig 1553. augusztus 25. Felmerül a kérdés, hogy miért csak a század közepe utánról maradt fenn ilyen típusú²⁸ folyamod-

ványunk, pedig I. Ferdinánd már legalább 1528²⁹ óta adományozott címeresleveleket magyarországi híveinek? A pusztavéletlenszerűsége túl talán valamifajta összefüggés vélemezhető az iratok fennmaradása és a Magyar Kancelláriának az éppen 1553-ban esztergomi érsekké és főkancellárrá ki-nevezett Oláh Miklós általi át- és újjászervezése³⁰ között, bár az is közrejátszhatott ebben, hogy a század első felében eleve drasztikusan alacsonyabb a forrásmegmaradás esélye, mint a későbbi időszakban. Talán Oláh hivatalvezetésének idején kezdhették visszaküldeni a benyújtott folyamodványokat a kérelmezőknek, míg korábban esetleg egyszerűen megsemmisítették őket, de ez már pusztá feltételezés.

Az összegyűjtött állományt időrendben áttekintve fel-tűnő, hogy a korai folyamodványok a kezdetektől, 1553-tól 1582-ig kissé más külalakot mutatnak, mint a későbbiek. Ezeknél a szöveg az aláírás kivételével belefér a lap felső harmadába, a címerfestmény pedig néhány kivétellel a lap alján, középen helyezkedik el. Eddig hét darab ilyen típusú címerkérő folyamodványt találtam, de a címerterv elhelyezkedésének szempontjából ezek sem egységesek, láthatóan még nem alakult ki a végleges kompozíció: Kincse (Kynche) Mihály 1553. március 12-én jóváhagyott folyamodványán a sisakdísz nélküli, csak a pajzsból álló címer a szöveg utolsó sorai mellett baloldalt, a papírlap közepénél feljebb található;³¹ alszászi Vitál András későbbi személynök 1564. március 5-én jóváhagyott kérelmén teljesen egyedi módon a szöveg fölött foglal helyet;³² Tury Gáspár, István és János kancelláriai jegyző 1566. június 29-én concedált példányán pedig két címerrajz is van a lap alján (ugyanaz a pajzs egyszer sisakkal és sisakdísszel, egyszer pedig anélkül).³³ A típus utolsó egyértelmű

lati jegyzőkönyvek iratmellékletei-1767-10.-4.), Király István 1669. febr. 13-án (HU-ZML-IV.1.e.-Nemességvizsgálati jegyzőkönyvek iratmellékletei-1748-5.-1.-22.), Csom Péter 1690. ápr. 27-én (HU-MNL-ZML-IV.434.-35.), Turcsányi Miklós 1649. máj. 19-én (HU-MNL-OL-R 64-1.-414.-f) és Czvitkovich Miklós 1664. okt. 25-én (örzési helye ismeretlen, *Fejst György*: Rövid magyar címertan és pecséttan. [Történelemszakköri füzetek 15] Budapest 1986. 52-54.) jóváhagyott folyamodványai. A zalaiakra vonatkozó adatok forrása: Armálisok i. m., illetve Kulcsár Bálint zalai levéltáros szíves közlése, melyet – és a folyamodványokról küldött fényképmásolatokat – ezúton is köszönök.

21 Glavanovics aliter Petricovics Mihály állítólag 1579. dec. 19-én jóváhagyott folyamodványa (HU-MNL-OL-E 148-a-1606.-12.).

22 Méhes István 1582. febr. 21-én jóváhagyott folyamodványa üvegnegatívon (HU-MNL-OL-X 1268-F-VII.-30.), Ács Tamás concessiósi jegyzet nélküli, de az armális dátuma alapján 1637. nov. 29-én jóváhagyott folyamodványa digitális másolatban (HU-MNL-OL-X 10815-2.), Radics Gáspár 1652. aug. 4-én jóváhagyott kérelme pedig papírnagyításban (HU-MNL-OL-R 64-7.-113.-a) található meg az Országos Levéltárban.

23 A kancellária levéltárán kívül általam eddig talált legkésőbbi címerkérő folyamodványok 1720 körülről valók: Gelle Ferenc és János 1719. aug. 18-án (HU-MNL-OL-R 64-2.-447.), Mustos Ádám 1719. aug. 23-án (HU-MNL-VeML-XV.4.a.-40., töredék) és Simaházy Ferenc 1721. dec. 13-án jóváhagyott folyamodványa (HU-MNL-ZML-IV.434.-28., lappang).

24 HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-b.

25 HU-MNL-OL-R 64-1.-14.-b.

26 HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-a, ill. HU-MNL-OL-R 64-1.-14.-a

27 Az expediált oklevél dátumának a concessio időpontjával való azonoságára a királyi jóváhagyás tárgyalásánál térek ki.

28 Más tárgyú folyamodványok korábbról is maradtak fenn, pl. Weech György 1538-as supplicatiója az uralkodóhoz, melyben Buda újjáépítésére fordított költségeinek megtérítését kéri (HU-MNL-OL-E 21-1538.02.23.), de több is található a MNL OL 1527-1570 közötti iratoknál feldolgozó, folyamatosan fejlesztett adatbázisában (<https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570/>, hozzáférés ideje: 2021. nov. 2.).

További, még korábbi folyamodványok, illetve kivonataik vannak az Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten c. sorozatában már 1529-től, az egyes évek anyagának végére tett datálatlan iratokból álló tételekben. Kiadásuk: *Laszowski, Emílije*: Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae I. (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium 35) Zagreb, 1914. 227-234. A bécsi iratokra vonatkozó információért Fazekas Istvánnak tartozom köszönettel. 29 „Meszesy” Gergely címereslevele (a név hamisított), 1528. nov. 1. (HU-MNL-OL-R 64-1.-1.).

30 *Fazekas I.*: A Magyar Udvari Kancellária i. m. 52-54.

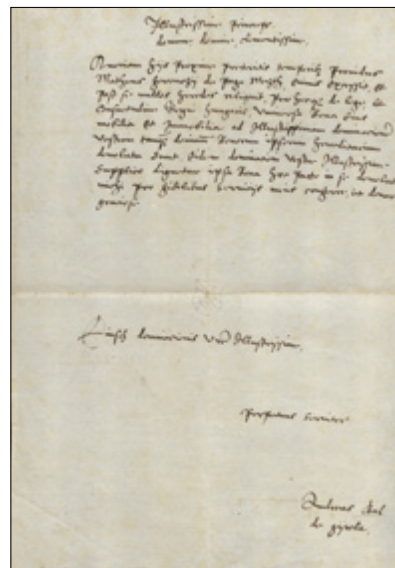
31 HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-b. Concessiósi záradék híján a jóváhagyás kelte a kiadott címereslevél (HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-a) dátumából derül ki.

32 HU-MNL-OL-E 148-a-24.-13.

33 Eredeti: HU-MNL-HBML-IV.12.b.-1. - sz. n. Tury. Egyszerű másolat a család történetével kapcsolatos későbbi feljegyzésekkel: HU-MNL-OL-R 64-2.-81. A concessio alapján az armálist 1566. jún. 29-én kellett, hogy kiadják, ám a Kolozsvárt örzött, Tury István és János jegyző, valamint számos rokonuk részére kiadott armális négy teljes évvel később, 1570. júl. 11-én kelt. Ebben Miksa király megújította régi nemességüket és megerősítette, illetve sisakkal és sisakdísszel kibővítette címerüket (eredeti oklevél: RO-ANR Cluj - Colectia Documente cu peceti atárnate - Documente cu blazon - Nr. 10., online: <http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=CJ-F-00560-2-10>, letöltés ideje: 2021. aug. 26.). Különös eset ez, mert az oklevélben pontosan a folyamodványban kért címer szerepel (ráadásul az oklevél külön leírja ősi címerként a supplicatió látható különálló pajzscímert), Thury István és János is benne van, Liszthy János írta a concessiót és írta alá az oklevelet is, de a concessio és az armális keltezése nemhogy nem azonos, de négy év van köztük, a folyamodványban szereplő Gáspárt pedig hiába keressük az oklevélben. Lehetséges, hogy a jóváhagyást követően az armális kiadása valamely számunkra ismeretlen oknál fogva annyit csúszott, hogy közben Thury Gáspár elhalálozott, a keltezésbe

előfordulása Werebély Boldizsár 1582. február 21-én jóváhagyott folyamodványa az oldal aljának közepén elhelyezett címertervvel,³⁴ illetve esetleg Horváth-Mladosevich Miklósé (1599. április 1.), amelyen a szöveg ugyan nem megy túl a lap felső harmadán, de a címer kissé balra igazítva szerepel rajta.³⁵ A továbbiakban egységessé válik a folyamodványok formátuma: a szövegtükör kitölti az oldal nagyobb részét, a címerterv pedig az oldal bal alsó sarkában található. Az egész 17. században, sőt a 18. század első felében is ez a forma az egyeduralgató. A kétféle típus között lényeges tartalmi eltérés valójában nem figyelhető meg, érdekes módon sokszor még a szöveg sem számottevően hosszabb (a szavak számát tekintve) a második változatban, csak a kézírás jellege változott meg oly módon, hogy nagyobb betűkkel, nagyobb szóközzel írva a hozzávetőlegesen ugyanolyan hosszúságú szöveg majdnem kitöltötte az oldalt

A két típus között tehát csak alaki különbség figyelhető meg, ami miatt azonban mégis érdemes foglalkozni a néhány korai folyamodvány későbbiekétől kissé eltérő formájával, az az, hogy ennek a formának Mohács előtti példái is fellelhetők. Két olyan Jagelló-kori – nem címerkérő – folyamodványt találtam, amelyek a Szilágyi Loránd és Péterfi Bence publikációiban említett többitől eltérően a Mohács utáni címerkérő supplicatiókra hasonlítanak formailag és szerkezetileg is. Az egyik nagylucsei Dóczy Ferenc 1525. március 16-án jóváhagyott folyamodványa a testvére, János számára adandó esztergomi kanonokságért,³⁶ amelyet már álló formátumú papírra írtak, és ugyan kitölti az egész oldalt a kérelem indoklása, de már szerepel benne a később megszokott, missilis-jellegű megszólítás (*sacra regia maiestas, domine gratiosissime*) és a többes szám második személyű záróformula (*eiusdem vestrae regiae maiestatis servitor perpetuus*) is. A másik pedig gyulai Gál András concessio nélküli, II. Lajos király uralkodásának utolsó éveiben keletkezett kérelme,³⁷ amely már – a címerterv hiányát leszámítva – pontosan úgy fest, mint például Kincse Mihály (1553. március 12.), harsányi Kis Mihály vagy Nagy Péter (mindkettő 1569. május 14.) címerkérő folyamodványai.³⁸ Ez is megerősíti azt, hogy – amint azt korábban már említettem – a 16–17. századból ismert magyar címerkérő folyamodvány nem Mohács utáni, a Habsburgok által bevezetett

1. kép - gyulai Gál András folyamodványa, 1524–1526 k.
(HU-MNL-OL-DL 38088.)

jelenség, mivel mind formai, mind pedig tartalmi előzményei fellelhetők 1526 előtt is.

A magyarországi címerkérő folyamodvány szerkezetileg és formailag – a címertervet leszámítva – nem különbözik lényegesen a Magyar Kancelláriához vagy akár a Magyar Kamarához és egyéb hivatalokhoz más tárgyban küldött hasonló beadványoktól.³⁹ Talán ennek tudható be, hogy olykor a beküldött folyamodvány egyébként elég semmitmondó címzése mellé – vélhetően már a kancellárián – annak tárgyát pontosító kiegészítő megjegyzéseket írtak. Ezekre azért lehetett szükség, mert összehajtott állapotban csak annyi látszik egy ilyen folyamodványon, hogy az az uralkodóhoz intézett „*humillima supplicatio*”, semmi több. Igaz, ez kétségtelenül a 17–18. században is így volt, ezek a jegyzetek mégis csak 1564–1599 között fordulnak elő.⁴⁰

A felhasznált papír szinte minden esetben egy félbehajtott, így a mai A4-esnél valamivel kisebb lap (bifolio), melynek 1° oldalán szerepel a supplicatio szövege a címertervvel és a jóváhagyó (concessiós) záradékkal (néha, ha hosszabb,

pedig már nem akarták az évekkel korábbi dátumot írni, így a szokással ellentétben a concessio helyett talán az expeditio dátumát írták a szövegbe.
34 HU-MNL-OL-R 64-1.-896.-b

35 HU-MNL-OL-R 64-2.-407. A folyamodványon nincs concessiós záradék, de a kiadott címereslevélnek 1599. ápr. 1. volt a dátuma. Az oklevél 1940-ben letétként bekerült az Országos Levéltárba, de 1945-ben elégett; a bekerülésre vonatkozó ügyirat: HU-MNL-OL-Y 1-a-1940-2359., a gyarapodást említi: [S. n.]: Hivatalos értesítő a m. kir. Országos Levéltár gyarapodásairól. Turul 55. (1940) 99., a pusztulást közli: Bakács István: A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934–1945. Levéltári Közlemények 43. (1972) 49.

36 HU-MNL-OL-DL 24109., szövege kiadva: Szilágyi L.: Írásbeli supplicatiók i. m. 175–176.

37 HU-MNL-OL-DL 38088. A keltezés nélküli (feltehetően 1524–1526 közt keletkezett) kérelemben Gál András a magtalanul elhalt Ferenczy Máté javait kéri királyi adományként (1. kép).

38 Sorrendben: HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-b, HU-MNL-OL-R 64-2.-88. (2. kép), HU-MNL-OL-R 64-1.-32.-b.

39 Pl. HU-MNL-OL-A 129-II.-1593.07.19 alatt, de számos ilyen folyamodvány található a HU-MNL-OL-A 35, HU-MNL-OL-A 129, HU-MNL-OL-E 21 jelzetű állagokban, és persze elszórva családi levéltárakban is.

40 Három esetet találtam eddig: alszászi Vitál András, 1564. márc. 5.: Bocskay György kancelláriai titkár kezével: *petit insignia introdepicta cum nobilitatione*, főszöveggel azonos kézzel: *petit arma* (HU-MNL-OL-E 148-a-24.-13.); Csoknay Benedek, 1580. febr. 26: főszövegtől eltérő kéz: *pro armis* (HU-MNL-OL-E 148-a-946.-17.); Horváth-Mladosevich Miklós, [1599. ápr. 1.]: főszövegtől eltérő kéz: *ratione novi privilegii nobilitaris sibi elargiendi, prioribus per disturbia regni Croatiae amissis* (HU-MNL-OL-R 64-2.-407.). Néha a folyamodvány tárgyának meghatározását eleve beleírták a címzésbe: többek között harsányi Kis Mihály, 1569. máj. 14.: *petit arma una cum exemptione domus suae in possessione Harsan* (HU-MNL-OL-R 64-2.-88.); Nagy Péter, 1569. máj. 14.: *pro armis cum nobilitatione* (HU-MNL-OL-R 64-1.-32.-b); Werebélyi Boldizsár, 1582. febr. 21.: *petit arma cum nobilitacione* (HU-MNL-OL-R 64-1.-896.-b).

2. kép - harsányi Kis Mihály folyamodványa, 1569.05.14.
Az 1. típus (HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-b)

átnyúlhat az 1^v oldalra is⁴¹), 2^v oldalának jobb alsó negyedében pedig a címzés, körülötte pedig sokszor az ajánlások helyezkednek el. Az eleve félbehajtott papírlapot a továbbításhoz szemmel láthatóan mindig négyréteg hajtották, így a címzést tartalmazó negyed maradt kívül (ez általában láthatóan korszosabb is a lap többi részénél).

Az irat szövege lényegében misszilislevél szerkezetű, tartalmaz megszólítást, törzsszöveget, záróformulát, aláírást és az említett címzést is, bár datálva és lepecsételve soha nincs. A megszólítás mindig az uralkodóhoz szól – név nélkül –, általában a következő szavakkal: *Sacratissima caesarea atque regia maiestas domine domine clementissime*, ami kismértékben variálódik *augustissima, imperatoria, mihi, semper* szavak közbeszúrásával. A megszólítást sokszor, bár nem mindig, a szolgálatok formális felajánlása követi,⁴² majd lényegében maga a kérés következik, gyakran utalva arra, hogy az uralkodónak szokása arra érdemes alattvalóinak megjutalmazása, ami más megfogalmazásban a címereslevelek szövegében is szerepel. A legtöbb esetben a folyamodvány nem tartalmaz konkrét leírást a folyamodó érdemeiről, általában csak sablonosan említi őket a felségnek és a Szent Koronának tett

41 A magánlevéltári anyagokban általam fellett ilyen folyamodványok egy kivételével mind 1700 utániak, a szöveget ezekben az érdemek részletes, olykor életrajzszerű felsorolása növeli több oldalasra. A Kancelláriai levéltár ügyirataiban fekvő későbbi folyamodványok között nyilván sok hasonló van, figyelembe véve, hogy a 18. században magukban a címereslevelekben is megszaporodnak az érdemi információt hordozó narratiók. Az egyetlen 1700 előtti többoldalas folyamodvány miskolci Jakus Kis Lőrinc 1563-ra datált supplicatioja, amely egyébként is egyedi, mivel a címtervet nem a két oldalra rúgó szöveg alá festették, hanem egy teljesen különálló lapra, ráadásul a kivitele is látványosan alacsonyabb színvonalú a korszakban megszokottnál (HU-MNL-OL-E 148-a-722.-39.).

42 Pl. „Fidelium servitorium meorum in gratiam maiestatis vestrae sacratissimae humillimam subiectionem” - Csoknay Benedek 1580. febr. 26-án jóváhagyott folyamodványa, HU-MNL-OL-E 148-a-946.-17.

3. kép - Berdóczy Mátvás folyamodványa, 1646.12.13.
A 2. típus (HU-MNL-GYMSMGL-IV.1.e.-6.)

szolgálatokként, ahogy a címereslevelek is.⁴³ A kérelmező általában egyes szám első személyben, a *supplicio* igével bevezetve fogalmazza meg kérését, melyben több-kevesebb részletességgel leírja a kérelem tulajdonképpeni tárgyát (ez ebben esetben a magyar nemesség vagy annak megújítása, illetve ennek jeleként a címer), valamint név szerint felsorolja, hogy saját magán kívül kiknek kéri azt. Mivel a kért címer képi ábrázolásban is szerepel ezeken a folyamodványokon, erre a szöveg is utal, többnyire a *haec arma infra depicta/inferius depicta/infrascripta* megfogalmazással. A kérés előadását sokszor azzal zárja a szöveg, hogy a teljesítés esetén tanúsított kegyet a supplikáns a továbbiakban igyekszik további szolgálataival is meghálálni. A kérelem szövege általában az uralkodó kedvező válaszára vonatkozó kitételrel végződik,

43 A 122 db számomra ismert 1690 előtti folyamodvány közül mindössze 18 tartalmaz bármi konkrétumot a folyamodók érdemeivel kapcsolatban: Jakus Kis Lőrinc (jövőhagyva: [1563], HU-MNL-OL-E 148-a-722.-39.), Nagy Péter (jövőhagyva: 1569. máj. 14., HU-MNL-OL-R 64-1.-32.-b), Glavanovics aliter Petricovics Mihály (egészében hamisítvány, a szöveg szerint jövőhagyva: 1579. dec. 19., HU-MNL-OL-E 148-a-1606.-12.), Zerechin János (Derochy-ra hamisítva) (jövőhagyva: 1582. febr. 17., HU-MNL-OL-R 64-1.-52.-b), Wrebélyi Boldizsár (jövőhagyva: 1582. febr. 21., HU-MNL-OL-R 64-1.-896.-b), Méhes István (jövőhagyva: 1582. febr. 21., HU-MNL-OL-X 1268-F-VII.-30.), Erdélyi András és János, Erdélyi Demeter fiai János, István, Miklós (jövőhagyva: 1586. aug. 3., HU-MNL-OL-P 1494-1.-2.), brezovica Bugarin Boldizsár (jövőhagyva: 1593. márc. 1., HU-MNL-OL-P 69-1.-1593-2.), nagysarlói Kossa Albert (jövőhagyva: 1599. ápr. 1., HU-MNL-OL-P 484-1.-1599-2.), Rudinszky Márton (jövőhagyva: 1623. márc. 14., HU-MNL-OL-R 64-2.-187.), Dióssy Mihály (jövőhagyva: 1634. dec. 19., HU-MNL-OL-R 64-2.-230.), Tolnay György (jövőhagyva: 1643. júl. 6., HU-MNL-OL-E 148-a-1451.-2.), Radics Gáspár (jövőhagyva: 1652. aug. 4., HU-MNL-OL-R 64-7.-113.-a), Gössinger János Lajos (jövőhagyva: 1659. ápr. 22., HU-MNL-OL-E 148-a-1173.-3.), Tavasz Gergely (jövőhagyva: 1662. szept. 5., HU-MNL-ZML-IV.1.e.-Nemességvizsgálati jegyzőkönyvek iratmellékletei-1767-10.-4.), Oláh János (jövőhagyva: 1668. nov. 24., HU-MNL-OL-R 64-2.-332.), Dugovics György (jövőhagyva: 1674. aug. 25., HU-MNL-GYMSMGL-IV.1026.-34.-13.-1.), Kozinai Demeter (jövőhagyva: 1690. máj. 7., HU-MNL-OL-R 64-1.-988.-b).

4. kép - alszászi Vitál András folyamodványa, 1564. márc. 5.

néha hosszabban: *Clemens atque gratiosum a maiestate vestra sacratissima expectamus responsum*,⁴⁴ néha pedig egészen tömören: *Clemens expectans responsum*.⁴⁵ Az aláírást bevezető alázatos záróformula általában ehhez hasonló: *Eiusdem maiestatis vestrae sacratissimae humillimus ac fidelis servitor/subditus/clientulus/vasallus*.⁴⁶ Ennek első felét gyakran sziglákkal (*E. M. V. S.*) rövidítik. Lényeges vonása ennek az irattípusnak, hogy *per definitionem* keltezetlen, ezért keltezésének pontos idejét nem ismerhetjük, dátum (a jóváhagyásé) csak az utólag rákerülő concessiók záradékban szokott rajta szerepelni.

Példaként álljon itt Pap János folyamodványának teljes szövege 1662-ből eredetiben, fordítással, de a concessio és a commendatiók nélkül:

Augustissime imperator domine domine naturaliter clementissime!

Innata illa augustissimae maiestatis vestrae imperatoria gratia et clementia fretus (qua omnes suos fideles de Patria bene meritos et commendatos cives inde a suscepto regiminis sui gubernio complectitur) ad thronum maiestatis vestrae augustissimum humillime accedo demisse supplicans, dignetur me Joannem Pap, ac per me Paulum Kun e statu et conditione ignobili eximere, exemptos in coetum et numerum verorum et indubitatorum regni sui Hungariae nobilium adscribere, atque in signum et testimonium huiusmodi nobilitares praerogativae haec infra depicta armorum insignia clementer conferre, quam augustissimae maiestatis vestrae clementiam humillimis servitorum meritis demereri adnitar.

44 Az Erdélyi család több tagja által benyújtott, 1586. aug. 3-án jóváhagyott folyamodvány (HU-MNL-OL-P 1494-1.-2.).

45 Palik György 1631. márc. 22-én jóváhagyott folyamodványa (HU-MNL-OL-E 148-a-1608.-59.).

46 Kruplanics János 1647. dec. 15-én jóváhagyott folyamodványa (HU-MNL-OL-P 442-1.-1647-1.-b.).

47 Csom Péter 1690. ápr. 27-én jóváhagyott folyamodványa (HU-MNL-ZML-IV.434.-35., lappang).

5. kép - harsányi Kis Mihály folyamodványa, 1569. máj. 14.

Augustissimae maiestatis vestrae humillimus et perpetuo fidelis subditus praescriptus Joannes Pap

A külzeten: *Ad augustissimam caesaream et regiam maiestatem dominum naturaliter clementissimum humillima supplicatio introscripti Joannis Pap*⁴⁸

Legfenségesebb császár, természettől fogva legkegyelmesebb úr!

Legfenségesebb császári felségetek veleszületett kegyében és kegyelmében bízva (melyben a haza előtt érdemeket szerzett összes híveiteket és beajánlott alattvalókat uralkodások kezdete óta részesítetek) felségetek legfenségesebb trónjához a legalázatosabban járulok bátortalanul kérve, hogy kegyeskedjék engem, Pap Jánost és általam Kun Pált a nemtelen állapotból és körülményből kiemelni, kiemelve Magyarországa igaz és kétségtelen nemesi rendjébe és számába felvenni, valamint ezen nemesi előjogok jeléül és tanúságául ezt az alább ábrázolt címet kegyelmesen adományozni, amely kegyelmét legfenségesebb felségeteknek legalázatosabb szolgálataim érdemeivel kiérdemelni igyekszem.

Legfenségesebb felségetek legalázatosabb és örökké hű alattvalója, az említett Pap János

A külzeten: A belül írt Pap János legalázatosabb folyamodványa a legfenségesebb császári és királyi felséghez, természettől fogva legkegyelmesebb úrhoz

Címertervezetek és címerjavítások

A legkorábbi ismert magyar címerkérő folyamodványon – melyet Kincse Mihály nyújtott be 1553-ban – még csak pajzscímet láthatunk,⁴⁹ de már Tinódi Sebestyén ugyanazon évben keletkezett supplicációján sisakkal és sisakdísszel ellátott

48 HU-MNL-OL-P 396-23.-4.-2., jóváhagyva 1662. máj. 22-én.

49 HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-b.

6. kép - Nagy Péter folyamodványa, 1569. máj. 14.

teljes címer szerepel,⁵⁰ és ez már így is maradt. Egyetlen kivételként tekinthetünk Tury Gáspár és fivérei szintén még korainak tekinthető folyamodványára (1566),⁵¹ amelyen egyedi módon két címerrajz található: baloldalt csak a pajzs, jobboldalt pedig a teljes címer (ugyanazzal a pajzzsal). Vélhetően a korábban csak pajzscímer formájában használt jelképet kérték így kiegészíteni, bár a folyamodványban csak a címer megújítását kérik, a változtatás szándéka explicite nem szerepel benne.⁵² A továbbiakban ilyen teljes formában, de mindenfajta egyéb külső díszől, címerszőnyegtől mentesen kerültek a címertervek a supplicatiókra. A 18. század elején megfigyelhető néhány esetben, hogy nem csak magát a címet, hanem a címereslevelek címerminiatúráin a 17. század eleje óta megjelenő, ovális olaszkoszorúba foglalt damaszkolt rózsaszín hátteret is ráfestették a folyamodványra,⁵³ de ez már túlmutat a vizsgált korszakon.

1690 előtt a kancelláriára benyújtott címertervezetek címertervezeti szempontú felülvizsgálatára, véleményezésére, javítására csak nagyon elszórt és személyhez alig köthető adataink vannak. Az eddig előkerült 122 db 1690 előtti *supplicatio* közül mindössze 14 esetében lehet észrevenni valamifajta javításokat, módosításokat a címertervezeten. Ezek közül az első tíz 1564–1593 között keletkezett, a maradék négy pedig az 1625–1635 közötti évtizedben. A javítások a legtöbb esetben abból állnak, hogy a kifogásolt címerelemet egyszerűen áthúzták, olykor (később) azonban inkább egy-két szavas megjegyzéseket írtak a rajz mellé.

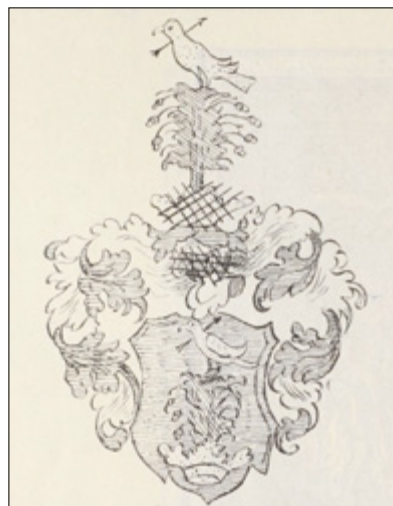
A legtöbb, hét esetben a nyílt sisakot kifogásolta a névtelenségbe burkolódzó heraldikus annak egy vagy több, esetleg keresztezett vonallal való áthúzásával. A hétből hat eset

50 HU-MNL-OL-R 64-1.-14.-b.

51 HU-MNL-HBML-IV.12.b.-1.-sz.n.-Tury.

52 Szálkai T. Címeres nemeslevelek i. m. 11. A 16. századi gyűrűspecséteken valóban nagyon gyakori, hogy csak pajzscímet véstek rájuk. Az 1570-ben expedált címerbővítő és nemességmegújító armálisuk tartalmával kapcsolatban ld. a 33. jegyzetet.

53 Pl. megyesi Németi János és István 1701. ápr. 12-én jóváhagyott folyamodványán (HU-MNL-ZML-IV.434.-25.).

7. kép - Thury alias Paako András folyamodványa, 1578.jún. 14.
(Csoma J.: A XVI. századi magyar heraldika i. m. 64. után)

8. kép - Csoknay Benedek folyamodványa, 1580. febr. 26.

magukon a folyamodványokon látható,⁵⁴ egy adat azonban közvetett: Ary Boldizsár 1581. április 14-én jóváhagyott folyamodványa nincs meg, és a címereslevelet is miniatúra nélkül expedálták, de utólag befestették az üres helyre a címet a sisakon látható áthúzásokkal együtt (9. kép).⁵⁵ Ez nyilvánvalóan a folyamodványról való értetlen másolás eredménye

54 Thury alias Paako András 1578. jún. 14-én jóváhagyott folyamodványán (7. kép, ma lappang, a címer rajzát Csoma József közölte 1904-ben: Csoma J.: A XVI. századi magyar heraldika i. m. 64.), Csoknay Benedek 1580. febr. 26-án jóváhagyott folyamodványán (HU-MNL-OL-E 148-a-946.-17., 8. kép), Szerecsen János 1582. febr. 17-én jóváhagyott folyamodványán (HU-MNL-OL-R 64-1.-52.-a, 10. kép), Méhes István 1582. febr. 21-én jóváhagyott folyamodványán (üvegnegatív, HU-MNL-OL-X 1268-F-VII.-30., 12. kép), Ekker Lukács 1593. jan. 19-én jóváhagyott folyamodványán (14. kép, HU-MNM-Udgy. 1962.7. ltsz., képét és leírását ld. Szvitek Róbert József: Címeres iratok a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori dokumentumgyűjteményében. Folia historica. A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve 26 (2010) 121–123.) és brezovicai Bugarin Boldizsár 1593. márc. 1-én jóváhagyott folyamodványán (HU-MNL-OL-P 69-1.-1593-2., 15. kép).

55 HU-MNL-OL-P 655-IV.-3.

9. kép - Ary Boldizsár címereslevele, 1581. ápr. 14.

volt, ugyanúgy, mint egy évvel később, a Derochyra hamisított Szerecsen (*Zerechin*) János 1582. február 17-én kelt címereslevele (11. kép) és szerencsésen fennmaradt folyamodványa (10. kép) esetében,⁵⁶ ahol az armálisra szintén átmásolták a supplicatió ma is látható javítást is.

Négyyszer a sisakon található arany koronát (sisakkoronát) húzták ki,⁵⁷ háromszor viszont a pajzsban lebegő, az abból kinövő címerállatot alátámasztó koronával volt problémája az ismeretlen címerellenőrnek.⁵⁸ Egyedi esetek, amikor a brezovici Bugarin-címerből – talán zsúfoltnak ítélve a tervet – kihúzták a hármasszikla alatti pajzstalpat (15. kép),⁵⁹ vagy Chernel Sámuel folyamodványában a sisakdíszül kért szép virágos vázát (19. kép).⁶⁰

Az előbbiektől összesen hat alkalommal arra is gondot fordított a javításokat eszközölő személy, hogy jelezze a javasolt, helyesebbnek tartott megoldást. Alszászi Vitál András folyamodványán a kihúzott pajzsbeli korona helyett a magyar heraldikában oly gyakori hármasdombot rajzolták elég elnagyolt vonásokkal a címertervbe. Más esetekben szavakba öntötték a javaslatot: a Méhes István címertervében látható pánthos sisak mellé azt írták, hogy *clausa galea*, azaz, hogy zárt sisakra cserélendő (12. kép); Ekker Lukács címerében ellenkezőleg, a kihúzásnak ellentmondó módon megerősítették az

56 HU-MNL-OL-R 64-1.-52.-a és b.

57 Nagy Péter 1569. máj. 14-én jóváhagyott folyamodványán (HU-MNL-OL-R 64-1.-32.-b, 6. kép), Thury alias Paako András már említett, 1578. jún. 14-én jóváhagyott folyamodványán (7. kép), Balogh Mihály 1629. jún. 1-én jóváhagyott folyamodványán (HU-MNL-OL-R 64-2.-207.-a, bár nincs egészen kizárva, hogy a koronát áthúzó vonal csak a *Viennae* szó kezdőbetűjének a díszítménye, 18. kép) és Chernel Sámuel 1635. júl. 6-án jóváhagyott folyamodványán (HU-MNL-OL-R 64-2.-236.-a, 19. kép).

58 Alszászi Vitál András kisebb kancelláriai és királyi ítélőszéki hites jegyző 1564. márc. 5-én jóváhagyott folyamodványán (HU-MNL-OL-E 148-a-24.-13., 4. kép), harsányi Kis Mihály 1569. máj. 14-én jóváhagyott folyamodványán (HU-MNL-OL-R 64-2.-88., 5. kép) és az Erdélyi család több tagja által benyújtott, 1586. aug. 3-án jóváhagyott folyamodványon (HU-MNL-OL-P 1494-1.-2., 13. kép).

59 1593. márc. 1-én jóváhagyva (HU-MNL-OL-P 69-1.-1593-1.)

60 HU-MNL-OL-R 64-2.-236.-a.

10. kép - Szerecsen János (Derochyra hamisítva) folyamodványa, 1582. febr. 17.

11. kép - Szerecsen János (Derochyra hamisítva) címereslevele, 1582. febr. 17.

ábrázolt pánthos, azaz nyílt sisak létjogosultságát a *sit aperta* (legyen nyílt) megjegyzéssel (14. kép); a Bugarin-címer nyílt sisakja mellett tömören csak annyi áll, hogy *clausa* (15. kép). Becze János 1625. november 13-án jóváhagyott folyamodványán kihúzás nincs ugyan, de a sisakdíszbeli koronás sas csőrében tartott vörös strucctoll mellett az áll, hogy *albina* vagy *album*, azaz vélhetően a tollnak is fehérnek kellett volna lennie, a pajzs mellett balról pedig egy nehezen kibetűzhető feliratban talán a pajzsbeli, két mellső lábával egy kardot tartó párdúc pózához szóltak hozzá (*utroque pede* – mindkét lábával) (16. kép).⁶¹ Kivételesen névhez köthető, bár sajnos hiányos adatot szolgáltat a Lovas Mihály folyamodványának fennmaradt töredékén látható, Lóssy Imre kancellárhelyettes kezétől származó concessió felirat, melyben, úgy tűnik, a supplicatio elveszett bal felén volt címerterv sisakdíszében szereplő sasszárnyakat kifogásolta a püspök (*et mutati*

61 HU-MNL-OL-R 64-2.-194.

12. kép - Méhes István folyamodványa, 1582. febr. 21.

13. kép - Erdélyi családtagok folyamodványa, 1586. szept. 3.

14. kép - Ekker Lukács folyamodványa, 1593. jan. 19.
(Szvitek R. J.: Címeres iratok i. m. 122. után)15. kép - brezovici Bugarin Boldizsár folyamodványa,
1593. márc. 1.

... [alarum] *aquilinarum*) (17. kép). Az expedált eredeti címereslevél miniatúráján szabad szemmel jól kivethetők a feliskicelt, de be nem fejezett kiterjesztett sasszárnyak kontúrjai, melyek helyett végül egy csőrében búzakalászt tartó fehér galambot kapott az adományos.⁶²

Akkor van lehetőségünk megfigyelni, hogy a címermódosítási javaslatokat végül megfogadták-e az expedált címereslevelekben, ha az adott folyamodványhoz fennmaradt az armális is. Ez az előbbieken leírt tizennégy esetből ötnél van így, amiből négy esetben, Nagy Péter,⁶³ Thury alias Paako András,⁶⁴ Szerecsen (Derochyra hamisítva) János⁶⁵ és Bugarin Bol-

dizsár⁶⁶ címeresleveleiben a javaslatok értelmében megváltoztatott címer látható. A Chernel Sámuel címereslevelének formahű másolatán látható – egyértelműen expedáláskor készült, nem utólagos eredetiről másolt – címerminiatúra azonban teljes egészében a folyamodványon szereplő címert tartalmazza, a felváltva vágott sasszárnyakkal, a koronás pántos sisakkal és a virágos vázával egyetemben.⁶⁷

Összességében tehát megállapítható, hogy a néhány fellelhető, a 16. sz. második felétől a 17. század elejéig előforduló kancelláriai címerjavítás túlnyomó része a szűken vett címeren (pajzs és sisakdíz) kívül eső, formai, bizonyos heraldikai hagyományokban rangjelölő elemre vonatkozik. A pántos sisak esetenkénti kifogásolása (és csórsisakra való cseréltése) esetleg a német heraldikai hagyomány hatására utalhatna, ahol a pántos sisak a tornaképes nemesi, a csórsisak az előbbieknél alacsonyabb rendű polgári címerek kelléke

62 HU-MNL-ZML-IV.434.-21. (a címereslevéllel egy jelzeten). A sisakdízszel való variálás máskor is előfordult: Basilides Tamás 1622. márc. 23-án jóváhagyott folyamodványán a végül adományozott növekvő szarvasra (vagy mögé) egy feje fölé valamilyen kerek tárgyat (malomkövet?) tartó emberalakot rajzoltak (HU-MNL-OL-P 1391-VI.-V.-81.-b).

63 HU-MNL-OL-R 64-1.-32.-a.

64 HU-MNL-OL-R 64-1.-959.

65 HU-MNL-OL-R 64-1.-52.-a.

66 HU-MNL-OL-P 69-1.-1593-1.

67 HU-MNL-OL-R 64-2.-236.-b.

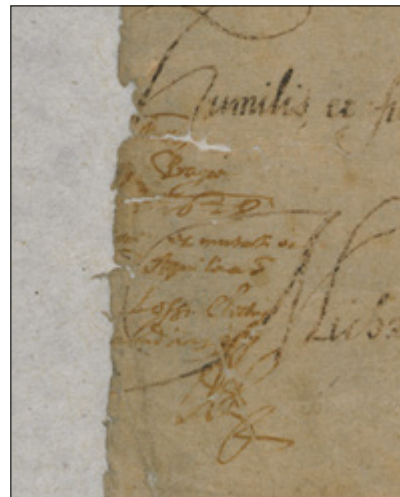

16. kép - Becze János folyamodványa, 1625. nov. 13.

volt.⁶⁸ Kapcsolódó elv volt, hogy a pántos sisakra sisakkoronát helyeztek, a csőrsisakra viszont csak ún. tekercs, amiből az következne, hogy a csőrsisakra helyezett korona szabálytalan lett volna.⁶⁹ Thury alias Paako András címerében a kért koronás pántos sisakot ténylegesen le is cserélték tekercs vagy korona nélküli csőrsisakra, viszont harsányi Kis Mihály vagy az Erdélyi família címerterveiben csak a pajzsbeli koronát kifogásolták, a csőrsisakon lévőt nem érintették. Nagyon kevés az adat, ráadásul személyekhez sem köthetők, ezért csak általánosságban tudjuk azt feltételezni, hogy ezek a javítások a túlzott heraldikai előkelőség visszafogását célozhatták, tudniillik, hogy egy egyszerű magyar nemes számára valamiért túlzónak tarthatták a pántos sisak, illetve az arany korona címerben való alkalmazását. Ezek az elvek persze szemlátomást kikoptak a használatból a 17. századra, amikor már gyakorlatilag minden, a Magyar Kancellárián kiadott címerben koronás pántos sisak volt. Itt meg kell jegyezni, hogy a Birodalmi Kancellárián (Reichskanzlei) átfutott címeradományozási ügyeknek az Österreichisches Staatsarchivban, az Allgemeines Verwaltungsarchiv Adelsarchivjában őrzött Reichsadelsakten sorozatban található iratai közt lévő benyújtott címertervek között ugyanebben az időszakban ugyanilyen jellegű, a sisakokat és a sisakkoronákat érintő kancelláriai javításokat lehet találni, amelyek

68 A kétféle sisak német felfogás szerinti különböző rangját jól mutatja, hogy az I. Ferdinánd német-római császár által 1545. aug. 17-én az Udvari Kancellária részére kiadott taxaszedési rendszabásban külön tételként szerepel a pántos sisakkal (*adlbrieff mit ainem turniershelm*) és a csőrsisakkal (*adlbrieff mit ainem gekraustem stechhelm*) kiadott armális, méghozzá az előbbiért 100 forintot, az utóbbiért csak 60 forintot kellett fizetni (Die österreichische Zentralverwaltung i. m. 97.).

69 *Neubecker, Ottfried*: Heraldik. Wappen – Ihr Ursprung, Sinn und Wert. Frankfurt am Main, 1977. 148.; Helm, Spangenhelm, Stechhelm címszavak, in: *Oswald, Gert*: Lexikon der Heraldik. Leipzig, 1984. Csoma József szerint a korai folyamodványokon látható címerjavítások „idegenből átplántált heraldikai szokások” – *Csoma J.*: A XVI. századi magyar heraldika i. m. 64.; erre még ld. *Csoma József*: A magyar heraldika korszakai. Budapest, 1913. 75–76., 126–127., vele egyetért Áldásy Antal: Címertan. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 6.) Budapest, 1923. 57.

17. kép - Lovas Mihály folyamodványa, 1628. jún. 3.

további vizsgálata esetleg kimutathat majd valamilyen kapcsolatot a magyar és a többi bécsi kancellária illetén gyakorlata között.⁷⁰ Kézenfekvő volna, hogy ezt a címerellenőrzést a bécsi udvar heroldjaihoz kössük,⁷¹ azonban róluk és működésükről, a Magyar Kancelláriával való kapcsolatukról az 1690 előtti időkből semmilyen konkrét információ nincs,⁷² ráadásul a témával többlet foglalkozó külföldi szakirodalom szerint sem valószínű lényeges kapcsolat a császári udvartartás heroldjai és a különböző kancelláriákra benyújtott címertervek között.⁷³ A korszakban kifejezetten magyar királyi heroldi hivatalt betöltő személyt mindössze kettőt ismerünk, az egyik Johannes von Francolin (1522–1580 u.),⁷⁴ a

70 Pl. Ludwig és Andreas Althamer 1577. okt. 27-én (a pántos sisak sisakkoronája kihúzva, AT-OeStA-AVA Adel RAA 6.11), David Abel augsburgi polgár és iskolamester 1582. aug. 17-én (a csőrsisak sisakkoronája kihúzva, AT-OeStA-AVA Adel RAA 1.10), Octavius de Albertis de Enno bajor hercegi muzsikus 1571. aug. 16-án (pántos sisak és sisakkorona kihúzva, AT-OeStA-AVA Adel RAA 4.6), vagy Niclas Bernhardt nürnbergi polgár és nagytanács-tag 1588. aug. 2-án (a csőrsisak sisakkoronája kihúzva, AT-OeStA-AVA Adel RAA 29.2) jóváhagyott folyamodványain. A címertervezetek digitális képei a jelzetek szerint megtalálhatók az ÖStA online nyilvántartó rendszerében: <https://www.archivinformationssystem.at/> (hozzáférés: 2021. nov. 2.)

71 A Habsburg császárok udvartartásának jegyzékeiben (*Hofstaatsverzeichnisse*) fel-felbukkannak a heroldok (*Ehrhold, Ehrenhold*), de sokszor név nélkül: 1527–1528-ban Paul Pössl herold (Die österreichische Zentralverwaltung i. m. 153.), 1563–1564-ben és 1572-ben csak 4 *Ehrholden* (Die österreichische Zentralverwaltung i. m. 186. és 196.). Kósza adatként egy Pozsony városhoz a fizetségük megfizetése iránt intézett kérelem benyújtóiként szerepel 1563-ban a négy császári herold (*feciales sive heraldi*): Hans von Francolin, Wilhelm von Bellenstraß (Pellenstrasz), Thomas Dorner és Johannes Poinot (HU-MNL-OL-R 314-208.-1.-27.)

72 *Fazekas I.*: A Magyar Udvari Kancellária i. m. sehol sem említi őket.

73 *Zajic A. H.*: The Influence i. m. 127.

74 Életről: *Teszelszky, Kees*: Wirklichkeitsgetreue Darstellungen der ungarischen Krone um 1608. In: Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Hrsg. Zsuzsanna Cziráki, Anna Fundárková, Orsolya Manhercz, Zsuzsanna Peres, Márta Vajnági (Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien X). Wien, 2014. 137–139. Néhány egyéb adat: *Ströhl, Hugo Gerard*: Heraldischer Atlas. Eine Sammlung von heraldischen Musterblättern für Künstler, Gewerbetreibende, sowie für Freunde der Wappenkunde. Stuttgart, 1899, oldalszám nélkül, leírás a Taf. I. fig. 6-hoz.

18. kép - Balogh Mihály folyamodványa, 1629. jún. 1.

másik pedig Johannes Ruda (†1609),⁷⁵ de hivatali működésük részleteit nagyrészt homály fedi, illetve a Magyar Kancelláriával sem volt kimutatható kapcsolatuk. Az bizonyos, hogy a Magyar Kancellárián külön ilyen rendeltetésű alkalmazott az ír származású William O'Kelly ab Aghrim címerinspektor személyében először 1711-ben jelent meg.⁷⁶

Nem találtam eddig példát arra, hogy a kérelmezetthez képest gyökeresen más címet kaptak volna egy jóváhagyott folyamodványra. A szakirodalomban⁷⁷ ellenpéldaként szerepel Czvitkovich Miklós 1664. október 25-én jóváhagyott címerkérő folyamodványa, a pajzsban egy szablyát tartó karral és azzal a kommentárral, hogy vélhetően a kancellária heraldikai ellenvéleménye miatt végül egész más címet kapott, illusztrációképpen a Siebmacher magyar kötetéből betéve egy zászlós lándzsát és kardot tartó vitézt ábrázoló címerrajzot.⁷⁸ Csakhogy ez utóbbi címerrajz egy 1681. november 8-án kelt címereslevél⁷⁹ alapján készült, amely egyrészt Czvitkovich Miklós helyett János nevére szól, másrészt az eredeti armális szemmel láthatóan hamisítva van, eredetileg biztosan más névre szólt.⁸⁰ Valójában tehát ennek a folyamodványnak és az armálisnak semmi köze egymáshoz, amit már a 17 éves időbeli különbség is éppen eléggé sejtet, figyelembe véve, hogy a concessio és az expeditio dátuma alapvetően azonos kellett, hogy legyen. Apróbb eltérések persze lehettek a kért és a kapott címer között, így például az Úrházy János által 1671-ben kért címer sisakdíszében szereplő sasnak semmi köze a csőrben, míg a címereslevélén már sarlót tart.⁸¹

75 Életéről: *Teszelszky, K.*: Wirklichkeitsgetreue Darstellungen i. m. 136-137.

76 *Kóta Péter*: Címerinspektori hivatal i. m. 29.

77 *Feiszt Gy.*: Rövid magyar címertan i. m. 52-54.

78 *Csergheő, Géza von*: Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch IV/15.) Nürnberg, 1893. Taf. 94.

79 HU-MNL-FML-IV.72.a.-12.

80 Ezt Rexa Dezső is így látta: *Rexa Dezső*: Czimeres levelek Fejér vármegye levéltárában. Első közlemény. Turul 31. (1913) 130.

81 Az 1671. dec. 20-án jóváhagyott folyamodvány: HU-MNL-OL-R 64-1-576.-b, az ugyanekkor keltezett armális: HU-MNL-OL-R 64-1-576.-a.

19. kép - Chernel Sámuel folyamodványa, 1635. júl. 6.

Kérdéses, hogy hogyan kerültek a címertervezetek a folyamodványokra, ki festette őket? Ahhoz általában egyenesen túl jó színvonalúak, hogy a folyamodó vagy írnoka kezének tulajdoníthassuk őket, kivéve a Jakus Kis Lőrinc vélhetően 1563-ban benyújtott folyamodványához külön papírdarabon csatolt, igen gyakorlatlan kéz által készített rajzot, amelyet akár ő maga is rajzolhatott.⁸² A címertervek készítéséről gyakorlatilag semmilyen forrásunk nincs, Kóta Péter is a következőt írja erről: „a címer kérvényre festése mindennemű hivatalosságot nélkülözött, abban az értelemben tudniillik, hogy sem a heraldikai, sem a művészi megformálásban nem játszott szerepet a hivatal”.⁸³ Véleményem szerint ez a megállapítás annyiban árnyalható, hogy vélhetően a Bécsben működő különböző kancelláriáknak amúgy is bedolgozó (címer) festőket⁸⁴ kereshették meg a folyamodók vagy megbízottaik a kívánt címertervek megfestése végett. Ezt támasztja alá egy adalék, mely szerint 1592-ben Ruda János (Johannes Ruda) magyar királyi herold Prágából írt levelet Schneider Gáspár kassai polgárnak arról, hogy az utóbbi címer iránti folyamodásának nem lesz akadálya, „csak készíttesse el a képiróval az óhajtott címer vázlatát”, azaz saját maga gondoskodjon a címertervről.⁸⁵ Problematikus ezen szűkszavú és egyelőre ellenőrizhetetlennek tűnő adattal kapcsolatban, hogy egy kassai polgár vélhetően a Magyar Kancelláriához folyamodott volna címerért, annak pedig jelen tudásunk szerint Ruda soha nem volt alkalmazottja.

Nem túl gyakran (a vizsgált korszakba eső 122 folyamodványból Jakus Kis Lőrincét leszámítva 15 darabon) előforduló jelenség, hogy olykor a címertervezetet nem magára a supplicatióra festették rá, hanem egy külön, átlagosan 10x10 cm-esnél valamivel kisebb papírdarabra, amelyet aztán

82 HU-MNL-OL-E 148-a-722.-39.

83 *Kóta P.*: Címereslevelek i. m. 10.

84 *Fazekas I.*: A Magyar Udvari Kancellária i. m. 69.

85 *Kemény Lajos*: Kassai képirók a XVI., XVII. és XVIII-ik században. Művészet 2. (1903) 340. Sajnos nem hivatkozta le pontosan a forrását, csak annyit ír, hogy a levél Kassa város levéltárában (ma: Archív mesta Košice) volt.

viaszpöttyökkel ragasztottak az irat bal alsó sarkára. Vélhetően a festőnek olykor egyszerűbb lehetett külön megfesteni a címet, mint közvetlenül az iratra, vagy a folyamodó nem akarta otthagyni nála a megírt supplicatiót. Az sem kizárható, hogy ezekben az esetekben előbb a címerterv készült el, és csak utána maga a folyamodvány.⁸⁶ A megoldás olykor egyébként megbosszulta magát, mert a ragasztás az idők során elengedhetett, s így a címerterv elveszhetett.⁸⁷ Az alacsony előfordulási rátát figyelembe véve különösebb jelentőséget a címertervek külön papírdarabra való festésének nem tulajdonítok, de a jelenséget megjegyzésre érdemesnek tartottam.

A folyamodók általi címertervezésre vonatkozik egy másik érdekes adat, amely Kubinyi Kristófnak a fiához, Lászlóhoz 1578 októberében intézett levelében szerepel. Eszerint az akkor éppen expediálás alatt álló címerbővítő oklevélhez a címertervet maga Kubinyi László készítette el és színezte ki, apja, Kristóf pedig arra kéri, hogy ezt küldje el „Tiburtius úrnak”, azaz Tiburtius Himmelreich kancelláriai titkárnak,⁸⁸ aki az oklevél kiadását intézte.⁸⁹

A kérelmezett címerek megtervezésében közrejátszó szempontokról szintén gyakorlatilag hallgatnak a források. Természetesen sok esetben a képi ábrázolásba beleszótték a kérelmező nevére, foglalkozására, vagy a nemesítést megalapozó cselekedetére való utalást, ezek a közismert és a szakirodalomban annyit taglalt beszélő címerek (*canting arms, redende Wappen*), de az emberi természet sajátosságai miatt nyilván a divatot, vagy akár a közönséges esztétikai szempontokat sem zárhatjuk ki. Minden bizonnyal sokkal több címer „beszél” valójában, mint amennyiről ezt meg tudjuk állapítani, csak éppen nincsenek megmagyarázva sem

86 Pl. kolosváry Olasz István folyamodványán a címerfestményt tartalmazó papírszelet mára levált az iratról, így látszik, hogy előbb megírták a folyamodványt, majd az utolsó sort részben takarva ráragasztották a címeres papírdarabot, végül a kitakart részt újra ráírták a cetlire. Ha a szöveg és az újraírt szó kézírását azonosnak tekintjük, akkor ez arra is utalhat, hogy a címerterv előbb készült el, mint maga a folyamodvány (HU-MNL-OL-P 108-48.-C-53.).

87 Kruplanics Jánosnak az armális dátuma alapján 1647. dec. 15-én (HU-MNL-OL-P 442-1.-1647-1.) és Preinperg Tóbiásnak 1659. aug. 30-án jóváhagyott folyamodványáról (HU-MNL-OL-E 148-a-1882.-13.) is hiányzik a címeres papírka, bár mindkettőnek megvan az eredeti armálisa (ugyanott). Illenpek Jónás supplicatiójáról is hiányzik a cetli, és a concessiók záradékának csak az utolsó szavai látszanak (HU-MNL-OL-E 148-a-97.-8., dátuma *Tagányi Károly*: Jegyzéke az Országos Levéltárban a magyar és erdélyi udv. kancelláriák fölállításáig található hercegi, grófi, bárói, honossági és nemesi okleveleknek. Budapest, 1886. 31. szerint 1644). Igaz, olyan is van, amikor a folyamodvány veszett el és csak a címerterves papírdarab maradt meg, mint Tóth László 1647. jún. 14-én jóváhagyott folyamodványa esetében, amelyenél csak azért tudjuk, ki volt a supplikáns, mert mellette fennmaradt maga a címereslevél is (mindkettő a HU-MNL-OL-E 148-a-902.-2. alatt).

88 Róla bővebben: *Fazekas István*: Magyar hivatalnokai karrier a 16. században: Himmelreich Tiburtius pályája. In: *Episcopus, archiabbas Benedictinus, historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Szerk. Somorjai Ádám OSB – Zombori István. Budapest 2016. 55–61.; *Fazekas I.*: A Magyar Udvari Kancellária i. m. 374–376.

89 *Kubinyi Ferenc*: A felső-kubinyi Kubinyi család története és leszármazása I. Budapest, 1901. 117. Az eredeti levél: HU-MNL-OL-E 204- Kubinyi Kristóf Kubinyi Lászlóhoz, 1578 október vége, fol. 196r.

a címereslevelekben, sem a folyamodványokban, ezért a kutató kreativitására és a forrásadottságokra van bízva, hogy egy esetleges címermagyarázatot kellően alá tud-e támasztani.⁹⁰

Commendatio/intercessio⁹¹ – az ajánlás vagy közbenjárás

A fennmaradt címerkérő folyamodványok külzetén gyakran szerepel a folyamodót ajánló (commendáló) személyek – vagy olykor vármegyék, hivatalok – támogató tartalmú feljegyzése. A vizsgált korszakba eső 122 db eddig feltárt folyamodvány 60%-án, 73 darabon találunk ilyet. Érdekes módon 40%-ukon, 49 darabon viszont nem szerepel ilyen fajta feljegyzés, ami azonban nem jelentette azt, hogy ne kaphatták volna meg a kért adományt, hiszen a 49-ből 21 esetben fennmaradt a címereslevél is, vagy legalábbis tudunk az egykori meglétéről.⁹²

Magától értetődik, hogy az uralkodó nem ismerhette az összes, hozzá folyamodó személy életútját és érdemeit, ezért a döntéshozatalhoz szükség volt az illetőért kezeskedő, a király előtt kellő súllyal bíró személyek ajánlására, támogatására. Ez az elv már a Mohács előtti címereslevelek narratíváiban is megjelent,⁹³ majd a 16. század második felére kikristályosodó állandó kora újkori armálisszöveg részét képező, az uralkodó néven nem nevezett „némely híveinek” a folyamodó érdekében előadott alázatos kérésére utaló formulában is világosan tetten érhető. A közbenjárás szükségessége idővel még jogszabályainkban is megjelent, hiszen az 1630. évi XXX. tc. 1. §. szerint egy címeradományhoz a folyamodónak három királyi tanácsos vagy valamelyik vármegye ajánlását kellett megszereznie, bár, hogy ez mennyire történt mindig így, a források szűkössége miatt nehezen megfogható.⁹⁴ Adott esetben persze megoldható volt a címereslevél-szerzés külön commendatiók nélkül is úgy, ha a kancellártól elég befolyásos személy kérte közvetlenül szolgálja armálisát, például Pálffy István bányavidéki főkapitány, akinek 1641-ben Lippay György kancellár azt írta,

90 Pl. a Rhédeyek 1466. febr. 6-án I. Mátyástól kapott, két oroszán által tartott kosfejtel ábrázoló címerét (HU-MNL-OL-DL 61034.) magyarázza Faragó Dávid egyéb források alapján így: „a címerkép úgy magyarázható, hogy két oroszánként harcoló vitéz egy faltörő kost tart, azaz gyakorlatilag Szentgyörgyvár ostromának egy jelenetét láthatjuk a pajzsban.” – *A Hunyadiak címereslevelei 1447–1489*. Szerk. *Avar Anton*. Budapest 2018. 104.

91 Ugyanazt a jelenséget a kiadott adománylevelek *intercessio*, azaz szó szerint „közbenjárás” néven nevezik, az ezzel kapcsolatos közvetlen feljegyzésekben (a missilisekben, a folyamodványok hátlapján található feljegyzésekben, valamint az oklevelek plicaszéli jegyzeteiben) pedig a *commendo* vagy *recommendo* igét használják.

92 Ld. a folyamodványokat tartalmazó jegyzéket a függelékben.

93 Pl. Disznósi Miklós 1456. márc. 15-én (HU-MNL-OL-DL 69478.), brassói Schirmer János 1507. jan. 16-án (fényképmásolat: HU-MNL-OL-DF 254920., eredeti: RO-ANR Cluj – Colectia Documente cu peceti atárnate, Documente cu blazon, Nr. 4., online: <http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=CJ-F-00560-2-4>, hozzáférés ideje: 2021. nov. 2.) és dalkai Hathalmi Lázár 1517. nov. 5-én kelt címereslevelein (HU-MNL-OL-DL 92787., 17. századi másolat).

94 Vö. *Kóta P.*: Címereslevelek i. m. 9.

hogy *vayon annyi érdemem és szabadságom az én kegyelmes uramtól, hogy mivel persona benemerita, commendatorok nélkül is expediáltathatom*, azaz megteheti, hogy mások közbenjárása nélkül is kiadja az illető oklevelét.⁹⁵

A közbenjárással kapcsolatos korai források megfogalmazásaiból gyakorta az tűnik ki, hogy a kérelmező/adományos személye jóformán nem is számított, a lényeg az volt, hogy kinek a szolgálatában állt, ki volt a pártfogója.⁹⁶ Forrás híján persze kérdés marad, hogy az illetők ténylegesen közben is jártak személyesen vagy írásban az uralkodónál a kérelmező ügyében, vagy elég volt, hogy a király tudomására jutott, hogy az adott supplicáns kinek a szolgálatában áll. Az első néhány ilyen adat nem is folyamodványokon, hanem eredeti címeresleveleken szerepel. A legkorábbi esetben Petrich László 1537. január 6-án kelt armálisának plicaszéli jegyzetében, Ujlaky Ferenc kancelláriai titkár⁹⁷ kezével mindössze annyi áll, hogy *servitoris Luce Zekel*, tehát itt a király vélhetően tulajdonképpen Székely Lukács kérését teljesíthette, nem pedig Petrichét.⁹⁸ Ugyanígy Péchy János, Verancsics Antal egri püspök titkára – a korszakban szinte egyedülálló módon névváltoztatást (Andréffyre) is engedélyező – címereslevelében (1559. szeptember 7.), a hátlapon, a zsinór melletti jegyzetben csak ennyi áll: *secretarius Agriensis episcopi*, bár a plicaszéli néven is nevezik: *Arma et nobilitatio Joannis Péchy*.⁹⁹ Az idő előrehaladtával ezek a jegyzetek bővebbek lesznek, és a pártfogó mellett egyszersmind az adományos nevét is tartalmazták, így Nehóczy Bálint 1560. november 1-én kelt armálisának Liszthy János kancelláriai titkár¹⁰⁰ jellegzetes írásával íródott plicaszéli jegyzetében Nehóczyt Batthyány (véltetően Batthyány Ferenc horvát bán) udvarmesterének nevezik.¹⁰¹ Pákay Ferenc 1574. augusztus 31-i armálisának szintén Liszthy által – már kancellárként – írt plicaszéli jegyzetében Pákayt „Bekes szolgájának” nevezik, aki talán az ekkoriban éppen Báthory István erdélyi fejedelem ellen háborúzó környáti Bekes Gáspárral lehet azonos.¹⁰²

Ilyen, a folyamodó személyes érdemei mellett (vagy helyett) a szolgálati viszonyát kiemelő, utólag, vélhetően a benyújtást követően a kancellárián, az ügy intézése közben keletkezett feljegyzéseket magukon a folyamodványokon is található a korai időkben. Így Csoknay Benedek 1580. február 26-án jóváhagyott supplicációján a névalírás alatt, vélhetően a concessió záradékokat is rávezető Istvánffy Miklós

20. kép – Wrebélyi Boldizsár folyamodványán az egri szolgálat feljegyzése, 1582. febr. 21.

kancelláriai titkár¹⁰³ kezével szerepel, hogy *St[ephani]* vagy *servitor Bathory*, ami minden bizonnyal arra utal, hogy az illető Báthory István erdélyi fejedelem szolgálatában állhatott.¹⁰⁴ Hasonló eset az 1582-ben folyamodó, a kérvény szövege szerint külföldi származású Szerecsens Jánosé (az oklevélben és a folyamodványban is Derentschyre vagy Derochyra hamisítva), akinek címerterve mellé odaírták, hogy ő Balassa Bálint szolgája volt.¹⁰⁵ Időnként nem az úr nevét, hanem a szolgálattétel helyét is említették így, a kérelem alátámasztásaként.¹⁰⁶

A közbenjárók/pártfogók ilyen, a kancellária alkalmazottai által nagyon tömör formában rávezetett említése után még a 16. század második felében néhány esetben olyan változat is megfigyelhető, amelyben már kifejezetten szerepel az ajánlás (*commendatio*), de még harmadik személyben, passzív szerkezetben van megfogalmazva, vélhetően a személyes vagy levélben történő közbenjárás lenyomataként. Az első ilyen Méhes István 1582. február 21-én jóváhagyott folyamodványának alsó szélén szerepel, így: *commendatur a domino reverendissimo Waradiensis*, azaz Bornemissza Gergely akkori váradai püspök által.¹⁰⁷

A századfordulót követően az eddigiekben ismertett korai, aránylag ritkább, a kancellária alkalmazottai által felírt esetektől eltérően elkezdődik az az egész 17. századon átívelő tendencia, hogy az ajánlók, illetve közbenjárók a saját

95 Tusor Péter: „Írom kegyelmednek mint igaz magyar igaz magyar-nak...” Lippay György veszpremi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). (Collectanea studiorum et textuum 1) Budapest, 2015. 80–81. Az adatot köszönöm Fazekas Istvánnak.

96 Vö. Fazekas I.: A Magyar Udvari Kancellária i. m. 267–269. a patrónus-kliens viszonyról.

97 Róla: uo. 488–490.

98 HU-MNL-OL-R 64-1.-1086.

99 HU-MNL-HML-IV.1.f.-7.-35. (korábbi jelzete: HU-MNL-HML-IV.1.f.-41.)

100 Róla: Fazekas I.: A Magyar Udvari Kancellária i. m. 406–409.

101 *Arma et nobilitatio Valenti(!) Nehoczi magistri curie de Bathiany* – HU-MNL-ZML-IV.434.-26.-a.

102 *Arma et nobilitatio Francisci Pakay, servitoris Bekes* – HU-MNL-SML-XV.22.-1.-3.

103 Róla: Fazekas I.: A Magyar Udvari Kancellária i. m. 379–381.

104 HU-MNL-OL-E 148-a-946.-17.

105 *Est servitor Valentini Balassa* – HU-MNL-OL-R 64-1.-52.-b. (21. kép).

106 Monospetri Veres Péter 1557. jan. 10-én kelt armálisának plicaszéli jegyzetében (*Arma pro quedam milite Gywleni* – HU-MNL-OL-F 21-Arm. Div.-No. 9.) és Wrebélyi Boldizsár 1582. febr. 21-én jóváhagyott folyamodványának alsó szélén (*servit Agriae* – HU-MNL-OL-R 64-1.-896.-b, 20. kép).

107 HU-MNL-OL-X 1268-F-VII.-30. (üvegnegatív). A későbbiekben ilyen típusú jegyzet található Ekker Lukács 1593. jan. 19-én (az ajánló: Fejérvölgyi István nyitrai püspök, királyi helytartó – HU-MNM-Udgy. 1962.7. ltsz.) és nagysarlói Kossa Albert 1599. ápr. 1-én jóváhagyott folyamodványán is (az ajánlók: Hölgyi Gáspár, Bakits Gál és Thury Márton újvári alkapitányok – HU-MNL-OL-P 484-1.-1599-2.).

nevükben, első személyben és többnyire saját kezűleg vezették rá a támogatásuk tényét rögzítő sorokat a folyamodványokra. A legkorábbi ilyen commendatiót Batthyány Ferencről találjuk Kis Imrének a címereslevél dátuma alapján 1610. március 28-án jóváhagyott folyamodványán,¹⁰⁸ és a továbbiakban már egészen a vizsgált korszak végéig ebben a formában kerültek rá az ajánlások a kérvényekre. Ezeknek a megfogalmazása nyilván esetleg változik, de általánosságban megállapítható, hogy igen tömören annyit tartalmaznak, hogy „én, XY ajánlom a belülről folyamodót felségednek”, például Klösz Gergely 1669. december 20-án elfogadott supplicatiójában: *Commendatur humillime maiestati vestrae sacratissimae introscriptus supplicans per me Wolfgangum Esterhazy*.¹⁰⁹ Időnként általánosságban azt is hozzáteszik, hogy a folyamodót érdemes személynek tartják.¹¹⁰ Az ajánlásokat a legtöbbször a folyamodvány külzetének a címzést tartalmazó negyedébe írták bele, de ha már nem maradt hely, akkor az oldal maradék részét is felhasználták. Ezek az ajánlások idővel annyira állandó részeivé váltak a supplicatióknak, hogy már a szöveg megírásakor odaírták az ajánlás formális szövegét is, hogy a közbenjárónak már csak alá kelljen írnia. Ilyen előre megírt, a főszöveggel egyező kézírású commendatio látható például Kádár alias Kállay György 1665. szeptember 2-én jóváhagyott kérvényén, ezzel a szöveggel: *Introscriptus supplicans commendatur maiestati vestrae sacratissimae humillime per me*. Igaz, Zrínyi Péter bán ennek aláírása helyett inkább saját kezűleg leírta még egyszer majdnem ugyanezt a szöveget, amelyet alá is írt.¹¹¹

Ami az egy folyamodás érdekében közbenjáró személyek számát illeti, a már említett 72 db, ajánlással ellátott supplicatio felén, 35 darabon csak egy commendatiót találunk, 26 darabon kettőt, hét darabon hármat, háromon négyet, a csúcstartó pedig a fent említett Klösz Gergely, akiért 1669-ben öten: gróf Liszthy János, Pongrácz György választott váci püspök, Esterházy Farkas személynök, gróf Czobor Imre és Gubasóczy János választott pécsi püspök jártak közben (22. kép). Az említett 72 címerkérő folyamodványon összesen 125 ajánlást számolhatunk össze, melyek közül 88 esetben világi személyek (általában főurak, de olykor például katonai előjárók¹¹² vagy a supplikáns földesura¹¹³), 22 esetben egyházi személy

21. kép – Szerecsen János folyamodványán a Balassa Bálintnak való szolgálat feljegyzése, 1582. febr. 17.

(püspök vagy címzetes püspök), 10 esetben vármegyék vagy azok követei, egyszer a Magyar Kamara,¹¹⁴ négyyszer pedig azonosítatlan személy támogatta a folyamodót. A közbenjárók konkrét személye, az adott időpontban betöltött hivatalaik, pozíciójuk további vizsgálata érdekes adatokkal szolgálhat majd arra, hogy kiknek a szava számított egy-egy nemesítés ügyében, illetve a saját földesurukon kívül kihez fordulhattak ilyenén támogatásért az egyszerű folyamodók.

A Kancellária hiányos korai anyagában, azon belül is a *Litterae privatorum* című állagban (HU-MNL-OL-A 32) néhány levélben tett közbenjárást is találhatunk, persze nem csak címereslevelek ügyében, de másféle tárgyúakat is. Kifejezetten armálissal vagy rangemeléssel foglalkozó ajánlólevelet azonban a tárgyalt korszakban mindössze hármat találtam. Az egyik gróf Wolfgang von Mansfeld 1635. február 28-án kelt német nyelvű levele a királyhoz, melyben a Magdeburg ostrománál alatta szolgált Rácz Farkas kapitányt armálistra ajánlja.¹¹⁵ A másik eset, amikor a Serényi Mihály halálával gazdátlanul maradt bárói cím iránt folyamodó kisserényi Serényi fivérek 1623-ban egymástól függetlenül Dallos Miklós váci püspök és Apponyi Pál is támogatta a királyhoz írt leveleikben.¹¹⁶ A Kamara Archivumában maradt fenn csömöri Zay Ferenc 1563. június 20-án keltezett közbenjáró levele, melyben, miután Jakus Lőrinc kassai polgár már megkapta a jóváhagyást nemesítés és címer iránti kérelméhez, házmentesség iránti kérelmét támogatja, annak jóváhagyását kéri az uralkodótól. Ebben a levélben az ilyen közbenjárások kieszközlésének módjára is utal a szöveg, miszerint Jakus Lőrinc Zay Ferencről – személyesen vagy írásban – kérte, hogy ajánlásával mozdítsa elő az

108 *commendatur per me Franciscum de Batthyán manu propria* – HU-MNL-OL-P 687-1.-1610-2. Az armális jelzete: HU-MNL-OL-P 687-1.-1610-1.

109 HU-MNL-OL-R 64-1.-864.-b.

110 „Recommendat Maiestati Vestrae sacratissimae introscriptum supplicanem, velut benemeritam personam, universitas magnatum et nobilium districtus minoris Honthensis” – Cseh András folyamodványa, 1699. jan. 24., HU-MNL-OL-R 64-1.-1001.-b.

111 HU-MNL-OL-R 64-2.-318.

112 Ilyenek nagysarlói Kossa Albert előljárói, Hölgyi Gáspár, Bakits Gál, Thury Márton újvári alkapitányok (jóváhagyva: 1599. ápr. 1., HU-MNL-OL-P 484-1.-1599-2.), Orbán Péter előljárója, Kis Péter füleki *dux* (jóváhagyva: 1630. ápr. 8., HU-MNL-SZSZBML-XV.24.-73.).

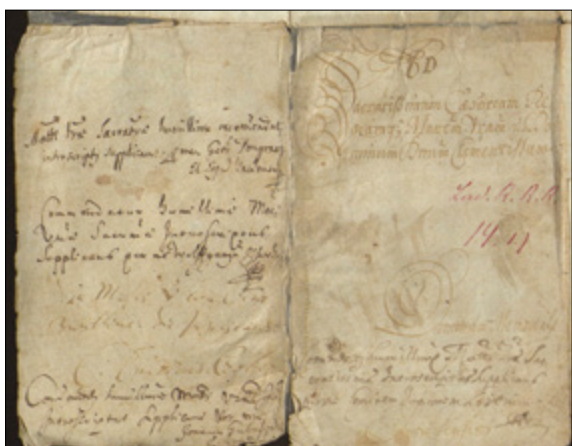
113 Ilyenek Ács Tamás földesura, Dömölky Pál (concessiók jegyzet nélkül, HU-MNL-OL-X 10815-2., az 1637. nov. 29-én kelt címereslevél *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok I. Budapest, 1911. 17. szerint Veszprém vármegye levéltárában volt), Kovács Pál földesura, Rákóczi Ferenc (jóváhagyva: 1673. máj. 17., HU-MNL-OL-E 148-a-1161.-33.), Lauterpach alias Tisztapatak János földesura, gróf Draskovich Miklós (jóváhagyva: 1686.

okt. 29., HU-MNL-GYMSMGYL-IV.1.e.-18.), Tóth László földesura, Balpatak Ferenc (concessiók záradék nélkül, HU-MNL-OL-R 64-2.-406.).

114 Tolnay György 1643. júl. 6-án jóváhagyott folyamodványán (HU-MNL-OL-E 148-a-1451.-2.).

115 HU-MNL-OL-A 32-242. (1635. febr. 28.) Az A 32-ből hivatkozott jelzetenél kiteszem a dátumot is, mert a fond elején induló folyószámzás a No. 1070. (1669) után újraindul, így ugyanaz a sorszám két helyen is szerepel az anyagban, egyszer 1669 előtt, egyszer pedig utána, ezért meg kell különböztetni.

116 Dallos levele: HU-MNL-OL-A 32-52. (1623.05.11.), Apponyi levele: HU-MNL-OL-A 32-53. (1623. máj. 14.). A Serényi fivérek bárói diplomája a Királyi Könyvekben maradt fenn: HU-MNL-OL-A 57-7.-144-146). fogalmazványa: HU-MNL-OL-A 35-1623-131.

22. kép – Klösz Gergely folyamodványán az ajánlások, 1669. dec. 20.

ügyét.¹¹⁷ Ugyanebben az ügyben Jakus Lőrincért még az akkori moldvai vajda, Jacobus Heraclides (másként Despot Vodă, 1561–1563) is közbenjárt egy hasonló levélben.¹¹⁸

A commendatióra vonatkozó érdekes adalék Thurzó György saját kezű feljegyzése álmosdi Kocsis alias Káposztás Mihály Bocskay István erdélyi fejedelemtől 1606. szeptember 29-én kapott címereslevelének versóján, mely szerint az armálist bemutatták neki, hogy a magyar királynál kieszközölendő megújításra ajánlja.¹¹⁹ A visszacsatolásra is akad példa – igaz, erdélyi armáliston –: Nagy Pál karánsebesi és lugosi bának 1643. október 8-án bemutatták azt a címereslevelet, amelyet az ő közbenjárására adtak ki Szabó Istvánnak mindössze másfél héttel korábban.¹²⁰ Olykor előfordult, hogy vármegyei követek egymás nemesség iránti kérelmeit támogatták, ahogy az Szathmáry Király Miklós gömöri követ esetében is történt, akinek a nemességmegújításáért az armális plicaszéli jegyzetnek tanúsága szerint Bars, Hont, Nógrád, Gömör és Heves vármegye követei is közbenjártak 1613-ban.¹²¹

Mint az előbbieken felhozott példákban is kitűnik, a közbenjárásokra, ajánlásokra nem csak az aránylag kevés folyamodványon található commendatiós feljegyzésekből és a még annál is kevesebb közbenjáró levélből szerezhetünk információt, hanem magukon a címeresleveleken is megjelenik olykor ez az adat, méghozzá a magyar armálisok esetében elsősorban a plica belső szélére írt jegyzetekben, ritkábban a narratióba fűzve.¹²² A kancelláriai jegyzetekkel a címereslevélről szóló fejezetben fogok részletesebben is foglalkozni.

117 „Instetit apud me fidelis sacratissimae vestrae maiestatis Laurentius Jakws civis Cassoviensis, ut mea humili commendatione apud vestram sacratissimam maiestatem promoverem eius negocium” - HU-MNL-OL-E 148-a-722.-59.

118 HU-MNL-OL-E 148-a-722.-60. Jakus Lőrincről ld. még *Gyulai Éva*: „... kit eladott, kit elárult, kit megittak” - Mezővárosi borkereslet és kereskedés Miskolcon a 16. század második felében. Debreceni Szemle 6. (1998) 414.

119 HU-MNL-SZSZBML-XV.24.-36.

120 HU-MNL-SZSZBML-XV.24.-59. A közbenjárás a narratióban szerepel, a bemutatás egy hátlapi feljegyzésben.

121 HU-MNL-OL-P 620-31.-1.

122 A fejedelemségkori erdélyi címeresleveleknél pont fordított a helyzet, kancelláriai jegyzetekkel egyáltalán nem találkozhatunk rajtuk, annál

Lényeges, ám nehezen adatalható probléma, hogy az elkészített címerkérő folyamodványra hogyan kerültek rá az egyes ajánlások, ha azokat nem a folyamodó relatíve könnyen elérhető földesura írta? Kézenfekvő lehetett esetleg a bécsi (vagy prágai) udvarban, vagy egy-egy országgyűlésen az egybegyűlt főurakat megkönyörözteni az ilyen kérésekkel, máskülönben egyesével kellett megkeresni őket az ország különböző pontjain. Ezzel kapcsolatos konkrétabb információt csak további kutatások adhatnak majd. Annyit lehet egyelőre megállapítani a néhány kivételen datált és helyszínnel ellátott commendatiós feljegyzés alapján, hogy a folyamat elhúzódhatott, az ajánlástól a kérvény jóváhagyásáig hónapok is eltelhettek, de az adatok szórványossága miatt tendenciákat ebből nem lehet megállapítani. A rendelkezésre álló néhány, korszakomon többnyire kívül is eső adatot a következő táblázat tartalmazza:

Folyamodó	Commendatio	Concessio
Vajda János ¹²³	Torna vármegye, h. n., 1639.02.23.	Bécs, 1639.03.24.
Tolnay György ¹²⁴	Magyar Kamara tanácsa, [Bécs], 1643.03.21.	Bécs, 1643.07.06.
meggyesi Németi János és István ¹²⁵	gr. Johann Jakob von Löwenburg, Bécs, 1701.04.15.	Bécs, 1701.04.12.
Hegedűs Gergely, Péter, István, János, Mihály ¹²⁶	Telekessy István egri püspök, h. n., 1701.03.20.	[Bécs], 1701.06.30.
Waltherr János György ¹²⁷	Esztergom vármegye, esztergomi közgyűlés, 1716.10.02.	Bécs, 1717.02.11.
Sándor János ¹²⁸	Pálffy Miklós és Kollonich Ádám, Pozsony, 1717.05.03.	Bécs, 1717.07.14.

Hol készült a folyamodvány?

Izgalmas kérdés a szövegek és a forma feltűnő hasonlóságának fényében, hogy tulajdonképpen hol készültek a folyamodványok? Nem a földrajzi helyszín az érdekes ebben az esetben, hanem az, hogy a supplicatiókat a folyamodók iratták-e meg itt-ott, helybeli írnokokkal, jegyzőkkel, vagy pedig szóbeli vagy írásbeli megkeresésükre a kancellária alkalmazottai készítették-e el ezeket az iratokat.

gyakrabban a narratióban megnevezett közbenjárókkal. Pl. armális narratiójában szerepel Toldalaghi Mihály marosszéki főkirálybíró ajánlása (Bethlen Gábor armálisa gelencei Biroga István és Miklósnak, 1629. jún. 22., HU-MNL-OL-R 64-1.-283.), egy másik esetben Kovacsóczy István erdélyi kancellár járt közben Bethlen Gábornál kőszegi Szakács másként Horváth György kérelméért (1628. aug. 10., HU-MNL-OL-R 64-1.-271.)

123 HU-MNL-OL-R 64-2.-246.-b.

124 HU-MNL-OL-E 148-a-1451.-2.

125 HU-MNL-OL-ZML-IV.434.-25. Az iraton szereplő dátumok szerint a jóváhagyás dátuma három nappal megelőzi az ajánlást, ami illogikus. Vagy valamilyen oknál fogva utólag írta rá commendatióját Löwenburg, vagy pedig egyszerűen elírta a dátumot. A concessio kelte biztosan jól szerepel a folyamodványon, mivel az ugyanazon jelzeten található armális dátuma szintén 1701. ápr. 12.

126 HU-MNL-OL-R 64-2.-694.

127 HU-MNL-OL-R 64-2.-443.

128 HU-MNL-OL-R 64-1.-720.-b.

A rendelkezésre álló szakirodalomban leginkább az az álláspont fogalmazódik meg, hogy a folyamodványokat maga a Magyar Kancellária készíthette el a folyamodó kérésére.¹²⁹ Emellett szól az ország különböző szegleteiből való folyamodók által benyújtott folyamodványok szövegeinek, szerkezetének viszonylagos egyöntetűsége, a kérvények külalakjának hasonlósága, a címertervezetek aránylag egyenletes, általában gyakorlott címerfestő kezére utaló minősége, illetve a nem saját kezű aláírások. Akad olyan is, amelyen egyértelműen ugyanaz a személy írta a főszöveget, a lap alsó szélén szereplő „adminisztrációs dátumot”, és a végül aláíratlanul maradt ajánlást is.¹³⁰ A kérés kancelláriai írásba foglalására utalhat esetleg az, hogy a legtöbbször egyes szám első személyben megfogalmazott supplicatiók között elvétve akad harmadik személyben íródott példány is, mintha egy harmadik fél foglalná írásba a folyamodó uralkodóhoz szóló kérését.¹³¹ A kancelláriai alkalmazottak – elsősorban a titkárok – kézírásának a folyamodványok írásával való skrupulózus összehasonlítása hozhat esetleg eredményt e téren, de figyelembe véve a supplicatiók írásának elég változatos voltát, ez a feladat túlmutat a jelen írás keretein. Ezzel együtt van olyan korai folyamodvány, amelynek a kézírása valószínűsíthetően kancelláriai titkártól származik, ez pedig alszászi Vitál András már említett supplicatiója, melyet vélhetően Bocskay György kancelláriai titkár¹³² írt meg (és ugyanő vezette rá a concessiót is). Bocskaynak egy 1570. július 15-én Batthyány Boldizsárhoz írt levelében egyszerre mindkétféle megoldással is találkozunk: egy minden bizonnyal a Magyar Kancellária által kiadandó adománylevéllel kapcsolatban azt írja, hogy ő maga elintézt mindent: *az mi az donáció dolgát illeti, meg íratam volt az supplicációt és proponáltam*, míg a Haditanácsnál általa intézett ügyben az ottani tisztségviselők által elkevert folyamodvány helyett Batthyánytól kér újat: *valahova lött az supplicáció, de sem az Eördögnél, sem az Fertingernél nincsen, ehhez képest azért énnekem az tetszenék, hogy egy supplicációt ismegent küldene kegyelmed, kit beadnám nekiek, mert azt az előbbit nem tudják, hol vagyon, supplicáció nélkül pedig elő sem veszik*.¹³³ Úgy tűnik, ebben az időszakban a Kancellárián előfordulhatott, hogy belső ügyben a titkár maga megírta a folyamodványt – mint vélhetően alszászi Vitál András esetében –, de más hivatalhoz már az ügyféllel íratta meg.

129 Csoma J.: A magyar heraldika korszakai i. m. 127.; *Nyulászíné Straub É.*: Címeradományozás i. m. 66.; *Csizi István*: Kora újkori nemesi címerek. In: Heraldika. Szerk. Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra. (A történelem segéd tudományai II) Budapest, 2018. 162.

130 Kádár alias Kállay György 1665. aug. 2-án jóváhagyott folyamodványa (HU-MNL-OL-R 64-2.-318.).

131 Kincse Mihály (1553. márc. 12., HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-b) és Méhes István folyamodványai (1582. febr. 21., HU-MNL-OL-X 1268-F-VII.-30.).

132 Róla legújabbán Gulyás Borbála írt PhD disszertációt, amely tovább fejlesztve monográfiaként is megjelent: *Gulyás Borbála*: Bocskay György kalligráfus művészete. Budapest 2020.

133 HU-MNL-OL-P 1314-6866. A beküldött folyamodványok elkeverése úgy tűnik, nem volt egyedi eset, mert más forrásunk is van rá: *akkoron értetem Abrahamides János deák uramtul, hogy supplicatióm, kit Orbán Pál uram kezéhez bíztam volt, eltévelyedt volna az több levelek között. Ahhoz való képest más supplicatiómat leiratván s includálván praesentibus alá küldtem kegyelmed kezéhez – ifj. Benyovszky György levele Dvornikovich Miklós conservatorhoz, 1664. júl. 19.* (HU-MNL-OL-A 32-1017.).

Talán nehezebben cáfolható érveket hozhatunk fel a folyamodványok kancellárián kívüli elkészítése mellett. Figyelembe kell venni, hogy az 1690-es reform előtt a Magyar Kancellária igen alacsony létszámú hivatal volt, mindössze a kancellárból, 1572-ig egy alkancellárból, egy-két (1610 után csak egy) titkárból, egy pecsétőrből/registrátorból és az előbbieik magánalkalmazottaiként dolgozó néhány jegyzőből állt,¹³⁴ emiatt a beérkező ügyek intézése gyakran nagymértékben leterhelte őket.¹³⁵ Ezt figyelembe véve nem tűnik valószínűnek, hogy a rengeteg, teljesen különböző ügyekben keletkező folyamodványt maguk a kancelláriai alkalmazottak írták volna meg, nem beszélve arról, hogy ehhez a kérelmezőknek előbb személyesen, megbízott útján vagy írásban a kancellária tudomására kellett volna hozniuk kérésük lényegét, amelyet aztán szabályszerű supplicatióba foglaltak volna a hivatalban. Ezt követően kellett volna a supplikánsnak vagy megbízottjának átvennie a kész folyamodványt, elintéznie, hogy a különböző közbenjárók ajánlásai és aláírásai rákerüljenek, majd újra visszahoznia a kancelláriára, hogy az ügy az uralkodó elé juthasson. Ez a forgatókönyv meglehetősen valószínűtlennek tűnik.

1673-ban a korábban a Wesselényi-összeesküvéssel összefüggésben vád alá helyezett Ostrosith Mátyásnak sikerült kegyelmi kérvénye elakadt ügyét oly módon előremozdítania, hogy Orbán István kancelláriai titkár javaslatára új folyamodványt adott be. Az ügy folytatása a most tárgyalt technikai kérdés szempontjából irreleváns,¹³⁶ viszont Orbán új supplicatio iránti kérésének nem lett volna értelme, ha a folyamodványokat egyébként a kancellárián írták volna meg.

A Kancelláriai levéltár *Minutae Pragenses* című fondjában több helyen is található egyszerre, ugyanaznap elbírált folyamodványok, amelyek mind más kézírásúak, ráadásul az ugyanabból az évből a *Conceptus expeditionum* című állagban fennmaradt, a kancellária alkalmazottai által írt fogalmazványok között nincs ugyanilyen kézírás, ami arra utal, hogy az említett folyamodványok a kancellárián kívül keletkeztek.¹³⁷ Korszakomon kívül eső példa, de Komáromy András szerint Szirmay György 1723. június 3-án a kancellárián személyesen benyújtott folyamodványa egészen a saját keze írása volt.¹³⁸

Szintén a kancellárián kívüli keletkezés mellett szól, hogy amennyiben a címertervezeteket a kancellárián festették a supplicatiókra, akkor a fentebb tárgyalt címerjavítások ismeretében felmerül a kérdés, hogy miért nem eleve ellenőrzött, elfogadható címerváltozat került a folyamodványra? Észszerűbb azt feltételezni, hogy – mint azt korábban már említettem – a kancelláriával egyébként is együttműködő bécsi címerfestőket keresték meg az ügyfelek ezekkel

134 *Fazekas I.*: A Magyar Udvari Kancellária i. m. 40–61.

135 Uo. 145.

136 Az egész eset leírását ld. uo. 167–174.

137 A HU-MNL-OL-A 129-II.-1593.07.19. jelzet alatt 4 db (nem címerkérrő) folyamodvány is van (sárközüjlaki Újlaky Mihály, aranyosi Aranyosy Kristóf, Bihary Fülöp, kamarási Deák Péter), mindet ugyanakkor hagyták jóvá (*concessit* 1593. júl. 19.), és mind más kézírás. Ugyanez a helyzet a HU-MNL-OL-A 129-II.-1593.0820. alatt található szintén 4 db folyamodvánnyal.

138 *Komáromy András*: A borsodi és ugocsai Szirmayak. Turul 11. (1893) 63.

a megbízásokkal, majd az elkészült tervezetet nyújtották be a kancelláriának, ahol azt felülvizsgálták.

A fennmaradt címerkérő folyamodványok összehasonlításával esetenként feltárhatók egyes címer- és nemességkérelmezési ügyek közötti összefüggések is. Az egyik ilyen eset 1569-ből való, amikor harsányi Kis Mihály és Nagy Péter is folyamodtak címereslevélért, és a két folyamodvány egyértelműen ugyanazzal a kézírással íródott, ha a szöveg megfogalmazása némileg különbözik is. Lehetséges, hogy a címertervet is ugyanaz a személy festette, a sisakok például meglehetősen hasonlítanak egymásra a két supplicatió. Az elbírálásra is ugyanott, ugyanaznap – Bécsben, 1569. május 14-én – került sor, s mindkettőre Liszthy János akkori kancelláriai titkár írta rá a jóváhagyó záradékot. Mivel pedig mind Kis, mind Nagy egri katona volt (címzésük is azonos: ... *supplicatio ... militis maiestatis vestrae sacratissimae Agriensis*), a fentiekkel együtt egyértelmű, hogy a két folyamodványt ugyanazzal a személlyel írták meg, s a továbbiakban, a kancellárián

is együtt kezelték a két ügyet, mindkettőn belejavították a címertervbe, s egyszerre terjesztették őket az uralkodó elé.¹³⁹

Hasonló eset Treher Andrásé és Osmitz Miklósé, akik mindketten pozsonyi illetőségűek voltak (Treher a folyamodvány szerint pozsonyi hites polgár, Osmitz nemességét pedig Pozsony vármegye hirdette ki az armális kihirdetési záradéka szerint), és mindkettejük folyamodványát egyértelműen ugyanaz a kéz írta, még a szöveg is – kisebb kilengésekkel – nagyon hasonló fogalmazású, tehát eredetileg összefoghattak, és együtt kezdték el az ügyintézését. Az ő esetükben nem egészen egyszerre történt az uralkodói jóváhagyás, mert Treher kérelmét 1630. január 5-én, míg Osmitzét csak 1630. január 25-én fogadták el. Treher Andrásért ráadásul maga a főkancellár, Pázmány Péter esztergomi bíboros érsek járt közben, amint az az armális plicaszéli jegyzetében szerepel (nyilván ezért, kvázi összeférhetetlenség miatt van, hogy a kettőspécsettől való megerősítés ellenére Pázmány nem írta alá az oklevelet a kancellári helyen).¹⁴⁰

139 Nagy Péter folyamodványa: HU-MNL-OL-R 64-1.-32.-b (a címereslevél: HU-MNL-OL-R 64-1.-32.-a), Kis Mihály folyamodványa: HU-MNL-OL-R 64-2.-88., a címereslevél nincs meg.

140 Treher András folyamodványa: HU-MNL-OL-P 1391-VI.-V.-83.-b, címereslevele: HU-MNL-OL-P 1391-VI.-V.-83.-a; Osmitz Miklós folyamodványa: HU-MNL-OL-R 64-1.-872.-b, címereslevele: HU-MNL-OL-R 64-1.-872.-a. Az ilyen összefogásra egy más jellegű – vélhetően olcsóbb – megoldás volt 1712-ben, hogy Stegner Mátyás és Eineder Ferenc Antal egyetlen közös, két címertervvel ellátott folyamodványban kérelmeztek maguknak címet és magyar indigenátust, amelyet meg is kaptak, még hozzá külön-külön, névre szólóan kiállított oklevelekben. A folyamodvány: HU-MNL-OL-R 64-2.-428., az oklevelek szövegei a Királyi Könyvekben szerepelnek: HU-MNL-OL-A 57-29.-(51-53.) és (54-57).

FÜGGELÉK

Sz.	Jelzet	Folyamodó	Concessio dátuma	Helye	Rávezetője	Rávezetőjének tisztsége	Commendatorok	Armális jelzete
1.	HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-b	Kincse Mihály	[1553.03.12.] ¹⁴¹	[Graz]	-	-	-	HU-MNL-OL-R 64-1.-13.-a
2.	HU-MNL-OL-R 64-1.-14.-b	Tinódi Sebestyén	[1553.08.25.]	[Bécs]	-	-	-	HU-MNL-OL-R 64-1.-14.-a
3.	HU-MNL-OL-E 148-a-722.-39.	Jakus Kis Lőrinc	[1563]	n/a	-	-	-	-
4.	HU-MNL-OL-E 148-a-24.-13.	alszászi Vitál András	1564.03.05	Bécs	Bocskay György	titkár	-	-
5.	HU-MNL- HBML-IV.12.b.- 1.-sz.n.-Tury	Thuri Gáspár, István, János	1566.06.29.	Bécs	Liszthy János	titkár	-	RO-ANR Cluj - Colectia Documente cu peceti atárnate - Documente cu blazon - Nr. 10.
6.	HU-MNL-OL-R 64-2.-88.	harsányi Kis Mihály	1569.05.14	Bécs	Liszthy János	alkancellár	-	-
7.	HU-MNL-OL-R 64-1.-32.-b	Nagy Péter	1569.05.14.	Bécs	Liszthy János	alkancellár	-	HU-MNL-OL-R 64-1.-32.-a
8.	Payzoss-levéltár (ismeretlen helyen)	Thury alias Paako András	1578.[06.14.]	[Bécs]	-	-	-	HU-MNL-OL-R 64-1.-959.
9.	HU-MNL-OL-E 148-a-1606.-12. (hamisítvány)	Glavanovics aliter Petricovics Mihály (hamis név)	1579.12.19.	Prága	Draskovich György	kancellár	Monoszlay János zágrábi pp., gr. Zrínyi György, gr.(!) Thurzó György	HU-MNL-OL-E 148- a - Fasc. 1606.-13.
10.	HU-MNL-OL-E 148-a-946.-17.	Csoknay Benedek	1580.02.26	Pozsony	Istvánffy Miklós	titkár	-	-
11.	HU-MNL-OL-R 64-1.-52.-b	Zerechin János (Derochy-ra hamisítva)	1582.02.17.	Pozsony	Draskovich György	főkancellár	-	HU-MNL-OL-R 64-1.-52.-a
12.	HU-MNL-OL-R 64-1.-896.-b	Werebélyi Boldizsár	1582.02.21.	Pozsony	Verancsics Faustus	titkár	-	HU-MNL-OL-R 64-1.-896.-a
13.	HU-MNL-OL-X 1268-F-VII.-30. (üvegnegatív)	Méhes István	1582.02.21.	Pozsony	Joó János	titkár	[Bornemissza Gergely] váradi pp.	HU-MNL-OL-X 1268-B-III.-67. (üvegnegatív)
14.	HU-MNL-OL-P 1494-1.-2.	Erdélyi András és János, Erdélyi Demeter fiai János, István, Miklós	1586.09.03.	Prága	Tiburtius Himmelreich (és Draskovich György kancellár)	titkár	-	-
15.	HU-MNM-Udgy. 1962.7.	Ekker Lukács	1593.01.19.	Prága	Tiburtius Himmelreich	titkár	Fejérvölgyi István nyitrai pp., királyi helytartó	MNM régiség- tárának történeti osztályában volt, de ma nincs az MNM- ben
16.	HU-MNL-OL-P 69-1.-1593-2.	brezovici Bugarin Boldizsár	1593.03.01.	Pozsony	Verancsics Faustus	titkár	Pethe Márton váradi pp.	HU-MNL-OL-P 69-1.-1593-1.
17.	HU-MNL-OL-E 148-a-181.-10.	Jelchith Miklós	1597.03.23.	Pozsony	Kutassy János esztergomi érsek és Lippay János	főkancellár és titkár	Illésházy István	HU-MNL-OL-E 148-a-181.-10.

141 Szögletes zárójelben adom meg azokat az adatokat, amelyek a concessió feljegyzés hiánya folytán a folyamodványon nem szerepelnek, de máshonnan (pl. a meglévő címereslevélből) ismertek.

Sz.	Jelzet	Folyamodó	Concessio dátuma	Helye	Rávezetője	Rávezetőjének tisztsége	Commendatorok	Armális jelzete
18.	HU-MNL-OL-P 484-1.-1599-2.	nagysarlói Kossa Albert	1599.04.01.	Pozsony	Pethe Márton győri pp. és Lippay János	kancellár és titkár	Hölgyi Gáspár, Bakits Gál, Thury Márton újvári alkapitányok (katona)	HU-MNL-OL-P 484-1.-1599-1.
19.	HU-MNL-OL-R 64-2.-407.	Horváth-Mladosevich Miklós	[1599.04.01.]	n/a	-	-	-	Múzeumi lt., nem vették állományba (elégett 1945-ben) ¹⁴²
20.	HU-MNL-OL-R 64-1.-123.-b	Ludvaich alias Horváth Mihály	1606.07.11.	Bécs	Forgách Ferenc	kancellár	-	HU-MNL-OL-R 64-1.-123.-a
21.	HU-MNL-OL-P 687-1.-1610-2.	Kis Imre	[1610.03.28.]	[Bécs]	[Tiburtius Himmelreich]	-	Batthyány Ferenc	HU-MNL-OL-P 687-1.-1610-1.
22.	HU-MNL-OL-P 1391-VI.-V.-81.-b	Basilides Tamás	1622.03.23.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	gr. Erdődy Kristóf, Nyáry István, rimaszécsi Széchy György, Alaghy Menyhért	HU-MNL-OL-P 1391-VI.-V.-81.-a
23.	HU-MNL-OL-R 64-1.-228.-b	Monos János	1622.07.12.	Sopron	Lépes Bálint	kancellár	-	HU-MNL-OL-R 64-1.-228.-a
24.	HU-MNL-OL-R 64-2.-187.	Rudinszky Márton	1623.03.14.	Pozsony	Pázmány Péter	főkancellár	Azonosítatlan, laki Bakyth Péter	HU-MNL-OL-E 148-a-1710.-31. (hit. más.)
25.	HU-MNL-OL-P 536-1.-1625-2.	Kassó Péter	1625.11.06.	Sopron	Ferenczffy Lőrinc	titkár	-	HU-MNL-OL-P 536-1.-1625-1.
26.	HU-MNL-OL-R 64-2.-194.	Becze János	1625.11.13.	Sopron	Sennyey István	kancellár	Nógrád vm.	-
27.	HU-MNL-OL-R 64-2.-193.	Rokonoky Péter	1625.12.02.	Sopron	Sennyey István	kancellár	-	-
28.	HU-MNL-OL-P 1426-1.-1.	Szijaártó Tamás (Szijaáros)	1626.05.06.	Bécs	Sennyey István	kancellár	-	-
29.	HU-MNL-OL-E 148-a-1180.-23.	Márky Boldizsár	1627.12.14.	Prága	Sennyey István	kancellár	Koháry Péter	-
30.	HU-MNL-OL-R 64-2.-197.	Madarász István	1627.12.26.	Prága	Ferenczffy Lőrinc	titkár	-	-
31.	HU-MNL-ZML-IV.434.-21.	Lovas Mihály	1628.[06.03.]	Prága	Lóssy Imre	helyettes kancellár	-	HU-MNL-ZML-IV.434.-21.
32.	HU-MNL-BAZML-XV.78.-128.	Lengyel Kristóf	1628.10.03.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	gimesi Forgách Miklós, [...] Gáspár	HU-MNL-BAZML-XV.78.-32.
33.	HU-MNL-OL-R 64-2.-203.	Benedek Jónás	1628.10.29.	Bécs	Pázmány Péter	főkancellár	bekényi Alaghy Menyhért, Rákóczi Pál	-
34.	HU-MNL-OL-F 7-14/1.	marosjárai Bálintfi Kristóf	1629.03.22.	Bécs	Sennyey István	kancellár	-	HU-MNL-OL-F 7 - No. 14/2.
35.	HU-MNL-OL-R 64-2.-207.-a	Balogh Mihály	1629.06.01.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	Bosnyák Tamás (?)	-
36.	HU-MNL-OL-P 1391-VI.-V.-83.-b	Treher András	1630.01.05.	Bécs	Pázmány Péter	főkancellár	-	HU-MNL-OL-P 1391-VI.-V.-83.-a
37.	HU-MNL-OL-R 64-1.-872.-b	Osmitz Miklós	1630.01.25.	Bécs	Sennyey István	kancellár	Pálffy Pál, Forgách Miklós	HU-MNL-OL-R 64-1.-872.-a
38.	HU-MNL-SZSZBML-XV.24.-73.	Orbán Péter	1630.04.08.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	Kis Péter füleki dux (katona)	HU-MNL-SZSZBML-XV.24.-73.
39.	HU-MNL-OL-R 64-2.-213.	Kellio Pál	1630.05.08.	Pozsony	Sennyey István	kancellár	gr. Esterházy Miklós, gr. Nádasdy Pál	-
40.	HU-MNL-OL-E 148-a-1608.-59.-b	Palikh György	1631.03.22.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	Draskovich Miklós	HU-MNL-OL-E 148-a-1608.-059.-a

142 Erről ld. a 35. jegyzetet.

Sz.	Jelzet	Folyamodó	Concessio dátuma	Helye	Rávezetője	Rávezetőjének tisztsége	Commendatorok	Armális jelzete
41.	HU-MNL-OL-P 108-48.-C-53.	kolosváry Olasz István	1632.11.27.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	gr. Esterházy(?) Miklós	HU-MNL-OL-P 108-48.-C-53.
42.	HU-MNL-OL-P 2363-1. (festmény a folyamodvány alapján)	Gimesi	1633.04.09.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	-	-
43.	HU-MNL-OL-R 64-2.-230.	Dióssy Mihály	1634.12.19.	Sopron	Sennyey István	kancellár	-	-
44.	HU-MNL-OL-P 608-1.-1635-38.	Horváth Mihály	1635.02.22.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	kissennyey Sennyey Sándor	-
45.	HU-MNL-OL-R 64-2.-236.-a	Chernel Sámuel	1635.07.06.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	gr. Batthyány Ádám	HU-MNL-OL-R 64-2.-236.-b (formahű más.)
46.	HU-MNL-OL-R 64-2.-240.	Nagy János	1637.05.03.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	-	-
47.	HU-MNL-OL-R 64-2.-242.	Tóth Péter	1637.11.07.	Bécs(?)	Lippay György	kancellár	-	-
48.	HU-MNL-OL-X 10815-2. (digitális másolat)	Ács Tamás	[1637.11.29]	n/a	-	-	Dömölky Pál, Ács Tamás földesura	Veszprém vm. lt. (ma nincs meg)
49.	HU-MNL-OL-R 64-2.-246.-b	Vajda János	1639.03.24.	Bécs	Ferenczffy Lőrinc	titkár	Torna vm. (Vadas István hites jegyző, 1639.02.23.)	HU-MNL-OL-R 64-2.-246.-a (egyszerű más.)
50.	HU-MNL-OL-P 628-A-1.-4.	Szell Tamás	1639.05.22.	Bécs	Lóssy Imre	főkancellár	gr. Bánffy Kristóf, Mikulich Tamás	HU-MNL-OL-P 628-A-1.-5.
51.	HU-MNL-OL-R 64-2.-252.	Szabó István	1643.04.29.	Bécs	Bosnyák István	kancellár	-	-
52.	HU-MNL-OL-E 148-a-1451.-2.	Tolnay György	1643.07.06.	Bécs	Lippay György	főkancellár	gr. Pálffy János, gr. Forgách Ádám, Magyar Kamara (Ruttkay András a Kamara Tanácsából, 1643.03.21-én)	-
53.	HU-MNL-OL-E 148-a-97.-8.	Illenpek Jónás	1644.01.05. vagy 1644.01.15. vagy 1644.01.25.	n/a	Lippay György	főkancellár	Pozsony vm. (Sántha Pál hites jegyző), gr. Pálffy István	-
54.	HU-MNL-OL-R 64-2.-257.	Versis János	1645.09.15.	Linz	Szelepcsényi György	kancellár	az erdélyi fejedelem követei (Nyáry Bernát(?), Chernel György, Bálintffy Vazul, Klobusiczky András, Törös János	-
55.	HU-MNL-BAZML- XV.78.-112.	Dárda Máté	1646.10.19.	Pozsony	Szelepcsényi György	kancellár	Gömör vm. követei, Zemplén vm. követei, Borsod vm. követei	HU-MNL-BAZML- XV.78.-11.
56.	HU-MNL-GYMSMGYL- IV.1.e.-6.	Berdócz Máttyás (3. kép)	1646.12.13.	Pozsony	Orosy György	titkár	-	HU-MNL-GYMSMGYL- IV.1.e.-6.
57.	HU-MNL-OL-E 148-a-902.-2.	[Tóth László]	1647.06.14.	Pozsony	Szelepcsényi György	kancellár	-	HU-MNL-OL-E 148-902.-2.

Sz.	Jelzet	Folyamodó	Concessio dátuma	Helye	Rávezetője	Rávezetőjének tisztsége	Commendatorok	Armális jelzete
58.	HU-MNL-OL-P 442-1.-1647-1.-b	Kruplanics János	[1647.12.15.]	[Prága]	-	-	gr. Nádasdy Ferenc, Mariani Péter vál. szerémi pp.	HU-MNL-OL-P 442-1.-1647-1.-a
59.	HU-MNL-OL-R 64-2.-263.	újlaki Miskolci János	1649.02.04.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	-	-
60.	HU-MNL-OL-R 64-1.-414.-f (lappang)	Turcsányi Miklós	[1649.05.19.]	[Pozsony]	-	-	-	HU-MNL-OL-R 64- 1.-414.-a
61.	HU-MNL-OL-R 64-1.-1035.-b	Gerchich Mihály	1651.03.28.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	Czobor Bálint, gr. Esterházy László	HU-MNL-OL-R 64- 1.-1035.-a
62.	HU-MNL-OL-P 2257-419-1.-1.	Osváth Imre	1651.04.17.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	-	HU-MNL-OL-R 64- 1.-1094.
63.	HU-MNL-TML- XV.2.-7.	Drághy alias Halassy András	1651.10.07.	Ebersdorf	Szelepcsényi György	kancellár	gr. Illésházy Gábor, Nyáry Lajos	HU-MNL-TML- XV.2.-7.
64.	HU-MNL-OL-P 290-1.-1652-1.	Rabby István	1652.02.21.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	Pálffy Pál, Azonosítatlan, gr. Nádasdy Ferenc, Pálffy Miklós	-
65.	HU-MNL-HML- IV.1.f.-7.-47.	Dékány Benedek	1652.03.16.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	Hoffmann Pál pécsi pp.	HU-MNL-HML- IV.1.f.-7.-47.
66.	HU-MNL-ZML- IV.434.-20. (lappang)	Kernpaisz Mátyás	1652.06.01.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	-	HU-MNL-ZML- IV.4 34.-20.
67.	HU-MNL-OL-R 64-2.-277.	Lukacsics Tamás	1652.06.06.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	Hoffmann Pál pécsi pp., gr. Illésházy György, gr. Frangepán György	-
68.	HU-MNL-OL-R 64-7.-113.-a (fényképnagyítás)	Radics Gáspár	1652.09.04.	Prága	Szelepcsényi György	kancellár	br. Koháry István	HU-MNL-OL-R 64- 7.-113.-b
69.	HU-MNL-OL-C 39-D-100.-b	Benök István	1653.10.23.	Regensburg	Szelepcsényi György	kancellár	gr. Nádasdy Ferenc	HU-MNL-OL-C 39-D-100.-a
70.	HU-MNL- BAZML- XV.78.-42.	Nagy János	1654.09.10.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	gr. Kollonich Kristóf Ferdinánd	HU-MNL-BAZML- XV.78.-42.
71.	HU-MNL-OL-P 623-A-I.-17.-1.-b	Pap István	1655.04.26.	Pozsony	Szelepcsényi György	kancellár	-	HU-MNL-OL-P 623-A-I.-17.-1.-a
72.	HU-MNL-OL-R 64-2.-290.	Tóth alias Szigethy Mihály és Cherney Erzsébet	1656.07.23.	Bécs	[Ruttkay András?]	[titkár]	Muscatelli János vál. almisiai pp., Keglevich Zsigmond	HU-MNL-OL-R 64- 1.-470.
73.	HU-MNL- BAZML- XV.78.-119.	Kriston (Christon) Mihály	[1656.03.08.] ¹⁴³	-	-	-	Azonosítatlan	-
74.	HU-MNL-OL-P 1309-29.-1659-1.	Szentpétery György	1659.03.14.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	Zichy István	-
75.	HU-MNL-OL-E 148-a-1173.-3.	Gössinger János Lajos	1659.04.22.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	Zichy István, Pálffy Tamás v. váci pp.	HU-MNL-OL-E 148-a-1173.-1.
76.	HU-MNL-OL-P 643-1.-1659-1.	Boroviczeny Sámuel	1659.09.13.	Pozsony	Szelepcsényi György	kancellár	... Bálint, gr. Kollonich Kristóf Ferdinánd	-

143 A dátumot közelebbi hivatkozás nélkül Borsod vármegye levéltára hivatkozva adja meg *Kempelen B.*: Magyar nemes családok i. m. VI. 278. Kicsit bővebben: *Orosz Ernő*: Heves- és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, 1906. 163–164.

Sz.	Jelzet	Folyamodó	Concessio dátuma	Helye	Rávezetője	Rávezetőjének tisztsége	Commendatorok	Armális jelzete
77.	HU-MNL-OL-R 64-2.-743.	Waginger Balázs	1659.10.20.	Pozsony	Szelepcsényi György	kancellár	-	-
78.	HU-MNL-OL-E 148-a-1882.-13.	Preinperg Tóbiás	1659.09.[30.]	[Pozsony]	Szelepcsényi György	kancellár	gr. [...], gr. homonnai Drugeth György, gr. Esterházy Pál	HU-MNL-OL-E 148-a-1882.-13.
79.	HU-MNL-OL-P 396-23.-4.-2.	Pap János	1662.05.22.	Pozsony	Szelepcsényi György	kancellár	Ugocea vm. követei, ifj. gr. Csáky István	-
80.	HU-MNL-BAZML-XV.78.-146.	Sas András	[1662.05.27.]	[Pozsony]	-	-	Heves és Külső-Szolnok vm. követei	HU-MNL-BAZML-XV.78.-57.
81.	HU-MNL-FML-IV.72.b.-23.	Komáromy Gergely	1662.07.23.	Pozsony	Szelepcsényi György	kancellár	Győr vm. követei, Esztergom vm. követei	HU-MNL-OL-FML-IV.72.a.-11.
82.	HU-MNL-ZML-IV.1.e.-(Nemességvizsgálati jegyzőkönyvek iratmellékletei) -1767-10.-4. (lappang)	Tavasz Gergely	1662.09.05.	Pozsony	Szelepcsényi György	kancellár	gr. Eszterházy Pál, Szegedy Ferenc vál. Erdélyi pp.	-
83.	Ismeretlen (FEISZT 1986, 52-54.)	Czvitkovich Miklós	1664.10.25.	Ebersdorf	Szelepcsényi György	kancellár	-	-
84.	HU-MNL-OL-R 64-2.-689.	Fodor János	1665.05.14.	Laxenburg	Szelepcsényi György	kancellár	-	-
85.	HU-MNL-OL-R 64-2.-318.	Kádár alias Kállay György	1665.09.02.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	gr. Zrínyi Péter	HU-MNL-OL-R 64-1.-528.
86.	HU-MNL-OL-R 64-2.-319.-2.	Nagy alias Papp Dániel	1665.09.05.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	gr. Csáky Pál	HU-MNL-OL-R 64-2.-319.-1.
87.	HU-MNL-OL-U 159-2.	Ábrahám Mihály	1666.07.24.	Bécs	Szelepcsényi György	kancellár	-	-
88.	HU-MNL-OL-R 64-2.-324.	Garay alias Molnár István	1667.04.24.	Bécs	Szegedy Ferenc	kancellár	gr. Csáky Pál	HU-MNL-OL-R 64-1.-538.
89.	HU-MNL-OL-R 64-2.-332.	Oláh János	1668.11.24.	Bécs	Szegedy Ferenc	kancellár	Pongrácz György szamandriai pp, Esterházy Farkas	-
90.	HU-MNL-OL-P 423-1.-1669-1.	Bajzát István	1669.01.24.	Bécs	Szegedy Ferenc	kancellár	Barkóczy István, gr. [...] György	HU-MNL-OL-R 64-1.-907.
91.	HU-MNL-ZML-IV.1.e.-(Nemességvizsgálati jegyzőkönyvek iratmellékletei) -1748-5.-1.-22. (lappang)	Király István	1669.02.13.	Bécs	Szegedy Ferenc	kancellár	gr. [...] Kristóf	HU-MNL-ZML-IV.434.-18.
92.	HU-MNL-HBML-XV.21.b.-185.	Taksonyi János	1669.08.14.	Bécs	Szegedy Ferenc	kancellár	-	HU-MNL-HBML-XV.21.b.-185.
93.	HU-MNL-OL-R 64-1.-864.-b	Klősz Gergely	1669.12.20.	Bécs	Szegedy Ferenc	kancellár	gr. Liszthy János, Pongrácz György v. váci pp., Esterházy Farkas, gr. Czobor Imre, Gubasóczy János v. győri pp.	HU-MNL-OL-R 64-1.-864.-a
94.	HU-MNL-OL-R 64-1.-576.-b	Urházy János	1671.12.20.	Bécs	Pálffy Tamás	kancellár	Keglevich Miklós	HU-MNL-OL-R 64-1.-576.-a
95.	HU-MNL-GYMSML-XIII.29.-3.	Ódor Sámuel	1673.03.04.	Bécs	Pálffy Tamás	kancellár	-	-

Sz.	Jelzet	Folyamodó	Concessio dátuma	Helye	Rávezetője	Rávezetőjének tisztsége	Commendatorok	Armális jelzete
96.	HU-MNL-OL-E 148-a-1161.-33.	Kovács Pál	1673.05.17.	Laxenburg	Pálffy Tamás	kancellár	Rákóczi Ferenc, a folyamodó földesura	HU-MNL-OL-E 148-a-1161.-31.
97.	HU-MNL-OL-R 64-2.-652.	Csány Lőrinc	1674.07.20.	Bécs	Pálffy Tamás	kancellár	-	-
98.	HU-MNL- GYMSMSL- IV.1026.-34.-13.-1.	Dugovics György	1674.08.25.	Bécs	Pálffy Tamás	kancellár	Kollonich Lipót bécsújhelyi pp., gr. Pálffy Miklós	HU-MNL- GYMSMSL- IV.1026.-34.-13.-2.
99.	Nyáry-levéltár (elégett 1945, leírva ÁLDÁSY I. No. 405.)	Szyparides Tamás	1676.03.04.	Bécs	n/a	n/a	-	-
100.	HU-MNL-OL-P 589-A-1.	Röth Márton	1680.12.29.	Linz	Gubasóczy János	kancellár	gr. Eszterházy Ferenc	HU-MNL-OL-P 589-A-2.
101.	HU-MNL-OL-R 64-2.-728.-a	Nagy György	1681.06.22.	Sopron	Gubasóczy János	kancellár	-	-
102.	HU-MNL-OL-R 64-1.-1078.-b	Décsy alias Barco Mihály	1681.07.20.	Bécsújhely	Gubasóczy János	kancellár	-	HU-MNL-OL-R 64- 1.-1078.-a
103.	HU-MNL-OL-R 64-2.-360.-b	Bradác Mihály	1682.04.29.	Laxenburg	Gubasóczy János	kancellár	Lippay János	HU-MNL-OL-R 64-2.-360.-b (egysz. másolat)
104.	HU-MNL-OL-R 64-2.-724.-b	Horváth Márton	1686.01.13.	Bécs	Gubasóczy János	kancellár	-	-
105.	HU-MNL- GYMSMGYL- IV.1.e.-18.	Lauterpach alias Tisztapatak János	1686.10.29.	Bécs	Korompay Péter	kancellár	gr. Draskovich Miklós (a folya- modó földesura)	HU-MNL- GYMSMGYL- IV.1.e.-18.
106.	HU-MNL-OL-P 108-48.-C-56.	Harrer Gáspár	1686.11.10.	Bécs	Korompay Péter	kancellár	gr. Csáky László, gr. Zichy Ádám	HU-MNL-OL-P 108-48.-C-56.
107.	HU-MNL-OL-R 64-2.-759.	Fogarassy János	1687.05.04.	Bécs	Korompay Péter	kancellár	-	-
108.	HU-MNL-OL-P 541-4.-1687	Csirbész (Czirbesz) Mátyás	1687.11.05.	Pozsony	Széchényi György	főkancellár	Fenessy György egri pp., Zichy István	-
109.	HU-MNL-OL-C 90-426.-b	Oláh Benedek	1687.11.14.	Pozsony	Korompay Péter	kancellár	Péterffy András novii püspök	HU-MNL-OL-C 90-426.-a
110.	HU-MNL- SZSZBML- XV.24.-72.	Filesdy János	1688.12.19.	Bécs	Korompay Péter	kancellár	gr. Erdődy Miklós, Mikulich Sándor Ignác zágrábi pp, Csáky László, gr. Pethő Ferenc	-
111.	HU-MNL-OL-R 64-2.-371.	Göncz György	1689.01.05.	Bécs	Korompay Péter	kancellár	gr. Erdődy Miklós, Csáky László, Mikulich Sándor Ignác zágrábi pp.	HU-MNL-OL-R 64- 1.-645.
112.	HU-MNL-OL-R 64-2.-373.	Fisser János Teofil	1689.05.29.	Bécs	Széchényi György	főkancellár	Péterffy András novii pp.	-
113.	HU-MNL-OL-R 64-2.-374.	Bajczy Mihály	1690.03.15.	Bécs	Maholányi János	titkár	Rumer Márton pannonhalmi főapát, Széchényi Pál veszprémi pp., Péterffy András novii pp.	-
114.	HU-MNL- ZML-IV.434.-35. (lappang)	Csom Péter	1690.04.27.	Bécs	Maholányi János	titkár	Orbán István személynök, Horváth György kamarai igazgató	HU-MNL-ZML- IV.434.-35.
115.	HU-MNL-OL-R 64-2.-375.	Juhász Ferenc	1690.04.31.	Bécs	Maholányi János	titkár	gr. Csáky László, gr. Illésházy Miklós	-

Sz.	Jelzet	Folyamodó	Concessio dátuma	Helye	Rávezetője	Rávezetőjének tisztsége	Commendatorok	Armális jelzete
116.	HU-MNL-OL-R 64-1.-988.-b	Kozinai Demeter	1690.05.07.	Laxenburg	Maholányi János	titkár	gr. Erdődy György(?), gr. Csáky László	HU-MNL-OL-R 64-1.-988.-a
117.	HU-MNL-OL-R 64-2.-408.	Gaáll Márton	[1688-1691 között]	-	-	-	Jaklin Balázs tinnini pp, Mattyasovszky László temnusi pp	-
118.	HU-MNL-OL-R 64-2.-405.	Zeke alias Kovács Ferenc, István, Kovács Pál, Lippay Ferenc	[17. sz.]	-	-	-	-	-
119.	HU-MNL-OL-R 64-2.-406.	Tóth László	[17. sz.]	-	-	-	Balpataky Ferenc, a folyamodó földesura	-
120.	HU-MNL-OL-R 64-2.-409.	Dienes Gergely	[17. sz.]	-	-	-	Azonosítatlan	-
121.	HU-MNL-OL-R 64-2.-410.	Szentmiklósy Benedek	[17. sz.]	-	-	-	-	-
122.	HU-MNL-OL-P 1391-I.-II.-21.	Jaszenák alias Krupa János	[17. sz.]	-	-	-	-	-

A szövegben és a jegyzékben hivatkozott fondok és állagok:

HU-MNL-OL-A 32	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magyar kancelláriai levéltár - A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája - Litterae privatorum
HU-MNL-OL-A 35	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magyar kancelláriai levéltár - A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Conceptus expeditionum
HU-MNL-OL-A 57	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magyar kancelláriai levéltár - A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája - Libri regii
HU-MNL-OL-A 129	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magyar kancelláriai levéltár - Minutae Pragenses
HU-MNL-OL-C 39	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Helytartótanácsi levéltár - Magyar Királyi Helytartótanács - Acta fundationalia
HU-MNL-OL-C 90	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Helytartótanácsi levéltár - Magyar Királyi Helytartótanács - Archivum secretum
HU-MNL-OL-E 21	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magyar kincstári levéltárak - Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár - Magyar Kamara regisztratúrája - Benignae resolutiones
HU-MNL-OL-E 148	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magyar kincstári levéltárak - Magyar Kamara Archivuma - Neo-regestrata Acta
HU-MNL-OL-E 204	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magyar kincstári levéltárak - Magyar Kamara Archivuma - Missiles
HU-MNL-OL-F 7	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak - Gyulafehérvári káptalan országos levéltára - Armales
HU-MNL-OL-F 21	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak - Kolozsmonostori konvent országos levéltára - Armales
HU-MNL-OL-P 69	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - brezovici Bugarin-Horváth család
HU-MNL-OL-P 108	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Esterházy család hercegi ágának levéltára - Repositorium
HU-MNL-OL-P 290	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - gyulai Gaál család
HU-MNL-OL-P 396	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Károlyi család nemzetségi levéltára - Acta publica
HU-MNL-OL-P 423	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Kende család
HU-MNL-OL-P 442	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Kruplanicz család
HU-MNL-OL-P 484	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Magary Kossa család - Évrendezett iratok
HU-MNL-OL-P 536	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - péchújfalusi Péchy család
HU-MNL-OL-P 541	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Podhradszky család
HU-MNL-OL-P 589	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - réthei Róth család
HU-MNL-OL-P 608	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - sóvári Soós család
HU-MNL-OL-P 620	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Szathmáry Király család - Országos Levéltár által rendezett iratok
HU-MNL-OL-P 623	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Széchényi család levéltára - Törzslévélár

HU-MNL-OL-P 628	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Széll család
HU-MNL-OL-P 643	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Szögyény-Marich család
HU-MNL-OL-P 655	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Teleki család marosvásárhelyi levéltára - Nemeslevelek
HU-MNL-OL-P 687	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - váradi Török család
HU-MNL-OL-P 1309	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Csoma család levéltára - Csoma család
HU-MNL-OL-P 1314	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Batthyány család körmendi levéltára - Missiles
HU-MNL-OL-P 1391	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Jeszenák család levéltára - Jeszenák család lajstromozott iratai
HU-MNL-OL-P 1426	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Lossonczy család levéltára - Lossonczy család
HU-MNL-OL-P 1494	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - bilkei Gorzó Nándor hagyatéka
HU-MNL-OL-P 2257	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Családi fondtörédek
HU-MNL-OL-P 2363	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Magánlevéltárak - Ghimessy család
HU-MNL-OL-DL (HU-MNL-OL-Q 500)	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Mohács előtti gyűjtemény - Az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltára
HU-MNL-OL-R 64	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - 1526 utáni gyűjtemény - Hazai címereslevelek és nemesi iratok
HU-MNL-OL-R 314	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - 1526 utáni gyűjtemény - Városi iratgyűjtemény
HU-MNL-OL-U 159	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Fényképgyűjtemény - Újkori fényképgyűjtemény - Štátny oblastný archív v Banskej Bystrici - Ábrahám család iratai
HU-MNL-OL-X 1268	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Másolatok gyűjteménye - Üveglemezek
HU-MNL-OL-X 10815	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - Másolatok gyűjteménye - Védett és bemutatott iratok biztonsági másolatai
HU-MNL-OL-Y 1-a	Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltár - A Magyar Országos Levéltár levéltára - Magyar Országos Levéltár - Általános iratok
HU-MNL-BAZML-XV.78.	Magyar Nemzeti Levéltár - Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár - Gyűjtemények - Borsod vármegye levéltárában kezelt címeres nemeslevelek levéltári gyűjteménye
HU-MNL-FML-IV.72.b.	Magyar Nemzeti Levéltár - Fejér Megyei Levéltár - Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok - Fejér vármegye nemességi iratai - Nemeslevelek másolatai, nemesi bizonyáglevelék
HU-MNL-GYMSMGYL-IV.1.e.	Magyar Nemzeti Levéltár - Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára - Megyei törvényhatóságok (Győr vármegye, Moson vármegye és Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye) levéltárai - Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai - Nemességi iratok (acta nobilitaria)
HU-MNL-GYMSMSL-IV.1026.	Magyar Nemzeti Levéltár - Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára - Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok - Sopron város újonnan lajstromozott iratainak levéltári gyűjteménye (Neoregstrata Acta)
HU-MNL-GYMSMSL-XIII.29.	Magyar Nemzeti Levéltár - Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára - Családok - Ódor család iratai
HU-MNL-HBML-IV.12.b.	Magyar Nemzeti Levéltár - Hajdú-Bihar Megyei Levéltár - Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok - Bihar vármegyei nemességi iratok levéltári gyűjteménye - Nemeslevél-másolatok, címernyilvántartás, származási táblák, vegyes nemesi iratok
HU-MNL-HBML-XV.21.b.	Magyar Nemzeti Levéltár - Hajdú-Bihar Megyei Levéltár - Gyűjtemények - Oklevelek gyűjteménye - Mohács utáni oklevelek
HU-MNL-HML-IV.1.f.	Magyar Nemzeti Levéltár - Heves Megyei Levéltár - Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok - Heves és Külső-Szolnok vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei és iratai - Nemességvizsgálati iratok
HU-MNL-SML-XV.22.	Magyar Nemzeti Levéltár - Somogy Megyei Levéltára - Gyűjtemények - Mohács utáni oklevelek és magánszemélyek diplomáinak gyűjteménye
HU-MNL-SZSZBML-XV.24.	Magyar Nemzeti Levéltár - Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár - Gyűjtemények - Szatmár vármegye levéltára címeres nemesi leveleinek gyűjteménye
HU-MNL-TML-IV.1.b.	Magyar Nemzeti Levéltár - Tolna Megyei Levéltár - Tolna vármegye nemesi közgyűlésének iratai - Közgyűlési iratok
HU-MNL-TML-XV.2.	Magyar Nemzeti Levéltár - Tolna Megyei Levéltár - Gyűjtemények - Egyéb oklevelek levéltári gyűjteménye
HU-MNL-VeML-XV.4.a.	Magyar Nemzeti Levéltár - Veszprém Megyei Levéltára - Gyűjtemények, Nemeslevelek és egyéb oklevelek levéltári gyűjteménye, Mohács utáni adomány- és nemeslevelek], töredék)
HU-MNL-ZML-IV.1.e.	Magyar Nemzeti Levéltár - Zala Megyei Levéltár - Megyei törvényhatóságok - Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai - Nemességi ügyek
HU-MNL-ZML-IV.434.	Magyar Nemzeti Levéltár - Zala Megyei Levéltár - Megyei törvényhatóságok - Nemesi címeres levelek, valamint egyetemi és ügyvédi oklevelek gyűjteménye
HU-MNM-Udgy. 1962.7.	Magyar Nemzeti Múzeum - Újkori dokumentumgyűjtemény
AT-OeStA/AVA Adel RAA	Österreichisches Staatsarchiv - Allgemeines Verwaltungsarchiv - Adelsarchiv - Reichsadelsakten
RO-ANR	Cluj - Colecția Documente cu peceti atárnate Arhivele Naționale ale României - Cluj (custodie BCU Cluj) - Colecția Documente cu peceti atárnate (Függőpecsétetes oklevelek gyűjteménye)

HORVÁTH GYULA CSABA

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára egy eddig ismeretlenként vélt címereslevelének beazonosítása

Identifying of an unknown coat of arms of the National Archives of Hungary

There is a fragment of a baronial grant of arms issued by Queen Maria Theresia in the National Archives of Hungary (reference code: HU-MNL-OL R-126-1.-54.) which was counted as unknown. This study attempts to identify this unknown coat of arms. The structure and the charges (especially the hands) imply that the origin of this coat of arms is Irish. Hence, I have examined the coat of arms of the Irish origin aristocratical title receivers of the Habsburg Empire based on heraldic and genealogical literature. As a result, it was most likely successfully identified the person who had received the grant of arms. It was baron Cornelius Nenny who was the cabinet secretary of Queen Maria Theresia.

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 1526 utáni gyűjtemények c. szekciójának Külföldi címereslevelek és nemesi iratok c. fondja első tételének (eredeti címereslevelek és nemesi iratok) 54. számú irata (HU-MNL-OL-R 126-1.-54.) egy könyv alakú címereslevél egyetlen – a címerfestményt tartalmazó – lapja. A nyilvántartás szerint ez egy, Mária Terézia által pontosabban ismeretlen időpontban egy ismeretlen személy számára adományozott birodalmi bárói oklevél töredéke. A címer vörös alapon három ezüst jobbtenyér között arany szarufa, rajta két zöld ötlevelű növénytöret (szár? ág? gally?). Kék pajzsfőben arany M: T: monogram, nyilvánvalóan az adományozó Mária Teréziáé. A pajzsban bárói rangkorona, a pajzstartó két hátranéző arany oroszlán. A címer felett három koronás lovagi sisak, de sisakdísz csak a középsőn látható: egy növekvő, ágaskodó borz.¹ A címert már Áldásy Antal is ismeretlenként írta le,² és tudásunk – a Magyar Nemzeti Levéltár címereslevél adatbázisa szerint – azóta sem lett több róla. A címerkompozíció leginkább Nyugat-Európára, azon belül is a Brit-szigetekre jellemző, azonban gyakorlatilag mindenütt előfordul Európában, tehát ez nem igazán visz közelebb minket a megoldáshoz. Azonban az egyik címerkép, a tenyér, különösen népszerű Írországból, Ulster szimbóluma a vörös jobbtenyér, azaz Ulster vörös keze (Red Hand of Ulster) nyomán.³ Elképzelhető lenne, hogy Írországból emigrált család

címeréről van itt is szó? Talán nem volt olyan sok arisztokrata ír emigráns család a Német-Római Birodalom területén, hogy ne lehessen reménykedni abban, hogy címereik leellenőrzésével ráakadunk a keresett címerre. Sajnos nem találtam teljes listát a birodalmi főnemesi címet szerzett ír családokból, csak különböző részlistákat, amiket saját ismereteimmel egészítettem ki, és csak reménykedni lehet benne, hogy köztük lesz a keresett család. A címerleírásoknál – mivel egy német-birodalmi címeradományt próbálunk beazonosítani – a kontinensen használt verziót vettem figyelembe.

A Nugent család Írországból maradt főága a Devlin bárója, majd 1621-től az ír Westmeath grófia címet viselte.⁴ A kontinensre menekült ágból Laval Nugent osztrák tábornagy⁵ 1816-ban kapott római hercegi címet IX. Pius pápától.⁶ 1847. november 27-én osztrák grófi címet,⁷ 1824. október 17-én pedig magyar indigenátust kapott,⁸ az indigenátusi esküt 1825. szeptember 9-én tette le,⁹ majd az 1827. évi XLI. törvénycikkben

1 Az oklevéltöredék részletes leírása és digitális képei: <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/2901> (letöltés 2021. febr. 6)

2 Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei I–VIII. (A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek) Bp. 1940. VI. 556.

3 Millington, Ellen J.: *Heraldry in History, Poetry, and Romance*. London 1858. 216–217.

4 Burke, John: *A General and Heraldic Dictionary of the Peerage and Baronetage of the British Empire I-II*. London 1832. II. 606.

5 Életrajza: Würzbach, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich (BLKÖ) I-LX*. Wien 1869. XX. 430–434.

6 Gritzner, M[aximilian]: *Die Europäischen Fürstengeschlechter nicht Römisch-Kaiserlicher oder Deutsch-bundesfürstlicher Extraction*. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch I/3. C) Nürnberg, 1894. 191.; Ivan Bojničić: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch IV/13.) Nürnberg 1899. 132.

7 Siebmacher – Kroatien und Slavonien i. m. 132.

8 Siebmacher – Kroatien und Slavonien i. m. 132.; HU-MNL-OL-A 57-65.- (21-27.) [Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztrátúrája, Libri regii]. A Királyi Könyvek digitális képei és adatbázisa itt érhető el: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/> (letöltés 2021.jan. 23.)

9 HU-MNL-OL-A 57-65.- (89-90.)

1. kép – Mária Terézia címeradománya Cornelius Nenny számára (HU-MNL-OL-R 126-1.-54.)

iktatták be.¹⁰ A család címere hermelin alapon két vörös pólya, sisakdísz egy aranyfejű zöld baziliszkus.¹¹ Tehát az adatokból nyilvánvaló, hogy – bár a birodalmi kötődés megvan – nem ez a keresett család.

A Taaffe család feje 1628-tól viselte Taaffe vikomtjának a címét, majd a restauráció után, 1661-ben II. Károly angol király Carlingford grófjának a címét adományozta hívének Theobald Taaffe-nak, akit megtett bécsi nagykövetének. A család a dicsőséges forradalom és a Stuartok bukása után végleg Ausztriában telepedett le, ahol az ír grófi cím nyomán – bár ez angol szokás szerints csak a családfőnek járt volna – grófnak címezték a tagjait bármiféle további cím adományozás nélkül, még a főág kihalása után is, akikkel pedig a Carlingford grófia cím 1738-ban kihalt.¹² A család 1676. augusztus 20-án kapott cseh,¹³ 1758. szeptember 30-án morva, 1819. április 12-én karintiai, 1821. január 16-án stájer,¹⁴ 1823. augusztus 19-én galíciai,¹⁵ 1827. október 15-én alsó-ausztriai honosságot (inkolátust).¹⁶ 1829. február 6-án pedig Ludwig Taaffe gróf magyar indigenátust kapott.¹⁷ Az indigenátusi esküt 1829. február 20-án tette le.¹⁸ A családnak egy pontosabban nem beazonosítható tagja, Michael Taaffe – magyarosan Taff Mihály – ügyvéd 1768. május 18-án magyar nemesi címet kapott Mária Teréziától.¹⁹ Címerük piros alapon késsel harántrácsolott ezüst kereszt, sisakdíszük kardot tartó páncélos jobb kar.²⁰ Tehát róluk sem lehet szó.

Andreas (Andrew) O'Reilly ír birtokos családból származott, ősei Ballinlough várának urai voltak. Bátyja, Hugh királyi engedéllyel felvette anyja családnevét, a Nugent nevet, majd az első Nugent of Ballinlough baronet lett.²¹ Nővére, Margaret pedig Richard Talbot özvegyeként az első Talbot of Malahide bárónő lett.²² Andreas tizennégy évesen, 1756-ban osztrák

katonai szolgálatba állt és gyorsan emelkedett a ranglétrán, 1794-ban már vezérőrnagy, 1800-ban altábornagy (1799-es rangdátummal), végül 1810-ben pedig lovassági tábornok lett.²³ 1787. október 8-án II. József birodalmi grófi (Reichsgraf) rangra emelte.²⁴ A napóleoni háborúk során 1796-ban kitüntették a Katonai Mária Terézia Rend kiskeresztjével,²⁵ majd 1805-ben a középkeresztjével.²⁶ Címere arany alapon vörös szarufa, fölötté kettő, alatta egy zöld olajág, sisakdísz – legalábbis birodalmi grófként – nincs.²⁷

Hume Caldwell szintén ír birtokos családból származott. Apja, Sir Henry, a harmadik Caldwell of Caldwell Castle baronet és Fermanagh főseriffje (High Sheriff) volt. A baroneti címet és a birtokokat bátyja, Sir James örökölte, többi fivére Amerikában próbált szerencsét.²⁸ Ő közlegényként az osztrák hadsereg tagja lett, a hetéves háború során az ezredesi rangig emelkedett, 1758-ban a Mária Terézia Rend lovagkeresztjével is kitüntették,²⁹ de már 1762-ben elesett. Mária Terézia – mint legközelebbi hozzátartozóját – bátyját, Sir Jamest emelte birodalmi grófi rangra 1766-ban.³⁰ A címere négyelt pajzs, szív-pajzzsal. A szív-pajzs arany alapon kiterjesztett szárnyú fekete sas, mellén vörös pajzs ékköves arany gyűrűvel. A nagypajzs első negyede kék alapon három arany kút, a második és harmadik negyed zöld alapon ágaskodó ezüst oroszlán, a negyedik negyed ezüst alapon három fekete holló. A baroneti címet viselő családfő emellett a pajzsfőben középen egy kis ezüst pajzsot is visel, benne vörös bal tenyér, Ulster vörös keze, az ír és angol baroneti címek jelvénye. Sisakdísz egy sisakkoronából kinövő, keresztet tartó csupasz kar.³¹

A MacNeven család az ún. „dicsőséges forradalom” után, a száműzetésbe vonult II. Jakab angol királlyal (1685–1688) telepedett át a kontinensre. Wilhelm (William), aki anyja után az O'Kelly nevet is felvette, a prágai egyetemen szerzett orvosi diplomát, ahol később az orvosi fakultás professzora, majd rektora lett.³² 1753. szeptember 20-án cseh lovagi, majd 1767. november 14-én osztrák és birodalmi bárói címet kapott.³³ A MacNeven címer kék alapon ezüst szarufa, rajta két vörös rózsa között egy vörös talpaskereszt. A címerhez két sisakdísz tartozik. Az első egy torony tetején lépő ezüst agár,

10 Csergheő, Géza von: Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern St. Stephans-Krone I–IV. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch IV/15.) Nürnberg 1893. IV. 457.; 1827. évi XLI. törvénycikk: „Ferdinánd Szász-Koburg-Gotha hercege, továbbá Frigyes Xavér, Hohenzollern-Hechingen hercege, gróf Bissingen-Nippenburg Ferdinánd, báró Frimont János, gróf Nugent Laval, gróf Radezky József, báró Fechtig Ferdinánd, gróf Hoyos János Ernő magyarokká fogadtatnak.”

11 Siebmacher – Kroatien und Slavonien i. m. 96. t.; Siebmacher – Fürstengeschlechter i. m. 284. t. (a hercegi címer bővített, de nincs sisakdísz).

12 Lodge, John – Archdall, Mervyn: The Peerage of Ireland: or a Genealogical History of the Present Nobility of that Kingdom. Dublin 1789. IV. 293–298.

13 Meraviglia-Crivelli, Rudolf Johann: Der Böhmisches Adel. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch IV/9.) Nürnberg 1886. 175.

14 Kadich, Heinrich von – Blažek, Conrad: Der Mährische Adel. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch IV/10.) Nürnberg 1899. 156.

15 Rosenfeld, Friedrich Heyer von – Bojničić, Ivan: Der Adel von Galizien, Lodomerien und der Bukowina. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch IV/14.) Nürnberg 1905. 54.

16 Witting, Johann Baptist – Erzstätt, J. Kirnbauer von: Niederösterreichische landständische Adel I–II. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch IV/4.) Nürnberg 1919. II. 294.

17 Siebmacher – Ungarn i. m. IV. 650.; HU-MNL-OL-A 57-65.-(464-470.)

18 HU-MNL-OL-A 57-65.-460.

19 Siebmacher – Ungarn i. m. IV. 650.; HU-MNL-OL-A 57-48.-(92-94.)

20 HU-MNL-OL-A 57-65.-465.; HU-MNL-OL-A 57-48.-93.; Siebmacher – Der Böhmisches Adel i. m. 77. t. (a mellékágak címerei is).

21 Burke, J.: Peerage and Baronetage II. i. m. 247.

22 Burke, J.: Peerage and Baronetage II. i. m. 519.

23 Antonio Schmidt-Brentano: Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815). Wien 2006. 70.

24 Siebmacher – Niederösterreichische i. m. I. 323.; Siebmacher – Der Böhmisches Adel i. m. 153.

25 A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Szerk. Felszeghy Ferenc et al. Bp. [1943.] 216–217.

26 A rendjelek és kitüntetések i. m. 224–225.

27 Siebmacher – Niederösterreichische i. m. I. 170. t.

28 John Burke: A General and Heraldic Dictionary of the Peerage and Baronetage of the British Empire. Fourteenth Edition. London 1852. 163.

29 A rendjelek és kitüntetések i. m. 188–189.

30 Henry Morse Stephens: Caldwell, Hume. In Dictionary of National Biography (DNB). I–LXIII. Ed. Leslie Stephens, New York–London 1886. VIII. 248–249. Wilhelm Edler von Janko: Caldwell, Thume de. In Allgemeine Deutsche Biographie (ADB) I–LVI. Leipzig 1876. III. 695.

31 Burke, J.: Peerage and Baronetage. Fourteenth Edition. i. m. 163.; <https://heraldikaerby.blogspot.com/2016/12/hume-caldwell-rytir-radu-marie-terezie.html?view=sidebar> (letöltés 2021. jan. 23.)

32 Würzbach, C. v.: BLKÖ. 16. Theil. Wien 1867. 221–222.

33 Siebmacher – Der Böhmisches Adel i. m. 78.

a második két kiterjesztett fekete sasszárny között egy vörös talpaskereszt.³⁴

A fent említett O'Kelly családból Wilhelm (William) 1752-ben főstrázsamester, 1758-ban altábornagy, 1763-ban pedig tábornagy lett.³⁵ 1756-ban kitüntették a Katonai Mária Terézia Rend kiskeresztjével.³⁶ 1767. február 5-i halála után fia, Wilhelm november 27-én kapott grófi címet apja érdemeiért.³⁷ Címerük kék alapon két, egymással szemben ágaskodó ezüst oroszlán által közrefogott ezüst torony, amelynek jobb és bal oldaláról is lánc ereszkedik le. Sisakdísz egy álló ezüst ágár.³⁸

A Magawly családból származó Philipp Henry tábornagy Csehországban telepedett le és 1736-ban kapott birodalmi grófi címet.³⁹ Halála után a grófi cím dédunokaöccsére, bátyja unokájára, Patrick Awlyra szállt, aki Mária Lujza nagyhercegnőt Parmába kísérve Itáliában telepedett le, míg a család ifjabb ága a Baltikumban szerzett birtokot.⁴⁰ A család címere ezüst alapon ágaskodó vörös oroszlán, a pajzsfő jobb és bal oldalán egy jobb és bal vörös tenyér. A sisakdísz egy sisakkoronából kinövő, ágaskodó vörös oroszlán.⁴¹

A Macquire (Maquire, Maguire, MacGuire, McGuire) család az 1641-es ír felkelés után menekült a kontinensre, Franciaországban telepedtek meg. Johann Sigismund az 1720-as években lépett a Habsburgok katonai szolgálatába,⁴² a tábornagy rangig emelkedett,⁴³ és kitüntették a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztjével.⁴⁴ 1760-ban vette el feleségül Ludowika von Hardegg grófnőt, Alain Livingston gróf özvegyét,⁴⁵ akinek a kezével Morvaországban szerzett birtokot.⁴⁶ A tábornagy a szakirodalomban és a kortárs forrásokban is mindenütt grófként szerepel,⁴⁷ de a grófi cím adományozásának nem talál ni nyomát. A család címere vörös alapon jobbában kivont pallost tartó páncélos lovas, sisakdísz – legalábbis birodalmi grófként – nincs.⁴⁸

A katolikus James Egan, azaz Egan Jakab 1809 körül telepedett le Magyarországon, és a gödöllői Grassalkovich-

uradalom főlovászmestere lett. A család később Borostyánkőn szerzett birtokot. Tagjai közül többen is jelentős szerepet töltek be a magyar közigazgatásban, ifj. Ede hegyvidéki magyar kormánybiztos, ifj. Lajos Fiume kormányzóhelyettese, Imre pedig Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánja volt.⁴⁹ A család 1890. március 7-én kapott magyar nemesi címet. Címerük negyedelt pajzs, az első negyed vörös alapon két, bárdot tartó páncélos vitéz között ezüst torony, a pajzsfőben arany kígyó. A második és harmadik negyed arany alapon zöld harántpólya, rajta három igazgyöngy. A negyedik negyed vörös alapon két, bárdot tartó páncélos vitéz között ezüst torony, ennek tetején ezüst hatyú. Sisakdísz ezüst torony tetejéből kinövő, bárdot tartó páncélos vitéz.⁵⁰

Az írországi Limerickből származó, normann eredetű katolikus és jakobita George Browne előbb pfalzi, majd orosz katonai szolgálatba lépett, ahol Jurij Jurjevics Broun (Юрий Юрьевич Броун) néven lett tábornok, illetve Livónia és Észtország kormányzója.⁵¹ II. József császártól 1773. október 26-án kapott birodalmi grófi címet.⁵² Apja másodfokú unokatestvére, egy másik George Browne osztrák tábornagy,⁵³ aki szintén jakobita volt, 1726. április 12-én kapott a száműzött James Stuart brit trónkövetelőtől (jakobita) grófi címet.⁵⁴ Címét fiú utód híján öccse, Ulysses örökölte,⁵⁵ aki az ezredesi rangig emelkedett az osztrák hadseregben. A testvérpár 1719-ben kapott birodalmi grófi címet.⁵⁶ Ulysses és Annabella FitzGerald fia, Maximilian Ulysses a tábornagy rangig emelkedett az osztrák hadseregben,⁵⁷ és többek között Erdély katonai kormányzója, majd Csehország katonai parancsnoka lett. 1757-ben esett el a hétéves háborúban.⁵⁸ A család címere ezüsttel és feketével hasított pajzson ellentétes mázakkal hasított koronás kétfejű sas, sisakdíszük a sisakkoronából kinövő, pallost tartó páncélos jobb kar.⁵⁹

A szintén az írországi Limerickből származó, normann eredetű Peter (vagy másként Pierce) La(s)cy 1698-ban hagyta el Írországot, előbb Franciaországban telepedett le, majd orosz katonai szolgálatba állt, ahol Pjotr Petrovics Lasszi (Пётр Петрович Ласси) néven tábornagy és Livónia kormányzója

34 Siebmacher – Der Böhmische Adel i. m. 48. t.

35 Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 70.

36 A rendjelek és kitüntetések i. m. 188–189.

37 Würzbach, C. v.: BLKÖ XXI. i. m. 50.

38 Siebmacher – Der Böhmische Adel i. m. 70. t.

39 Siebmacher – Der Böhmische Adel i. m. 145–146.

40 Sir Bernard Burke: A General and Heraldic Dictionary of the Peerage and Baronetage of the British Empire. Thirty-first Edition. London 1869. 1232–1233.

41 Siebmacher – Der Böhmische Adel i. m. 68. t.

42 Würzbach, C. v.: BLKÖ XVI. i. m. 222–225.; Adolf Schinzl: Macquire von Inniskillen, Johann Sigismund Graf. In: ADB XX. i. m. 18–19.; Peter Broucek: Macquire von Inniskillen, Johann Sigismund Graf. In: Neue Deutsche Biographie (NDB) I–XXVIII. Berlin 1987. XV. 626.

43 Schmidt-Brentano, A.: Generale. i. m. 61.

44 A rendjelek és kitüntetések i. m. 190–191.

45 Siebmacher – Der Mährische Adel i. m. 71.

46 Siebmacher – Der Mährische Adel i. m. 74.

47 Lásd metszett portróját: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv und Grafiksammlung, Porträtsammlung, Inventar-Nr. PORT_00098371_01 Online: <http://www.portraitindex.de/documents/obj/oi:baa.onb.at:7796106> (letöltés 2021. jan. 24.)

48 A szakirodalom egybehangozón vörös pajzsot ír, de az előző jegyzetben említett portrén (talán a rézmetsző hibájából) zöld alapon szerepel a címer. Vö. Siebmacher – Der Mährische Adel i. m. 58. t. (itt a címerpajzs vörös színű).

49 A család történetéről: Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920) (Magyar történelmi emlékek. Elbeszélő források.) Sajtó alá rendezte Ordasi Ágnes. Bp. 2019. 33–37.

50 HU-MNL-OL-K 19-71.-(24-26.) [Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Ófelsége Személye Körüli M. Kir. Minisztérium, Királyi könyvek].

51 Henderson, Thomas Finlayson: Browne, George (1698–1792). In: DNB VII. i. m. 45.; Würzbach, C. v.: BLKÖ. II. i. m. 164–165.

52 Gritzner, Maximilian: Der Adel des Russischen Ostseeprovinzen. Erster Theil: Die Ritterschaft. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch III/11.) Nürnberg 1898. 40.

53 Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 16.

54 [Massue, Melville Henry,] Marquis of Ruvigny and Raineval: The Jacobite Peerage, Baronetage, Knightage and Grants of Honour. Edinburgh 1904. 22.

55 Massue, M. H.: The Jacobite Peerage i. m. 22.

56 Reichenauer von Reichenau, Constantin – Csergheő Géza – Bárczay Oszkár: Der Adel von Siebenbürgen. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch IV/12.) Nürnberg 1898. 64.

57 Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 16.

58 Würzbach, C. v.: BLKÖ II. i. m. 161–164.; Arneth, Alfred Ritter von: Browne, Maximilian Ulysses, Graf v. In: ADB. 1876. III. i. m. 369–373.; Lorenz, Reinhold: Browne, Maximilian Ulysses Reichsgraf. In: NDB. 1955. II. 640.

59 Siebmacher – Ostseeprovinzen i. m. 9. t.

lett.⁶⁰ 1740. augusztus 24-én kapott német-római birodalmi grófi címet.⁶¹ A fia, Franz Moritz osztrák szolgálatba állva lett tábornagy,⁶² és a Habsburg birodalom legmagasabb katonai pozícióját, az udvari haditanács (Hofkriegsrat) elnökének a tisztségét töltötte be.⁶³ A család birodalmi grófi címere negyedelt pajzs szívpajzzsal és pajzsfővel. A szívpajzs ezüst alapon ágaskodó vörös oroszlán (a család eredeti címere), a pajzson háromlevelű nemesi korona. A nagypajzs első és negyedik negyede arany alapon a címer középvonala felé néző kiterjesztett szárnyú, koronás fekete sas, a második és harmadik negyed vörös alapon a címer középvonala felé forduló törökfejes pallost tartó páncélos kar, a pajzsfő feketével és ezüsttel három sorban sakkozott, rajta hegyével balra néző, fekvő, aranymarkolatú pallos, a penge körül zöld koszorú. A grófi címerhez három sisakdísz tartozik: az első egy álló, kiterjesztett szárnyú koronás fekete sas, a második egy növekvő vörös oroszlán, a harmadik pedig egy könyöklő, pallost tartó levágtott páncélos kar, a pallos pengéje körül zöld koszorúval.⁶⁴

Terenz MacBrady, az osztrák hadsereg hadorvosa (Oberster Sanitätschef) 1758-ban szerzett osztrák lovagi címet. Az adományozásban vele együtt részesült – többi fivérével együtt – unokaöccse, Jakob Bernard ezredes, a Katonai Mária Terézia Rend lovagja, aki 1768-ban birodalmi bárói címet kapott.⁶⁵ A család címere fekete alapon a jobb felső sarokban arany nap, a bal alsó sarokban természetes színű, a nap felé mutató, esküre tartott növekvő jobb kar. Három sisakdíszük van: az első egy sisakkoronából kinövő, esküre tartott jobb kar, a második egy természetes színű szeráf, a harmadik pedig egy arany kopja, aranszegélyű vörös lobogóval.⁶⁶

A Butler család Írország egyik legjelentősebb – normann eredetű – főnemesi családja. A családnév onnan ered, hogy Földnélküli János angol király (1199–1216) Írország uraként a család őseit, Theobald Waltert kinevezte Írország örökös főpohárnokmesterének (Chief Butler).⁶⁷ A család számos ír főrendi címmel rendelkezik: Ormond grófja, márkija és hercege,⁶⁸ Ikerrin vikomtja és Carrick grófja,⁶⁹ Mountgarret vikomtja,⁷⁰ Dunboyne bárója,⁷¹ Cahir bárója és Glengall grófja,⁷²

Galmoye vikomtja.⁷³ A család egy kevésbé kiemelkedő mellékága a Butler of Polestown baronet címét viselte.⁷⁴ Ennek a mellékágnak a roscrea-i mellékágából származó Walter a harmincéves háború idején Habsburg szolgálatba állt és birodalmi grófi címet szerzett. 1634-ben hunyt el pestisben. Leszármazott híján birodalmi grófi címe vele együtt kihalt, Csehországban szerzett birtokait pedig elsőfokú unokatestvére unokájára, Thomas Butler of Clonebough-ra hagyta. Az ő fia, Edmund Theobald 1681. szeptember 10-én kapott birodalmi grófi címet.⁷⁵ Címere hasított és kétszer vágott pajzs, rajta negyedelt boglárpajzs, ennek közepén szívpajzs. A szívpajzs kék alapon alul felfelé néző arany félhold, felette hatágú arany csillag. A boglárpajzs első és negyedik negyede ezüst alapon zöld hármashalmon álló kiterjesztett szárnyú, a címer középvonala felé néző koronás fekete sas, a második és harmadik negyed vörös alapon zöld talajon álló vörös tetejű ezüst ház.⁷⁶ (A boglárpajzs a Haimhausen címer, ami a Haimhausen hitbizomány 1772-es megszerzésével került be a Butler grófok címerébe.)⁷⁷ A nagypajzs első és hatodik mezője arany alapon ékelt kék pajzsfő (az ősi Butler címer), a második mező vörös alapon három arany sószóró, a harmadik mező vörös alapon ezüst hattyú, a pajzsfőben két arany karikával, a negyedik mező hermelin alapon vörös, fodros andráskereszt, az ötödik mező pedig ezüst alapon vörös oroszlán. A címerhez négy sisakdísz társul: az első egy kiterjesztett szárnyú koronás fekete sas, a második két egymással szembe fordulva könyöklő, pallost tartó páncélos kék kar, a harmadik öt, váltakozva vörös és ezüst struccotoll, amelyből kiterjesztett szárnyú koronás fekete sas nő ki, a negyedik két kiterjesztett vörös sasszárny között ágaskodó róka.⁷⁸

A Meath-ben birtokos Betagh család az 1641-es ír felkelés bukása után lett száműzve Írországból.⁷⁹ Előbb Franciaországban telepedtek le,⁸⁰ majd Franz Thomas von Bietagh ezredes már osztrák szolgálatban állva⁸¹ a kolini csatában tanúsított hősiességével elnyerte a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét⁸² és 1757-ben osztrák bárói rangra emelték.⁸³ Címere arany–ezüst vágott címerpajzs, alul három hatágú kék csillag között kék szarufa. Sisakdísz – legalábbis osztrák báróként – nincs.⁸⁴

Az Írországban született testvérpár, Eduard⁸⁵ és Richard d'Alton a XVIII. század közepén állt osztrák katonai szolgálatba

60 O'Meara, Patrick J.: Field Marshal Peter Lacy. An Irishman in Eighteenth-Century Russia. In: The philosophical age. Almanac 15. Scotland and Russia in the Enlightenment. St. Petersburg 2001. 82–90. (<http://ideashistory.org.ru/pdfs/a15.pdf>, letöltés 2021. jan. 23.)

61 Siebmacher – Ostseeprovinzen i. m. 67.

62 Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 53.

63 Würzbach, C. v.: BLKÖ. 1865. XIII. i. m. 464–469.; Alfred Ritter von Arneth: Lacy, Franz Moritz Graf. In: ADB XVII. i. m. 487–499.; Johannes Kunisch: Lacy, Franz Moritz Graf v. In: NDB XIII. i. m. 382.

64 Siebmacher – Niederösterreichische I. i. m. 133. t.

65 Siebmacher – Der Böhmsche Adel i. m. 55.

66 Siebmacher – Der Böhmsche Adel i. m. 40. t.

67 Round, John Horace: Butler, Theobald. In: NDB VIII. i. m. 77–79.

68 Burke, Bernard: Burke's Genealogical and Heraldic History of the Peerage Baronetage and Knightage, Privy council & Order of Precedence. 99th Edition. London, 1949. 1538–1541.

69 Burke's Peerage Baronetage and Knightage. 99th Ed. i. m. 361–362.

70 Burke's Peerage Baronetage and Knightage. 99th Ed. i. m. 1142–1143.

71 Burke's Peerage Baronetage and Knightage. 99th Ed. i. m. 645–647.

72 Burke, Bernard: A Genealogical History of Dormant, Abeyant, Forfeited, and Extinct Peerages of the British Empire. New Edition. London 1866. 96–97.

73 Burke, B.: Dormant, Abeyant, Forfeited, and Extinct Peerages i. m. 97.

74 Burke, John – Burke, John Bernard: Genealogical and Heraldic History of Extinct and Dormant Baronetcies of England, Ireland, and Scotland. Second Edition. London 1844. 601–602.

75 Siebmacher – Der Böhmsche Adel i. m. 110.

76 Siebmacher – Der Böhmsche Adel i. m. 59. t.

77 Siebmacher – Der Böhmsche Adel i. m. 110.

78 Siebmacher – Der Böhmsche Adel i. m. 59. t.

79 D'Alton, John: Illustrations, Historical and Genealogical, of King James Irish Army List (1689). Dublin 1855. 90–92.

80 O'Callaghan, John Cornelius: History of the Irish Brigades in the Service of France from the Revolution in Great Britain and Ireland Under James II., to the Revolution in France Under Louis XVI. Glasgow 1870. 45.

81 Würzbach, C. v.: BLKÖ. 1856. I. 393–394.

82 A rendjelek és kitüntetések i. m. 186–187.

83 Siebmacher – Der Böhmsche Adel i. m. 55. t.

84 Siebmacher – Der Böhmsche Adel i. m. 40. t.

85 Würzbach, C. v.: BLKÖ. 1856. I. 20.

és nyert 1778-ban birodalmi grófi címet.⁸⁶ Richard a tábornagy-rangig emelkedett⁸⁷ és kitüntették a Katonai Mária Terézia Rend kis-,⁸⁸ majd közép-keresztjével.⁸⁹ Címerük kék alapon öt arany lilium között ágaskodó ezüst oroszlán. Két sisakdíszük van: az első egy kiterjesztett szárnyú koronás fekete sas, a második egy növekvő, jobb mancsában zöld gallyat tartó ágaskodó ezüst oroszlán.⁹⁰

A (Mac) Enis család még VIII. Henrik angol király (1509–1547) idején telepedett át Írországból a Német-Római Birodalomba. 1680. október 27-én Ernst Heinrich – akinek fivére, Franz 1664-ben esett el a szentgotthárdi csatában – cseh honosságot (inkolátust) és lovagi címet kapott I. Lipót császártól.⁹¹ Több mint száz évvel később, 1784. február 6-án pedig cseh bárói címet kapott a testvérpár Joseph és Franz.⁹² Címerük ezüst alapon ágaskodó vörös oroszlán, a pajzsfőben közepén egy vörös jobb tenyér. Három sisakdíszük van: az első három, ezüst-vörös-ezüst struccot, a második egy álló fekete vadkan, hátán antik koronával, a harmadik pedig ezüst és vörös sasszárny.⁹³

Demetrius (Dermot) Kavanagh előbb Károly Lipót lotharingiai herceg katonai szolgálatába állt, majd a császári szolgálatban emelkedett altábornagyi rangig.⁹⁴ 1723-ban Joseph von Liechtenstein hercegtől megvásárolta az alsó-ausztriai Hauskirchen birtokot⁹⁵ és november 29-én bárói címet szerzett.⁹⁶ Ez a bárói ág fiában, Moritzban kihalt. Moritz egyik lánya, Maria Anna a család másik ágából származó Johann (John) Baptist Kavanagh-hoz ment hozzá,⁹⁷ aki szintén osztrák katonai szolgálatban állt, 1768. augusztus 18-án pedig cseh grófi címet kapott.⁹⁸ A családból származó Heinrich 1825. szeptember 2-án kapott magyar indigenátust⁹⁹ és szeptember 10-én tette le az esküt.¹⁰⁰ A bárói ág címere ezüst alapon két vörös félholdon lépő vörös oroszlán,¹⁰¹ a grófi ágé pedig kék

alapon két ezüst félholdon lépőezüst oroszlán.¹⁰² Sisakdíszük egy vörös félhold, ennek tetején arany búzakéve.¹⁰³

Az O'Donnell klán feje, Rory (Roderich) 1603. szeptember 27-én kapta meg az írországi uralmát konszolidálni igyekvő I. Jakab angol királytól (1603–1625) Tyrconell grófjának a címét. 1607-ben azonban kénytelen volt felségsértés vádjá elől előbb Flandriába, majd Rómába menekülni. 1608-ban megfosztották grófi címétől.¹⁰⁴ Rory fivérének, Calvagh-nak a dédunokája, az 1713-ban született mayoi Manus O'Donnell (O'Donel, O'Donell) osztrák szolgálatba állt,¹⁰⁵ a vezérőrnagyi rangig emelkedett¹⁰⁶ és I. Ferenc császár 1763. november 11-én engedélyezte neki és lentebb ismertetett rokonainak a tyrconelli grófi cím használatát a birodalom területén. 1765-ben azonban visszatért Írországba, és ott is hunyt el 1793-ban.¹⁰⁷ Öccse, Lewis is osztrák szolgálatba állt rövid időre, a századosi rangig emelkedett, de visszatért Írországba családot alapítani.¹⁰⁸ A család egy másik ágából Hugh-nak, II. Jakab hívének Flora Hamiltonnal, az osztrák szolgálatban álló skót John Hamilton gróf leányával kötött első házasságából született első fia, Connell (Carl) szintén osztrák szolgálatba lépve a lovassági tábornoki rangig emelkedett,¹⁰⁹ kitüntették a Katonai Mária Terézia Rend nagykeresztjével¹¹⁰ és kinevezték Erdély katonai kormányzójává,¹¹¹ de nőtelenül és gyermektelenül hunyt el 1777-ben. Öccse, John szintén osztrák tábornok lett,¹¹² 1759-ben a Katonai Mária Terézia Rend kiskeresztjével is kitüntették,¹¹³ de őt is csak egy lánya élte túl. Féltestvéreik – a család többi része – Írországból maradtak.¹¹⁴ A család egy harmadik ágából származó, 1729-ben született Henry szintén osztrák szolgálatba állva¹¹⁵ a vezérőrnagyi rangig emelkedett,¹¹⁶ 1761-ben kitüntették a Katonai Mária Terézia Rend kiskeresztjével¹¹⁷ és unokaöccsével, Charles vezérőrnaggyal¹¹⁸ együtt elnyerte a birodalmi grófi címet.¹¹⁹ Ő lett az ausztriai

86 Würzbach, C. v.: BLKÖ. 1856. I. 21.; Janko, Wilhelm Edler von: d'Alton, Richard Graf. In: ADB. 1875. I. i. m. 373–374.; Metnitz, Gustav Adolf: d'Alton, Richard. In: NDB. 1953. 229–230.

87 Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 4.

88 A rendjelek és kitüntetések i. m. 190–191.

89 A rendjelek és kitüntetések i. m. 198–199.

90 Tyroff, Johann Andreas: Wappenbuch der Oesterreichischen Monarchie. I–XXII. Nürnberg 1832. II. 75. t.

91 Siebmacher – Der Böhmisches Adel i. m. 59.

92 Hyrtl, Jacob A. F.: Die fürstlichen, gräflichen und freiherrlichen Familien des österreichischen Kaiserstaates. I–II. Wien, 1851. I. 49.

93 Siebmacher – Der Böhmisches Adel i. m. 41. t.

94 Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 48.

95 Schweickhardt, Franz Xaver: Darstellung des Erzherzogthums Oesterreich unter der Ens. Viertel unterm Manhartsberg I–VII. Wien 1834. II. 296.

96 Niederösterreichische landständische Adel I. i. m. 221.

97 AT DOZA – Ahnentafeln – Nr. 316a. r. A Német Lovagrend bécsi levéltára, Ferdinand Deym von Strítež gróf német lovagrendi őspróbája. Online: https://www.monasterium.net/mom/AT-DOZA/Ahnenproben/Nr_316a/charter (letöltés 2021. jan. 30.)

98 Niederösterreichische landständische Adel I. i. m. 221.

99 HU-MNL-OL-A 57-65.-(97-102.)

100 HU-MNL-OL-A 57-65.-(88-89.)

101 AT DOZA – Ahnentafeln – Nr. 316a. r. A Német Lovagrend bécsi levéltára, Ferdinand Deym von Strítež gróf német lovagrendi őspróbája. Online: https://www.monasterium.net/mom/AT-DOZA/Ahnenproben/Nr_316a/charter (letöltés 2021. jan. 30.)

102 Siebmacher – Der Böhmisches Adel i. m. 64. t.

103 Siebmacher – Der Böhmisches Adel i. m. 64. t.

104 Burke, B.: Dormant, Abeyant, Forfeited, and Extinct Peerages i. m. 409–410.; Bagwell, Richard: O'Donnell, Rory. In DNB. 1895. XLI. i. m. 444–447.

105 Annals of the Kingdom of Ireland, by the four Masters, from the earliest Period to the Year 1616. I–III. Ed. John O'Donovan, Dublin 1848. III. Appendix 2392. és 2392.

106 Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 70.

107 Annals i. m. III. Appendix 2395.

108 Annals i. m. III. Appendix 2396.

109 Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 70.

110 A rendjelek és kitüntetések i. m. 192–193.

111 Rechenauer von Reichenau, C. – Csergheő G. – Bárczay O.: Der Adel von Siebenbürgen. i. m. 68.; Markó László: A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig. 2., bővített, javított kiadás. Bp., 2006. 430.; Würzbach, C. v.: BLKÖ. 1870. XXI. i. m. 6–8.; Adolf Schinzl: O'Donel, Carl Claudius Graf. In: ADB. 1887. XXIV. i. m. 151–153.

112 Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 70.; Würzbach, C. v.: BLKÖ. 1870. XXI. i. m. 4–5.

113 A rendjelek és kitüntetések i. m. 192–193.

114 Annals i. m. III. Appendix 2398–2399.

115 Annals i. m. III. Appendix 2415–2416.

116 Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 70.

117 A rendjelek és kitüntetések i. m. 194–195.

118 Annals i. m. III. Appendix 2406.; Schmidt-Brentano, A.: Generale i. m. 70.

119 Annals i. m. III. Appendix 2415–2416.

ág megalapítója,¹²⁰ dédunokája, Maximilian¹²¹ 1853. július 23-án, az ő öccse, Moritz pedig 1886. július 31-én kapott osztrák grófi címet.¹²² Henry bátyja, Joseph a spanyol ág megalapítója lett,¹²³ amelynek legjelesebb tagja Leopoldo O'Donnell, Tetuán I. hercege, spanyol miniszterelnök volt.¹²⁴ A család ősi címere arany-vörös harántnegyedelt pajzson jobbról növekvő ezüst keresztet tartó arany ruhás kar. Az osztrák grófi címer hasított címerpajzs, jobb oldalán arany alapon koronás fekete kétfejű sas, mellén vörös pajzs ezüst pólyával, rajta fekete FJ monogram, bal oldalán pedig a fentebb ismertetett ősi O'Donnell címer. Sisakdíszük két növekvő, egymást keresztező pánccelos kar, a jobboldali tört, a baloldali szívet tart a kezében.¹²⁵

Az eredetileg Wicklow-ban birtokos (O')Byrne család egyik tagja, Sir Gregory 1671-ben szerzett ír baroneti címet,¹²⁶ majd dédunokáját, Sir John 1826. július 10-én De Tabley bárójának a rangjára emelték.¹²⁷ Sir Gregory második feleségétől származó egyik ifjabb fia, John James, azaz Johann Jacob 1721-ben Szászországban telepedett le, itt katonai szolgálatba állt és 1747-ben elérte a vezérőrnagyi rangot. Megszerezte Alsó- és Felső-Kosel birtokát, és 1763-ban hunyt el. Dédunokája, Johann 1904-ben kapott szász bárói címet.¹²⁸ Címerük vörös alapon három ezüst tenyér között arany szarufa (az eredeti O'Byrne címer), rajta kék szív pajzs: szablyát tartó ágaskodó arany oroszlán. Sisakdíszük kezeiben tükröt és fésűt tartó sellő.¹²⁹ Az alapcímer kísértetiesen hasonlít a keresett címerre, gyakorlatilag ugyanaz, leszámítva a pajzsfőt és a szarufán lévő zöld leveleket, viszont csak szász bárói címet kaptak és azt is csak 1904-ben.

Az ír katolikus Patrick (Patricus) Mac Nenny az 1640-es években állt francia katonai szolgálatba. Unokája, Patrice Nény 1702-ben telepedett le Brabantban, amely a spanyol

örökösödési háborút követően Osztrák Németalföld része lett.¹³⁰ Gyermekei közül második fia, Corneille, avagy ahogy a magyar szakirodalom ismeri, Cornelius Nenny németalföldi pénzügyi tanácsos, Mária Terézia kabinettitkára 1765. december 14-én,¹³¹ vagy más források szerint 1766. január 14-én kapott bárói címet az osztrák örökös tartományokban.¹³² 1765-ben kitüntették a Szent István Rend kiskeresztjével.¹³³ Bátyja, Patrice François a németalföldi ügyek bécsi főtanácsosa, majd a németalföldi titkos tanács (conseil privé, Geheime Raad) elnöke volt.¹³⁴ 1765-ben öccsével együtt kitüntették a Szent István Rend kiskeresztjével, 1767-ben pedig a középkeresztjével.¹³⁵ 1766. október 29-én grófi rangra emelték.¹³⁶ A család címere vörös alapon három ezüst jobbtényér között arany szarufa, rajta két zöld úgynevezett *cinquefoils*, amely egy – a brit heraldikában népszerű – nagyon stilizált rózsához hasonló címerkép, de elvben ez a pimpó (amely botanikailag szintén a rózsafélék családjába tartozik).¹³⁷ De térjünk vissza a címer leírásához, amelynek kék pajzsfőjében arany M. T. monogram látható.¹³⁸ Végre megvan tehát a titokzatos aranyág, azaz a keresett címer. Igaz ugyan, hogy az Országos Levéltárban őrzött címereslevél-töredéken látható címer szarufáján még véletlenül sem egy (vagyis két) stilizált rózsához hasonló címerkép látható, hanem inkább ötlevelű kis növény száracska (gallyacska, ágacska), de ez minden bizonnyal a közép-európai heraldikában egyáltalán nem használt *cinquefoils* terminus technicus félreértéséből ered, ami szó szerint öt levelet jelent.

Ez az eddig ismeretlennek tartott címereslevél-töredék tehát nagy valószínűséggel nem más, mint Mária Terézia kabinettitkára, Cornelius Nenny (vagy franciásan Corneille Nény) bárói címeradománya.

120 Würzbach, C. v.: BLKÖ. Wien 1870. XXI. i. m. 1–2.

121 Würzbach, C. v.: BLKÖ. Wien 1870. XXI. i. m. 8–10.; Egger, R.: O'Donnell von Tyrconell, Maximilian Karl Graf. In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL). I–XV. Wien 1978. VII. 206.

122 Heyer von Rosenfeld, F. – Bojničić, I.: Der Adel von Galizien, Lodomerien und der Bukowina. i. m. 87.

123 Annals i. m. III. Appendix 2412.

124 Encyclopaedia Britannica, Eleventh Edition. I–XXIX. London 1911. XX. 8–9.

125 Rechenauer von Reichenau, C. – Csergheő G. – Bárczay O.: Der Adel von Siebenbürgen. i. m. 30. t.

126 John Burke: A Genealogical and Heraldic History of the Commoners of Great Britain and Ireland, Enjoying Territorial Possessions or High Official Rank; but Uninvested with Heritable Honours. I–II. London 1834. I. 463.

127 Burke, B.: Peerage and Baronetage i. m. 334.

128 Byrne-Rothwell, Daniel: The Byrnes and the O'Byrnes. I–II. A Social History of the Clan. House of Lochar, Isle of Colonsay, Argyll 2010. II. 357–358.

129 Hefner, Otto Titan von: Der Adel des Königreichs Sachsen. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch II/3.) Nürnberg 1857. 13. t.

130 Stein d'Altenstein, Isidore de: Annuaire de la noblesse de Belgique. Dix Huitième Année. Bruxelles 1864. 216.

131 Stein d'Altenstein, I. de: Annuaire de la noblesse de Belgique i. m. 217.

132 Schimon, Anton: Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Česká Lípa (Böhmisch Leipa), 1859. 109.

133 Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve. Kiállítás katalógus. szerk. Gödölle Mátyás – Pallos Lajos, Bp. 2014. 309.

134 Bigwood, Georges: Patrice-François de Neny. In Biographie Nationale de Belgique (BNB) I–XXVIII. Bruxelles 1899. XV. 588–593.

135 Szent István lovagjai i. m. 310.

136 Stein d'Altenstein, I. de: Annuaire de la noblesse de Belgique i. m. 219.

137 Gough, Henry – Parker, James: A Glossary of Terms Used in Heraldry. A New Edition, with One Thousand Illustrations. Oxford–London 1894. 117.

138 Stein d'Altenstein, I. de: Annuaire de la noblesse de Belgique i. m. 215. Sisakdísz a grófi címer leírása nem közöl.

KÖNYVISMERTETÉS

Kelecsényi Kristóf – Körmendi Tamás – Wachsler Tamás: Pajzsokra emelt történelem. Az országházi címergaléria és megújításának története. Monumentum Közhasznú Alapítvány 2020. 145 oldal

Országházunk nem csak Európa egyik legnagyobb és leglátványosabb törvényhozási épülete. A homlokzatán elhelyezett nagy számú címernek köszönhetően páratlan heraldikai forrásegyüttesnek is otthont ad. Miután 2020-ban (a trianoni békediktátum 100. évfordulóján) sor került a címergaléria megújítására, megnyílt a lehetőség a címerek restaurálására és néhány új címer elhelyezésére és az Országház címertörténetének könyv formájában történő publikálására is.

Mínthogy az Országház építésére, majd épülete történetére vonatkozó iratok, tervrajzok, ránk maradtak, a kötet élén Kelecsényi Kristóf ismertetéséből megismerkedhetünk a címergaléria megszületésével és történetével az 1883. évi tervpályázatra beküldött megyei, városi címerek beszerzésétől kezdve az épületre helyezésükig, majd későbbi sorsuk alakulásával a 2013-ban elkezdett homlokzati rekonstrukcióig. Nem különben érdekes a Wachsler Tamás által összeállított, jól sikerült fotókkal is illusztrált fejezet, amely az egyes címereket feltüntető (azokra rávéssett) kötőbökök megformálását, zsúrizését és megfelelő helyre illesztését mutatja be. Jóllehet mindezek a részek a heraldikusokat is érdeklik (szemünk előtt születik egy jelentős forráscsoport...), szűkebb szakmai szempontból mégis a „kész” eredményt bemutató, Körmendi Tamás által írt, ábrákkal illusztrált fejezet a legérdekesebb.

Heraldikus szemmel nézve a *Pajzsokra emelt történelem* olyan forrásgyűjtemény, modern címeres könyv, amely – hála a címereket bemutató Körmendi Tamás mélyreható szakmai ismereteinek – főként a 19-20. század fordulójának magyar kommunális heraldikáját tárja az olvasó elé. Mindezt úgy teszi, hogy az egyes címerek köbe vésve illusztrálják mondánivalóját. Bemutatja a századfordulón használatos magyar középcímer, az abban szereplő társországok és Fiume, valamint a vármegyék és az Országház építésének idején, illetve napjainkban fontosnak tartott települések jelképeit.

A középkori, kora újkori címeres könyvek általában nem foglalkoznak a bennük szereplő jelképek múltjának a bemutatásával. Körmendi Tamás túllép ezen a szokáson. Ahol lehet, sort kerít a különböző címerek történetének a feltárására, sőt

esetenként (pl. Nagyszombat címerénél [124.]) bemutatja a hagyományos felfogással szemben feltárt új kutatási eredményeket is. Azt is jelzi, ha napjainkban, vagy a közelmúltban több címerváltozat is használatos. Leírja a Zala vármegye címerének ezüst pályájában lebegő nyílvezzőt, de figyelmeztet, hogy az a 18. századtól esetlegesen tűnik fel (87.) A Zala megye történetének címeri és zászlói című, a közelmúltban megjelent helyi kiadvány (AKVIRÁL, 96 Kft. 2011. 33.p.) valóban nem tünteti fel az ezüst pályában balra repülő nyílvezzőt. Ráadásul a pajzs színeként a kék mellett sokszor zöld is szerepelt.

Körmendi Tamás azt az elvet követi, hogy jó heraldikus csak jó történész lehet. A millénium idején még Magyarországhoz tartozó, de a trianoni (majd a párizsi) békediktátummal hazánktól elcsatolt helyek címertörténeténél arra is kitér, hány négyzetkilométer került 1920 (ill. 1946) után a bemutatott településnek helyet adó megye területéből a történelmi Magyarország utódállamaihoz. Az idegenbe került helyek mai (szlovák, ukrán, román, szerb, horvát, szlovén, osztrák) nevét is megadja. (Ipolyásg esetében [109.] ez véletlenül elmaradt.)

A kommunális heraldika ma is él. Az elmúlt évszázadban is számtalan változtatásra került sor egyes települések címerében, ami azzal jár, hogy azok ma már nem azonosak az Országház címergalériájában láthatókkal. Kevésbé jelentős változások, illetve, kevésbé jelentős települések esetén (nyilván hely megtakarítás céljából) a szerző nem írja le, mi váltotta fel a címergalériában szereplő jelképet, csupán általánosságban utal a ma már megváltozott címer használatára. (Dés, Dicsőszentmárton [101.], Felvinc [104.], Gölnicbánya [105.], Kisvárdra [113.], Poprád [125.], Szatmárnémeti [131.]) „A város ma is nagyrészt hasonló jelvényt használ” stb.) Máskor azonban – nagyon helyesen – nem elégszik meg a változtatás jelzésével. Sopron vármegye címerénél leírja a pajzsot tartó vitézt is, jól lehet az Országházra az általános ábrázolási elveknek megfelelően csak a címerpajzs került rá. (A kép és a szöveg közt így létre jövő eltérésre a szövegben utal [78.]) Brassó híres, koronát ábrázoló címerénél szintén a magyarító szövegben utal a korona alatt gyökereket is ábrázoló, a 15. századtól párhuzamosan használt címerváltozatra (97.)

Körmendi Tamás munkáját eddig lényegében mint címeres könyvet mutattuk be. De nem csupán mint ilyen tekinthető jól sikerült, alapos munkának. A szerző tisztában van azzal, hogy napjainkban már nem tekinthetjük a címertant

közismert tudománynak. Ezért tömör (de a lényeges kérdésekre kiterjeszkedő) alapvetéssel vezeti be az olvasót a címerek világába. Szellemes, ahogy közismert példával szemlélteti a címerleírásoknál legfeltűnőbb szabályszerűség, a jobb és a bal oldal felcserélését: az olvasót egy, vele szemben álló futballkapu elé állítja, s így hozza hozzá közelebb. Külön érdekessége a pajzsokra került motívumok népszerűségének számszerű bemutatása. A szerző számítása szerint az 1896 és 1903 közötti időszak kommunális heraldikájában (és persze napjainkban is) a vár, városfal és városkapu a legnépszerűbb címerkép. A vizsgálatba bevont anyagban 27 esetben szerepel. 20 esetben láthatunk fegyvert vagy zászlót tartó kart, 19 esetben búzakalászt, 18 ábrán oroszánt. A nemesi heraldika kedvelt címerképe, a kardra tűzött, török fej csak 7 esetben fordul elő a vizsgálatba bevont területi, megyei és városi, azaz nem természetes személy által viselt címereken.

A kőbe faragott címerek természetszerűen nem színes változatban jelennek meg az Országház falain és így a róluk készült könyvben sem. A 17. század első felében működő jeles heraldikus, Sylvester Petra Sancta módszerének a 19. század végére már általánosan elterjedt, s azóta is követett alkalmazásával (a szintelen ábrák vonalkázása segítségével) azonban a címerábrák színeit így is egyértelművé lehetett tenni. Mindez természetesen csak a 120 évvel ezelőtt élt és a napjainkban is működő kőfaragók minőségi munkájának köszönhetően volt lehetséges.

A címer legfontosabb alkotó eleme a pajzs, amely megállhat a rá alkalmazott külső díszek (sisak, sisakdísz, sisaktakarók, pajzstartók stb.) nélkül is. Körmendi Tamás címerleírásai igen jól sikerültek: Nem magyaráz a kelleténél többet egy-egy pajzs bemutatásánál. Nem terjengős ott sem, ahol valamely címer múltját is bemutatja. Külön érdeme, hogy az alapvetően konzervatív heraldikai szaknyelven is tud újítani. Bátran alkalmazza a címerpajzsra rákerülő fémek, színek, bundabőrök együttes megnevezésére újabban kialakított „borítások” szakszót. Emellett a (pajzs)mező szinonimájaként előszeretettel használja az „osztat” megnevezést. Ez utóbbi azért is szerencsés, mert a régebbi magyar nyelvben élt, s ma már nem használatos „-at”, „-et” képző segítségével úgy újít, hogy újítása jól illik a címerleírások stílusához.

A *Pajzsra került történelem* jól sikerült munka, amelynek forgatása melegen ajánlható a címerterület iránt érdeklődő olvasóknak.

Bertényi Iván

Kurecskó Mihály: A magyar királyi kettőspeccetek heraldikája 1526–1848. Világok, 2020. 167 oldal

Kurecskó Mihály hiánypótló műve szépen illeszkedik Illés József 1916-os akadémiai székfoglalójához (*A magyar címerek és a királyi cím története 1804-től kezdve*), illetve Kumorovitz L. Bernát 1965-ben megjelent átfogó munkájához (*A magyar közép- és nagycímerek kialakulása*), amelyekről a szerző meg is emlékezik a bevezetőben. Mind a kettő kötelező alapműnek számít azok számára, akik Magyarország állami jelképeit kutatják, amelyekhez joggal csatlakoznak immár a 2020-ban megjelent értekezés. Kurecskó könyve ugyanis egy régi

mulasztást pótol azzal, hogy az 1526 és 1848 közötti időszakból fennmaradt összes magyar királyi kettőspeccetekre lévő címereket katalogizálja, azonosítja, sőt jó minőségű fotókat, részletes címerleírást és pontos forrásmegadást is közöl hozzájuk. A kutatás egyik áldásos hozadéka volt például, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár megyei tagintézményeinek munkatársai segítségével sikerült megtalálni I. Rudolf épségben fennmaradt kettőspeccétjét. Egy másik jelentős eredménye, hogy azonosította Mária Terézia első kettőspeccétjét, amelyet korábban a szakirodalom és az Országos Levéltár nyilvántartásai is második kettőspeccetnek tartottak. Ez azért is nagy jelentőségű, mert az addigiaktól eltérően, ennek előlapján egyértelműen a magyar koronázási jelvényekkel szerepel az uralkodó. A szerző teljesség igényével folytatott kutatása még Otto Posse, az első világháborút megelőző években kiadott öt kötetes rendkívül nagy ívű munkáját (*Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751–1806*) is helyenként kiegészíti, tévedéseit helyreigazítja. Meg kell még említeni Avar Anton nevét, akire számos helyen hivatkozik Kurecskó és külön köszönettel illeti, a nehéz és aprólékos munkában nyújtott hathatós segítségéért. Az összetett és nagy odafigyelést igénylő témát, az elegáns és választékos szóhasználat teszi könnyebben befogadhatóvá.

A magyar királyi pecceteknek négy fajtája létezik: kettőspeccet, titkos, nagyobb titkos és bírói peccet. Ezek közül jogi szempontból az először említett volt a legfontosabb, amelynek jellemzője, hogy előlapján az uralkodó trónon ülő alakja szerepel, körülötte a legfontosabb tartományainak címereivel, míg a hátlapon az egyéb, az uralma alá tartozó területek címerei is feltűnnek. V. Ferdinánd volt az utolsó magyar államfő, aki rendelkezett királyi kettőspeccettel, amelyről azonban eddig az egyetlen ismert fennmaradt emlék, a peccet hátlapjának gipszlenyomata. Kurecskó Mihály ezeket a kiemelten fontos közjogi forrásokat vizsgálta meg címerterület szempontból, a mohácsi csatavesztést követő és az 1848-as forradalmat megelőző időszakban. A kötet két fő részre tagolódik: az egyik a tárgyalt korszak magyar uralkodói kettőspeccetjének – II. József esetében nagyobb titkospeccetjének, mert ő csak a királyi nagyobb titkospeccetével erősítette meg privilégialis formában kiadott okleveleit – elemzése, a másik a napóleoni háborúk hatására, 1804-ben létrejött Osztrák Császárság 1806-os, illetve 1836-os nagycímereinek részletes elemzése. Mindkét részhez képmelléklet is tartozik. Hasznos segítség a könyv használatához a címerleírásokat abc sorrendben közlő függelék is.

A középkori magyar királyi címekhez és címerekhez tartozó homályos, illetve pontosan még mindig nem tisztázott részekhez is kapunk friss kutatási és elemzési adalékokat. Ilyen például a rejtélyes egy, illetve két koronát ábrázoló címerpajzs II. Ulászlónál, II. Lajosnál és Szapolyai Jánosnál; Szlavónia és Bulgária címereinek összetéveszthetősége; a II. Lajos peccetjén szereplő kétfarkú, koronás cseh oroszlán és az egyfarkú, korona nélküli oroszlán megkülönböztetése; vagy a Hunyadiak beszercei oroszlánja és Kumánia címerképének feltételezett kapcsolata. Ezek tisztázása rendkívül izgalmas téma, amelyeknek könnyebb megértését talán haszonnal szolgálnák, ha a hátsó színes képmellékleten túl, még a szöveg közé is be lennének szúrva a tárgyalt elemekről kis

fekete-fehér grafikák. Természetesen nem lehetne mindenhol hiteles heraldikai színjelzést biztonsággal megadni, azonban az üres ábrák is kényelmesebbé tehetnék az olvasók számára a témában való elmélyülést. Az egyes tartományi címerek beazonosítását lényegesen nehezíti a korszak sokszor kaotikus viszonyai (néhány esetben egyes tartományok címei megcserélődnek, megváltoznak stb.). A helyzet feloldására Kurecskó tesz egy fontos módszertani alapállítást, amely szerint a kérdéses területek címerét, az adott kor értelmezése szerint kell azonosítani. Ezáltal, mint fogalmaz, kiküszöbölhetővé válik a pecsétek címerábráinak *szakmai rutinból* törtenő, ezáltal téves azonosítása.

A könyvet végigolvasva, kirajzolódik előttünk a Habsburg birodalmi külpolitikának az a része, amely felhasználta a magyar koronához tartozó igénycímekeket és igénycímereket a területi terjeszkedéséhez. Az Árpád-korban történt hódítások nyomán kialakult, hagyományossá váló magyar királyi titulaturát, a más házból származó királyok is következetesen használták, illetve ki is egészítették. Ezek a következő területekre vonatkoztak: Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodóméria, Kunország és Bulgária. Eredetileg ezt az országcsoportot nevezték a Szent Korona országainak, Magyarország és Társországainak, amelyekhez természetesen tartoztak *magyar hagyomány szerinti* címerek is. A magyar királlyá koronázott uralkodó, e területek megvédésére, visszaszerzésére esküdtött föl. A helyzet közjogi és szimbólumpolitikai téren a török terjeszkedéssel, az ország részekre szakadásával és a Habsburgok birodalmába való betagozódásával vált bonyolultabbá. Megjelentek ugyanis új címek, újfajta címerábrázolások, illetve címer-tani szempontból egyre több terület került ki a Szent Korona *fennhatósága* alól. Érdekes, hogy már I. Ferdinándnál megjelent a „szlávón királyi” cím. Áruklodó jel, hogy az uralkodók megnevezésénél nem a magyar királyi, hanem a német-római császári számozás kapott helyet a „magyar királyi kettőspeccetek” köriratán (például Miksánál, vagy Rudolfnál). A korszakban egyedül II. Mátyás első kettőspeccétjének köriratában következett a magyar királyi sorszám az uralkodó neve után. I. Lipót hódításai után nem vált ismét Magyarország szerves részévé Erdély, sőt a Habsburgok által külön kezelt tartományt Mária Terézia 1765-ben Nagyfejedelemséggé alakította, amellyel szentesítette annak – magyar szempontból jogszerűtlen – Szent Koronától külön álló közigazgatását. A területet – amelyet mind a magyar, mind az erdélyi rendek a Magyar Királyság részének tekintették (vö. a „Királyhágón túli Magyarország” megnevezéssel) – önálló címerrel, a magyar koronától külön ábrázolták a kettőspecceteken. Lengyelország 1772-es első felosztásakor – a magyar királyi igénycímekek alapján – megszerzett Galícia és Lodóméria sem a magyar korona részét képezték, hanem birodalmi közigazgatást kaptak. I. Ferenc második kettőspeccétjénél, a hátlap címereiben Erdély mellett, a nagypajzson kapott helyet Rascia címere, amely a szimbólumok nyelvén azt üzenhette, hogy egy sikeres hódítás esetén, Galícia, Lodóméria és Erdély után, Szerbia sem kerülne magyar joghatóság alá. A folyamat betetőzése V. Ferdinánd kettőspeccétjének hátlapján figyelhető meg, ahol Ráma (Bosznia) címere először került

a nagypajzra. A 18. századtól megfigyelhető tendenciát Kurecskó úgy értékelte, hogy amint realitássá vált egy adott terület elfoglalása, már a pecséten is jelölték, hogy azt nem kívánják *magyar közigazgatás alá helyezni*.

A könyv mindenképpen további alap kutatásokra ösztönözheti a témával foglalkozókat. Mellbevágó részek például, amikor a szerző számos typarium (pecsétnyomó) esetében közli, hogy az eredeti tárgy sajnos már nem található meg, régi jelzetét azért megadja. Az aprólékosan, lelkiismeretesen és a részletekre is nagy hangsúlyt fektetve elkészített monográfia jó kiinduló pontja lehet a többi magyar uralkodói pecsétékről, illetve az erdélyi fejedelmek pecsétjeiről érkező műnek. Az előbbieket kapcsán meg is említi a szerző, hogy érdemes lenne ezek hasonló módon történő feltárása is.

Albert Zoltán Máté

A 18. századi arisztokrácia mindennapjai – Therese Corzan és Hueber Antal naplói (1757-1759). Szerk. Arany Krisztina – Bara Júlia – Laczlavik György – Lengyel Nóra. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp. 2021. (Magyar Történelmi Emlékek Értekezések. Magyar Családtörténetek sorozat 3.) 358 oldal

2021-ben a Magyar Tudományos Akadémia Lendület Családtörténelmi Kutatócsoport és a Magyar Nemzeti Levéltár Károlyi Kutatócsoportjának együttműködésében jelent meg *A 18. századi arisztokrácia mindennapjai*. Therese Corzan és Hueber Antal naplói (1757–1759) című forráskötet.

A könyv szerkesztői, Arany Krisztina, Bara Júlia, Laczlavik György és Lengyel Nóra két, 18. századi németül, illetve olaszul írt naplót adtak közre magyar fordításban, amelyek különleges forrásai az arisztokrata Harruckern és Károlyi családok összefonódásának Károlyi Antal és Harruckern Jozefa házassága révén. A kötet érdekessége, hogy ugyanazon eseményekről két, egymástól független forrást is olvashatunk, ráadásul olyan szerzők tollából, akik a famíliák udvartartásához, azon belül is a közeli bizalmasok körébe tartoztak. Az egymást kiválóan kiegészítő és olykor megcáfoló naplórók eltérő társadalmi háttérrel, látásmóddal és habitussal rendelkeztek: a budai születésű ferences szerzetes, Hueber Antal (1715–1768) a Harruckern család káplánja, míg a spanyol, Bécsben nevelkedett Therese Corzan a fiatal Harruckern Jozefa társalkodónője és bizalmasa volt. Mindketten külföldiek lévén egyikük sem beszélt magyarul, ezért a kéziratokban szereplő hely- és személynevek leírása következetlen, olykor nehezen felismerhető.

Hueber Antal eredeti kézírata két, összesen 648 oldalas kötetből állt, és az 1743–1758 közötti eseményeket tartalmazta. Az egy-egy évhez, azon belül is főleg a nyárhoz kapcsolódó, évkönyvszerű bejegyzésekből álló fejezetekből kiderül, hogy a ferences rendi Hueber ebben az időszakban 12 nyarat töltött a Harruckern család szolgálatában a gyulai udvarban káplánként, illetve a családot az utazásaira is elkísérte. Sajnos, az emlékirat az 1890-es években elveszett, és csak egy része maradt fenn másolatban. Ezt a kivonatot Éble Gábor, a Károlyi család levéltárosa készítette, és csupán azokra a részekre koncentrált, melyeket a Károlyiak története szempontjából

fontosnak ítélte. A 297 oldalt és Éble Gábor további 6 oldalnyi, kéziratról készített feljegyzéseit tartalmazó másolat, amelyből jelen forráskiadvány is készült, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Központi Könyvtárában található (K 383. jelzeten). Bár megállapíthatatlan, hogy Hueber Antal az eseményeket követően mennyi idő elteltével írta meg emlékeit, a helyenkénti nagyon pontos adatközlésből úgy tűnik, folyamatosan készített hosszabb-rövidebb feljegyzéseket, és később ezekből készítette a leírását.

Hueber leírásából kiderül, hogy a vallási teendői mellett a feladata elsősorban a család szórakoztatása volt: jól rajzolt és festett, írói vénáját pedig kézirata mellett munkaadói kérésére írt szindarabjai is bizonyítják. Nem csupán szöveget írt, a szereposztás, rendezés, a próbák megszervezése és a díszletek kialakítása is az ő dolga volt. A kéziratból jól látszik, hogy a káplánnak a Harruckern-Károlyi családban való szolgálat kényelmes életet biztosított, lehetősége nyílt úri társaságban forogni, nagyszabású fogadásokon részt venni, finom és különleges ételeket enni, és szinte minden nap volt alkalma inni a kedvenc italából, a tejeskávéból. A részletes gasztronómiai leírásokban bővelkedő napló alapján úgy tűnik, a világi élet örömeit nagyra értékelte. Ugyanakkor mindennek ára volt: kápláni feladatai mellett munkaadói egyfajta „udvari bolond” szerepkört szántak neki: szórakoztatás címén gyakran üztek gúnyt vele, esetenként kifejezetten megalázó helyzetekbe kényszerítve. Bár a kéziratban nyíltan nem panaszkodhatott emiatt, a „mulattató” történetek leírásánál azért nem hagy kétséget az olvasóban az, hogy mennyire kényelmetlenül érezte magát, miközben végrehajtotta a rá rótt feladatokat.

„A vidám játékok között néha előfordult a penitentia *játék* is, amiben a leginkább érintve és megfélemlítve éreztem magam. Egyszer a büntetésem az volt, hogy egy pénzermét, melyet egy liszttel teli tálban ástak el, a kezem segítségével nélkül a számmal kellett kiszednem, amit sehogy sem sikerült megoldanom. [...] végül nagy erőlködéssel és munkával elértem a pénzermét és kilöktem az asztalra. Ezután vagy fél órán át kellett takarítanom és porolnom a csuhámat, mire kijött belőle a liszt. Alig múlt el ez a kínzás, már jött is a következő. Ezúttal ismét egy vízzel teli tálból kellett almát kiszednem a számmal, ami még nehezebben ment, mert sehogy sem tudtam megfogni az almát, mert egyfolytában elfordult és elúszott. [...] Eközben tele lett a szám vízzel, mégsem tudtam nagy erőlködés és munka árán sem kiszedni az almát. [...] A fáradtságtól és a kimerültségtől azt sem tudtam, hogy mit csináljak, elnézést kértem, hogy egyszerűen nem tudtam végrehajtani a büntetést, nem voltam képes rá. Azt mondták, hogy addig nem játszunk tovább, amíg el nem végzem a büntetést. Hát még egy kicsit gyötrődtem, és azt kerestem, hol tudnék beharapni: belemerítettem a vízbe, ameddig csak lehetett, és erősen ráharaptam, és amikor a fogaim közé akadt, kihajítottam, és ezzel ez a büntetés is teljesült.” (161.)

Therese Corzan naplóját az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában őrzik Quart. Ital.55 jelzeten. Corzan Hueberhez hasonlóan szintén napi szinten feljegyzéseket készített és ezekből készítette utólag művét. Corzan elszegényedett spanyol nemesi családból származott, akik a spanyol örökösödési háborút követően menekültek el hazájukból.

Therese jó nevelést kapott, németül, olaszul, spanyolul és franciául is beszélt, szépen játszott csembalón, naplója olvasottságról, műveltségről, a társasági élet szokásaiban való nagyfokú jártasságról tanúskodik. Családja anyagi körülményei azonban munkavállalásra kényszerítették, és megfosztották annak lehetőségéről, hogy egy vele egyenrangú férfival házasságot köthessen. Pontos életrajzi adatait nem ismerjük, feltehetően 1718 előtt született és 1786 után halt meg, és napló megírását követő évtizedekben is a Károlyi család szolgálatában maradt.

A Harruckern Jozefa felkérésére írt kéziratban Corzan tárgyilagosan számol be a napi eseményekről, élményekről. Minden tapintatossága ellenére a feljegyzések nem mentesek a kritikus felhangtól: a hétköznapok többségét csendesnek és unalmasnak láttatja, amelyekbe csak az ünnepek és a vendégségek hoztak változatosságot. A vendégseregről is olvashatunk cinikus megállapításokat: tánc tudásukat, öltözködésüket, ízlésüket egyaránt kifogásolhatónak tartja. Az utazásokat egyenesen borzalmasnak írja le, rossz utakkal, kedvezőtlen időjárással, szegényes szállásokkal, ehetetlen étellel, higiéniai hiányosságokkal: kézirata tanúsága szerint egyébként hozzá hasonlóan, bár nem ennyire szókimondóan vélekedett erről Hueber is. Therese a számára furcsa szokásokról részletesen beszámol, így például a gróf Haller Istvánnénál 1758. szeptember 5-én Starhemberg grófnő kíséretében elköltött ebédéről az alábbiakat írta: „Elhatároztuk [Starhemberg grófnővel], hogy ebédidőig sétálni megyünk, de szerencsétlenségünkre a konyha előtt haladtunk el, és láttuk a szakácsot egy nagy darab marhahússal, ami egy piszkos rongyon volt, és amiről a körmeivel kaparta le a habot, jobban mutasson. [...] Nevetve asztalhoz ültünk, néztük mások jó étvágyát és kimentettük magunkat, mondván, nem vagyunk éhesek. Az ebéd vége felé láttuk, hogy behozták azt a növényt, ami a lópokon nő, egy nádfeleség, olyan hosszú volt, mint az egész asztal. Meglepődtünk, nem értettük, mi végre, hacsak nem háziállatnak tartanak bennünket és a végén felszolgálják a szénát. A [magyar] nemzethez tartozók azonnal vettek belőle, darabokra vágták és egy bizonyos nedvet sajtoltak ki belőle, ahogyan a sajtot szokás préselni. Én nevetésben törtem ki a sivatagot idéző ötlet láttán...” (268.) A kéziratból kiténik Therese és nála körülbelül 20 évvel fiatalabb úrnője, Harruckern Jozefa bizalmas, baráti kapcsolata, ami messze túlmutatott a munkaadó-alkalmazotti viszonyon: a két nő őszinte rokonszenvvel fordult egymás felé és kölcsönösen támogatták egymást a mindkettőjük számára idegen országrészben. „Közöttünk nem történt más, mint az igaz barátság megerősítése újból és újból. Nem történhetett semmi, amit ne meséltünk volna el egymásnak kölcsönösen.” – fogalmaz egy alkalommal naplójában (271.)

Bár a naplók között számos átfedés van az események leírásában, vannak olyan részletek is, amelyek csak az egyik forrásban olvasható. Ebből a szempontból is kiemelkedőek Hueber gyulai udvarban szerzett háztartási tapasztalatainak feljegyzései, mint például az éretlen (zöld) szőlőpréslésről szóló beszámolója, amelynek során az így nyert savanyú levet citromlé helyett használták ételek ízesítésére, vagy a gyümölcsaszalás részletes leírása. Ugyancsak terjedelmes beszámolókat olvashatunk a vadászatról, illetve megörökített olyan, mai szemmel

barbárnak tűnő szokásokat, mint például az urasági javakból tolvajláson kapott madarakat megcsonkították, majd sérülten szabadon engedték, sorsukra hagyták őket, vagy pusztán az úri társaság szórakoztatására egy kiszemelt áldozati állatot más állatokkal széttépettek. Therese naplójából inkább a társasági eseményekről kaphatunk részletes képet.

A mindeddig kiadatlan – Therese Corzan esetében szinte ismeretlen –, rendkívül élvezetes stílusban írt naplók megörökítik számunkra a magyar arisztokrácia nagykárolyi, gyulai, pesti és bécsi mindennapjait, utazásait, magánéletét, szórakozási lehetőségeit éppúgy, mint a famíliák magas társadalmi rangjából adódóan a szélesebb nyilvánosság előtt megélt családi eseményeit. Különösen részletgazdag leírásokat olvashatunk Károlyi Antal és Harruckern Jozefa esküvői előkészületeiről. Fontos megjegyezni, hogy mindkét forrás

határozott céllal, megrendelésre készült, így a szerzők nyilvánvalóan alkalmazkodtak a megrendelő igényeihez.

A kéziratokat a fordítók számos magyarító jegyzettel látták el, a kötetet bevezető tanulmányok pedig segítik a naplók tágabb kontextusba helyezését, bemutatva a korszakot, a forrásokban szereplő családokat és természetesen magát a két naplóíró, megvizsgálva életútjukat és identitásukat, valamint ismertetik a naplók szövegközlésének elveit. A korabeli forrásokkal, többek között tervrajzokkal, címerfestményekkel, portrékkal gazdagon illusztrált, családfával közreadott könyv izgalmas olvasmányként szolgál mindenkinek, aki érdeklődik a 18. századi arisztokrácia élete, a társadalom-, művelődés-, és kultúrtörténet, vagy akár a gasztronómia iránt, esetleg egyszerűen csak szívesen olvas a régi idők világába kalauzoló naplókat.

Schmidt Anikó

E számunk szerzői

ALBERT ZOLTÁN PhD-hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.)

AVAR ANTON főlevéltáros, PhD-hallgató (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

BERTÉNYI IVÁN MTA doktora, professor emeritus (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

CSÁKÓ JUDIT PhD tudományos munkatárs (Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, Bp.)

HORVÁTH GYULA CSABA levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

SCHMIDT ANIKÓ PhD, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

2021-ben és 2122-ben is változatlan áron (4 × 750, összesen 3000 Ft) juthat hozzá a Turul évi négy számához. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) a *Terjesztés* fülre kattintva olvashat.

Honlapunkon megtalálhatóak az 1883-tól megjelent éves számok és a 2010 utáni füzetek letölthető pdf formátumban. A Turul teljes archívumát az Arcanum Digitális Tudománytár (ADTPLUS)-hoz hozzáféréssel rendelkező intézmények (könyvtárak, kutatóintézetek) hálózatán keresztül tudja használni, vagy egyéni előfizetéssel.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Magyar Történelmi Társulat által fenntartott másik folyóirat, a Századok közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu/>) *Szerzőinknek* fülre kattintva olvashat.

Ugyanitt található a levéltári hivatkozások új szabályzata is.